

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

Bc. Alžběta Motlochová

***Sedes imperii* – centra politické, ekonomické a kulturní
moci tetrarchů**

Sedes imperii – political, economic and cultural centres of
tetrarchy

Praha 2024

Vedoucí práce: Mgr. Petra Tušlová, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala Mgr. Heleně Tůmové, Ph.D. za všechny rady a vstřícné vedení, jehož se mi při práci dostalo. Také děkuji Mgr. Petře Tušlové, Ph.D., že převzala vedení mé práce. A především děkuji své rodině za stálou podporu při studiu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis.....

Abstrakt

Cílem práce je komparace historických, ekonomických a kulturních okolností souvisejících s ustavením tetrarchie v roce 285 po Kr. Jsou definovány okolnosti zrodu tetrarchie a účel tzv. *sedes imperii*, které byly zároveň sídly jednotlivých císařů, hlavním hospodářským centrem provincie a centrem obchodu.

Hlavní částí práce je pak analýza hospodářského zázemí u jednotlivých *sedes imperii*. V textu je analyzována jejich obecná charakteristika i jednotlivá dochovaná zemědělská sídla, jako jsou *villae rusticae* a *vici*, a jejich hospodářský a sociální význam. Je zkoumán také jejich vliv na rozvoj města a na širší ekonomickou prosperitu celého regionu.

V neposlední řadě se práce zabývá projevy sebeprezentace vládců tetrarchie v jednotlivých sídelních městech. Jelikož byly císařské rezidence v některých ohledech podobné zemědělským komplexům, v práci se autorka také zamýšlí nad možností, že některé císařské stavby, například soukromá císařská mauzolea, se inspirovaly lokálními trendy.

Práci uzavírá nástin proměn *sedes imperii* v období konstantinovské dynastie a v následujícím století. Autorka zkoumá produktivitu hospodářství v období vlády Konstantina Velikého a jeho synů a nastiňuje důvody postupného ekonomického úpadku, který se začíná projevovat v závěru 4. století po Kr.

Klíčová slova

tetrarchie, *sedes imperii*, hospodářské zázemí, *villa rustica*, *vicus*, císařské paláce, Augusta Treverorum, Sirmium

Abstract

This thesis aims for the comparison of historical, economic and cultural factors that are related to the establishment of the tetrarchy in the year 285 AD. Circumstances influencing the constitution of the tetrarchy are defined, together with the purpose of *sedes imperii*, which were simultaneously settlement cities for individual emperors, major economic centres of the province and also the centres of traffic.

The main part of the thesis includes the analysis of the economic background near each individual *sedes imperii*. In the text their general characterization as well as the individual surviving settlements, such as *villae rusticae* and *vici* are analyzed together with their economic and social significance. Their effects on the development of the city and extensive economic prosperity in a broad region are researched.

Last but not least, the thesis focuses on the typology of the tetrarchial emperors' self-representation in individual settlement cities. In view of the fact that the emperors' residences were, in some aspects, similar to agricultural complexes, the author is considering the possibility that some emperor buildings, for example private emperor mausoleums, were inspired by local phenomena.

In the final part of the thesis there is a schema of the transformations of *sedes imperii* in the time of Constantine's dynasty and the following century. The author explores the productivity of economy in the reign of Constantine the Great and his sons and sketches out reasons for a gradual economic decline which begins to manifest itself at the end of 4th century AD.

Key words

tetrarchy, *sedes imperii*, economic background, *villa rustica*, *vicus*, imperial palace, Augusta Treverorum, Sirmium

Obsah

1. Úvod	7
2. Vznik sedes imperii	10
2.1. Zrod tetrarchie: Sociálně-politická situace na přelomu 3. a 4. stol.	10
2.2. Ustavení sedes imperii	16
2.2.1 Definice sedes imperii	17
2.2.2 Funkce sedes imperii	21
3. Sedes imperii a jejich hospodářské zázemí	25
3.1. Zemědělství římských diecézí na konci 3. stol.	25
3.2. Villy rustica	29
3.2.1 Obecná charakteristika vill rustica	29
3.2.2 Villa rustica za tetrarchie	31
3.2.2.1 Villy rustica v okolí Sirmia	32
3.2.2.2 Villy rustica v okolí Augusty Treverorum	34
3.3. Vici	37
3.3.1. Obecná charakteristika vici	37
3.3.2 Vicus v období tetrarchie	38
3.4. Villy rustica a palácové komplexy – vzájemné souvislosti a rozdíly	44
3.4.1 Císařské paláce	44
3.4.2 Císařská mauzolea	47
4. Další vývoj v říši a v sedes imperii	51
4.1. Konstantinovská dynastie	52
4.1.1. Monetární ekonomika za konstantinovské dynastie	52
4.2. Pozdní 4. století	56
4.2.1. Hospodářství pozdního 4. století	57
4.2.2. <i>Ekonomika bývalých sedes imperii</i>	60
5. Závěr	63
6. Literatura	73
7. Příloha	84

1. Úvod

Dlouhá historie existence římské říše s sebou přinesla nejrozličnější formy vlády, které procházely transformacemi v mnoha ohledech – změny se odehrávaly v administrativě, politice; dokonce i mentalita a způsob chápání vztahu panovníka k ostatním příslušníkům říše se proměnil. Postupná koncentrace nejvyšší zákonodárné, soudní i vojenské moci v rukou císařů přeměnila politické zřízení římské říše ve svého druhu absolutistickou monarchii, ve které se politické činnosti mohla účastnit pouze malá část římského obyvatelstva v nejužším okruhu císařského dvora, a ta mezi sebou soupeřila o vliv a vyšší sociální status. Tato rivalita, společně s kolísající ekonomikou, zapříčiněnou postupným vyčerpáváním zemědělské půdy a omezenými možnostmi, které poskytoval zavedený systém otrokářské ekonomiky, vedla k rozpadu stabilní vlády a nástupu vojenských diktátorů. V období mezi lety 235–284 po Kr. se tak římská říše potýkala s rozsáhlou krizí ve všech oblastech života, která byla z větší části zvládnuta až s nástupem císaře Diocletiana a s vytvořením nového politického celku – tetrarchie –, na jejímž politickém pozadí se realizoval celý život tehdejší společnosti, včetně skutečností, jež jsou v této práci popisovány a analyzovány. Změny v oblasti hospodářství a politických struktur se nejjasněji projevují v proměnách architektury měst a v rozvoji jejich zemědělského zázemí, které představovalo primární zdroj jejich ekonomiky. Analýza proměn měst na konci 3. století po Kr. je však limitována počtem dochovaných pramenů, v řadě oblastí značně zlomkovitých: studie zaměřené na ekonomiku omezuje absence průkazných dokladů monetárních poměrů, výzkum sociálních poměrů zase ztroskotává na fragmentárních záznamech antických autorů. Důležitým zdrojem zůstává archeologie; jako ve všech vědních oborech i zde probíhá neustálý vývoj na základě nově odkrytých reálií a diskuzí o nich. Tím poskytuje nové podklady dat pro stanovení ekonomického vývoje jednotlivých regionů a jejich měst a rozborů a nově uvedené názory doplňují, někdy i opravují dřívější chybné závěry vycházející z písemných pramenů.

K této myšlence mě vede poznání, že mnoho součástí *sedes imperii* zůstává stále neodkryto – stavby, jejichž výpovědní potenciál může (i nemusí) změnit řadu dosavadních závěrů. Nové průzkumy center i zázemí těchto měst nám

neustále přináší důležité poznatky o jejich architektuře, hospodářství i sociálních proměnách.

Klíčovou součástí této práce je analýza hospodářského zázemí *sedes imperii* a vlivu staveb, jako jsou *villy rustica* a *vici*, na rozvoj města a na ekonomickou prosperitu okolního regionu. Je možné definovat pojem *villa rustica*? Jaká byla funkce těchto zemědělských komplexů – byly primárně výrobní jednotkou, zajišťující přísun zemědělských plodin městu, nebo spíše symbolem statusu a autority majitele? V této části se práce soustředí především na *sedes imperii* Augusta Treverorum a Sirmium, jelikož v jejich zázemí se nachází nejvíce odkrytých *villových* komplexů; spolu s nimi je mapován také výskyt menších hospodářských jednotek, zvaných *vici*, a jejich vliv na ekonomiku a obchod. Data, získaná z analýzy odborných pramenů zabývajících se tímto tématem, jsou zpracována do tabulek a grafů, jejichž výstupy jsou zhodnoceny v závěru této práce. Politické i ideologické proměny po nástupu tetrarchie nejlépe reprezentují císařské paláce a tato práce zkoumá, vedle jejich architektury, také projevy císařské ideologie a seberepresentace jednotlivých členů tetrarchie, a to ve formě porovnání císařských staveb v jednotlivých *sedes imperii*, od různých specifických prostor v samotných palácích až po císařská mauzolea. Současně se ptá, zda tyto paláce získávaly inspiraci také u *villových* komplexů v zázemí měst. Práci uzavírá nástin proměn *sedes imperii* v následujícím období po rozpadu tetrarchie, za konstantinovské dynastie a pozdní antiky.

Pro kompletní analýzu uvedeného historického období, stejně jako hospodářských i sociálních proměn v tomto období, jsou použity jak antické prameny, tak i moderní historická díla. Z antických pramenů, které zachycují období tetrarchie, jsou zřejmě nejpodrobnější *Sextus Aurelius Victor*¹ a *Eutropius*,² kteří popisují život i nejvýznačnější činy všech tetrarchů. Tyto prameny doplňuje *Lactantius*,³ který ve svém spise zachycuje povahu jednotlivých tetrarchů optikou pronásledovaného křesťanského autora. Společenské proměny zčásti a s jistým odstupem osvětlují administrativní a právní kodexy, jako je *Notitia Dignitatum*⁴ či *Kodex Theodosiův*,⁵ které v tomto

¹ Aurel. Vict., *Epit.*

² Eutropius, *Ad urb. con.* IX.

³ Lact., *De mort. pers.* VII–XVIII.

⁴ *Notitia Dignitatum*, *Antika v dokumentech II*, 466–472.

⁵ *Cod. Theod.*, VII–VIII.

ohledu objasňují správní, ekonomický i právní vývoj měst v říši. Z moderních pramenů referuje o proměnách pozdně antické společnosti nejkomplexněji *J. Burian*⁶, který se věnuje jak dějinám římské říše, tak i sociálním a náboženským proměnám v pozdní antice. Zemědělské komplexy a jejich vztah k *sedes imperii* všestranně analyzují *N. Roymans* a *T. Derks*⁷ nebo *D. Habermehl*.⁸ Architekturu císařských staveb období tetrarchie nejlépe popisuje *R. B. Ulrich* a *C. K. Quenemoen*,⁹ spolu s *J. B. Ward-Perkinsem*.¹⁰ Politickým, hospodářským i sociálním změnám v následujícím 4. století se věnuje *A. H. M. Jones*.¹¹ Pro řecká a latinská jména, názvy a termíny se tato práce drží zásad uvedených v Encyklopedii antiky.¹² Při skloňování latinských termínů jsou použita česká pravidla pravopisu. Pokud není uvedeno jinak, všechna data, letopočty a staletí jsou uváděna jako našeho letopočtu (po Kr.).

⁶ Burian 1994.

⁷ Derks – Roymans 2011.

⁸ Habermehl 2013.

⁹ Ulrich – Quenemoen 2014.

¹⁰ Ward-Perkins 1970.

¹¹ Jones 1964.

¹² Encyklopedie Antiky 1973.

2. Vznik sedes imperii

2.1. Zrod tetrarchie: Sociálně-politická situace na přelomu 3. a 4. stol.

Na počátku 3. stol. čelila římská říše své zatím nejhlubší krizi. Úsek zhruba 50 let mezi vymřením severovské dynastie a začátkem Diocletianova dominátu můžeme právem nazvat „obdobím enormního vojenského a politického zmatku“.¹³ V období po smrti posledního Severovce Alexandra Severa, kdy se hlavní silou císaře stává armáda, dochází paradoxně k oslabení císařské moci. Jednotliví císaři¹⁴ byli totiž voleni přímo svými vojáky, a aby si zajistili jejich podporu, udělovali jim štědrý žold a rozmanitá *donativa* (jednorázové prémie u nejrůznějších příležitostí). Takoveto stálé výdaje neobyčejně vyčerpávaly státní pokladnu a vedly k postupnému prohlubování hospodářské krize. Docházelo ke znehodnocování římské měny, podíly drahých kovů v mincích stále klesaly, což vedlo k obrovskému nárůstu cen veškerého zboží. Úředníci v jednotlivých *provinciích* museli často vymáhat povinné daně a další dávky násilím, což zase vedlo ke vzpourám, různým rozvratům a rostoucí nestabilitě. Spolu s obrovskými výdaji na vojenská tažení to v období nejhlubší krize za císaře Claudia Gothica (vládl 268–270) znamenalo de facto státní bankrot.¹⁵

Vnitřní problémy říše byly ještě znásobeny silícím tlakem zpoza hranic impéria. Na porýnském *limes* se Římané museli bránit stále silnějšímu náporu germánských kmenů a podobně tomu bylo i v dolním Podunají, které ohrožovali Germáni a Sarmaté, nově podpořeni i kmeny západních Gótů (Visigóti či Vestgóti), kteří zhruba od počátku 3. stol. ovládali prostor mezi Dněstrem a dolním Dunajem.¹⁶ Neustávající nátlak Gótů a jejich pozice, která se nacházela v podstatě mimo možnou sféru efektivnějších římských protiakcí, vedly nakonec k „rozpadu říše“ – v Galii v polovině 3. stol. ztratili majitelé velkých *villových* pozemků důvěru v obranyschopnost impéria a rozhodli se vyřešit situaci vlastními silami. Do svého

¹³ Ulrich – Ouenemoen 2014, 106.

¹⁴ Historiky později označováni jako „vojenští císaři“.

¹⁵ Burian 1994, 130–131.

¹⁶ Na jejich straně stály i další zadunajské kmeny, jako Bastarnové, Sarmaté, Skythové a další. Od poloviny 3. stol. byly jejich nájezdy stále úspěšnější a postupně se jim podařilo proniknout až do Recka a dobýt samotné Athény (Burian 1994, 126–127).

čela si v roce 260 zvolili místního správce a velitele legií Marca Cassiana Latinia Postuma, který se prohlásil císařem a vládl v Galii; k ní se postupně připojily i Hispánie a Británie. Postumus tak vytvořil „říši v říši“, osobitý státní útvar naprosto nezávislý na Římu, s hlavním městem Augusta Treverorum,¹⁷ kde ustanovil i vlastní senát a také vlastní pretoriánskou gardu. Toto galo-římské císařství přetrvalo ještě několik dalších let, až do roku 273–274, i přes neustálé nájezdy Germánů a snahy Římanů připojit své území zpět k celku.¹⁸

Změnila se i situace na východní hranici, kde se v parthské říši po převratu v letech 226–227 dostala k moci dynastie perských Sásánovců, jejichž ambice ke znovuobnovení mocné perské říše měla nepříznivé důsledky jak pro Římany, tak i pro mocenskou rovnováhu celého antického světa. Záměrem Sásánovců bylo vyhnat Římany z Asie a znovu připojit místní římské državy, především Sýrii a Malou Asii, k novoperské říši. Výhody Peršanů spočívaly především v obrovské rozloze jejich říše, která byla díky své geografické poloze pro Římany prakticky nedobytná, a také v téměř nevyčerpatelném lidském potenciálu.¹⁹ Krize na východě nakonec vyvrcholila odtržením palmýrského království, ke kterému se později přidala i Arábie a Egypt – tato území byla sice následně připojena zpět k římské říši, ale faktický rozpad jednotného státního útvaru byl nepochybně nejzávažnějším důsledkem krize, do níž se římská říše ve 3. stol. dostala, a vedl v očích obyvatelstva ke značnému poklesu víry v neotřesitelnost císařské moci.²⁰

I přes prakticky konstantní občanské války a výše uvedené krize ale římská říše zůstávala ve své podstatě víceméně homogenním útvarem – stále šlo o nejspolehlivější a nejfunkčnější státní celek ve Středomoří, byť jeho efektivní fungování podlamovaly permanentní přesuny jednotek jednotlivých (vzdoro)císařů, vysoké daně a mezi roky 249–262 také tzv. Cypriánův mor.²¹ Jistou stabilitu vojenskou i politickou dokázal vydobýt až císař Aurelianus (vládl 270–275), jelikož však nestihl dokončit své monetární a politické reformy, zmítala se pak římská říše ještě další dekádu v občanských válkách.²²

¹⁷ Dnešní Trevír.

¹⁸ Aurel. Vict., *Epit.* XXXV, 3, 4.

¹⁹ Jejich úspěchy jsou manifestovány například dobytím a zničením římského města Dury–Európos ve východní Sýrii, nebo zajetím císaře Valeriana v roce 260 (Burian 1994, 125).

²⁰ Burian 1994, 126–128.

²¹ Ve skutečnosti spíše spalničky či nějaký typ hemoragické horečky (Češka 2000, 24).

²² Burian 1994, 132.

Situace se změnila až s Gaiem Valeriem Dioclem, který byl provolán císařem v roce 284, byť od něj zpočátku nikdo nečekal, že by byl něčím více než dalším vojenským císařem. Diocletianus²³ se ovšem dokázal rychle vypořádat se všemi svými protivníky a především pochopil, že nemůže účinně spravovat tak velkou říši sám. I přes veškeré úsilí jeho předchůdců nebyla říše vnitřně natolik jednotná, aby se dala řídit jediným vladařem z jediného města. Obnova vnitřní rovnováhy římského státu vyžadovala v první řadě nastolení alespoň relativního souladu mezi centrální císařskou a místní správou, podřízení armády jednotnému velení, posílení obranyschopnosti na hranicích a nastolení ekonomické stability, aby hospodářství impéria dokázalo nejen pokrýt potřeby státního aparátu, ale rovněž i zvládat náklady spojené s odražením rozpínavosti sousedních říší. Vyžadovalo to schopného, autoritativního panovníka, který dokáže posoudit nastalou situaci a efektivně zasáhnout tam, kde je to nejvíce zapotřebí. Diocletianovi se podařilo této historické nutnosti dosáhnout novou koncepcí uchopení a využití císařské moci.²⁴ Sdílení moci nebyla nijak nová idea, už Marcus Aurelius vládl společně se svým adoptivním bratrem a podobná politická uspořádání existovala i celé 3. stol., ale Diocletianus dal tomuto systému formální podobu.²⁵ Už v roce 285 ustanovil za svého spoluvládce, prozatím jen v pozici nástupce, svého přítele Marca Aurelia Maximiana. Oba také ihned začali řešit nejnaléhavější problémy říše. Eutropius, jeden z pozdně antických historiků, referuje o tom, že Diocletianus zamířil na Balkán, kde bojoval proti Alamanům (v roce 288) a Sarmatům (289 a 292), a následně i do Egypta potlačit vzpuru (296–297). Maximianus se mezitím v Galii vypořádal s místními loupeživými bandami tzv. bagaudů.²⁶ Jako odměnu za úspěšné tažení – a také aby mohl císařskou moc uplatňovat dostatečně rychle na celém území říše – získal v roce 286 titul *Augustus*. Byl tak formálně postaven na roveň Diocletiana a od této chvíle vystupovali oba císaři jako rovnocenní partneři a bratři.²⁷ Systém dvou spoluvladařů byl pak ještě posílen v roce 293, když si každý z *Augustů* zvolil dalšího spoluvládce, který mu byl podřízen a jako takový dostal titul *Caesar*. Maximianus si vybral vojenského velitele Flavia Valeria Constantia

²³ Po nástupu na trůn si změnil jméno, aby bylo důstojnější a znělo více latinsky.

²⁴ Burian 1994, 133–135.

²⁵ Ulrich – Quenemoen 2014, 106.

²⁶ Eutropius, *Ad urb. con.* IX, 20.

²⁷ Toto „bratrství“ stvrdili také mimo jiné tím, že připojili *gentilicium* (rodové jméno) svého spoluvládce ke svému jménu (Kešner 2016, 45).

„Chlora“,²⁸ Diocletianus dalšího vojenského velitele Gaia Galeria Valeria Maximiana. Spojení *Caesarů* a *Augustů* bylo stvrzeno jednak adopcí – Diocletianus adoptoval Galeria a Maximianus Constantia Chlora – a navíc i sňatkem s dcerou sobě nadřízeného *Augusta*. Čtveřice císařů, stojící v čele říše, se tak stala panovnickou rodinou, což mělo zabránit možným rozporům mezi jednotlivými vládci a zaručit jednotu. Systém čtyř vládců si měl vzájemně pomáhat spravovat rozlehlou říši a současně zajišťoval kontinuitu dynastie – Diocletianova idea byla taková, že ve vhodný čas starší *Augustové* dobrovolně abdikují, na jejich místo nastoupí *Caesarové*, kteří převezmou jejich tituly a zvolí si vlastní spoluvládce, s nimiž vytvoří novou „tetrarchii“;²⁹ nedojde tak ke sporům o následnictví a bude zajištěna stabilita.³⁰

Mezi válečnými taženími proti nepřítelům se Diocletianus snažil reorganizovat říšskou správu a zefektivnit řízení státu. Tomuto problému věnoval celou řadu reforem – tou nejzásadnější bylo nové administrativní rozčlenění impéria (Mapa 1). Říše jako celek zůstala jednotná, ale vznikly nové *provincie*,³¹ které se sdružovaly do větších správních jednotek zvaných *diecéze* („kraj“). Jejich počet byl proměnlivý – Veronský seznam z 1. pol. 4. stol. uvádí k roku 297 dvanáct *diecézí*.³² Na druhou stranu, Notitia Dignitatum z konce 4. stol. zmiňuje ve výčtu úředníků náležejících pod ústřední aparát římské říše pouze deset *diecézí* – v obou těchto zdrojích jsou však doloženy chyby (pravděpodobně kvůli jejich opisům a pozdějším úpravám) a je zřejmé, že názvy a rozloha jednotlivých *diecézí* se za vlády každého dalšího císaře měnily.³³ Větší území spravovaly tzv. *praefectury*, v jejichž rámci bylo organizováno několik sousedních *diecézí*, které vytvářely větší celky. Není zcela jisté, kolik *praefectur* celkem skutečně existovalo.³⁴ Běžně se hovoří o čtyřech – v západní části říše se nacházely *praefectura* Galie (včetně Galie Vienské a *diecézí* Británie a Hispánie) a *praefectura* Itálie (její území zahrnovalo *diecéze*

²⁸ Přeždívkou Chlorus – „bledý“ pochází od pozdějších byzantských historiků.

²⁹ Termín „tetrarchie“ neboli vláda čtyř císařů je moderním, nikoliv starověkým označením.

³⁰ Eutropius, *Ad urb. con.* IX, 22; Barnes 1982, 125.

³¹ Jejich konečný počet byl zhruba kolem sta – z toho plyne, že rozloha jednotlivých území se podstatně zmenšila.

³² Veronský seznam, *Antika v dokumentech II*, 447.

³³ Notitia Dignitatum, *Antika v dokumentech II*, 466–472.

³⁴ Jejich zavedení se výslovně zmiňuje až v pramenech z období vlády Konstantina (např. ve Veronském seznamu), ale lze předpokládat, že jejich vznik sahá už do doby Diocletianovy a souvisí s kolísajícím počtem *diecézí* – je pravděpodobné, že při dělení říše mezi jednotlivé tetrarchy dostal každý z císařů pod svou správu přibližně stejný počet *diecézí*, a tedy *praefecturu* o stejné rozloze (Veronský seznam, *Antika v dokumentech II*, 446).

Itálie, Pannonie a pobřeží severní Afriky); na východě se rozkládala *praefectura* Ilyrie (ta zahrnovala *diocéze* Thrákie, Moesie a Asie) a *praefectura* Orient (pod níž spadaly *diocéze* Egypt, Pontus a Orient na libanonském pobřeží). V čele *praefectur* stáli *praefecti praetoriae*, civilní správci stejné hodnosti jako císařští úředníci, kteří spadali pod družinu císaře vládnoucího v dané oblasti a sdružovali pod sebou správce jednotlivých *diocézí*, tzv. *vicarie*. *Vicariové* již mohli rozhodovat pouze v civilních záležitostech a věnovali se převážně právním a daňovým záležitostem; toto oddělení vojenských a civilních pravomocí mělo posílit císařskou moc a zabránit vzpourám. Měli za úkol dozírat na finanční úředníky, spravující císařskou (osobní) i státní pokladnu, a na představitele jednotlivých *scinií*, administrativních odborů, kteří se zabývali veškerou administrativní činností, od soudních dokumentů přes soupisy vybraných daní až po císařovu korespondenci. Neustále přibývalo úředníků na všech úrovních – teoreticky se tak mělo dosáhnout větší efektivity a lepší kontroly, ačkoliv Lactantius tento úřednický aparát kritizuje s odůvodněním, že příliš mnoho úředníků je živeno hrstkou daňových poplatníků.³⁵

Každý z tetrarchů si držel také vlastní mobilní vojsko – hlavním úkolem této armády byla především obrana hranic proti rostoucí síle nepřátel říše a ochrana císaře. K ochraně hranic byly určeny jednotky starající se o přesně vymezený pohraniční úsek, tzv. *limitanei*, se stálým sídlem v místním vojenském táboře. V případě nutnosti mohly být doplněny o mobilní polní oddíly (*comitatenses*), které byly nasazovány, když bylo potřeba bránit určité pásmo limitu či pokud nepřátelé pronikli příliš hluboko na území římské říše. K ochraně panovníka byly vyčleněny elitní oddíly palácové stráže (*scholae palatinae*), jejíž členové také vlastnili lepší uniformy a zbraně, neboť současně reprezentovali císařský majestát v očích obyčejných občanů. Pokud císař měnil místo svého pobytu či potřeboval vykonat kontrolu svěřeného území, doprovázela ho císařská garda (*protectores domestici*) složená z jízdnic jednotek.³⁶

Mnoho z Diocletianových reforem se také týkalo ekonomiky – ve srovnání se situací za svých předchůdců k ní však přistupoval zcela odlišně. Musel vycházet ze skutečnosti, že římské impérium se proměnilo ve složitý byrokraticko-vojenský mechanismus, který potřeboval vydatné zdroje financí už jen na vlastní prosté fungování. Různé daně a poplatky, běžné za vojenských císařů, na pokrytí rostoucí

³⁵ Lact., *De mort. pers.* VII, 3–4; Barrett 2012, 308–309.

³⁶ Reese 2004, 45–60.

potřeby úřadů i samotného státu nedostačovaly. Diocletianus tedy začal vytvářet nový daňový systém, který měl zahrnovat větší okruh poplatníků – základem Diocletianovy daňové reformy se stal nový soupis půdy, rozdělené na určitý počet daňových jednotek zvaných *iugum*. Taxace daně se stanovovala podle plošné míry vlastněné půdy, současně se brala v potaz i bonita půdy a její konkrétní využití; *iugum* tedy bylo i v rámci jedné obdělávané oblasti velmi rozdílné.³⁷ Při výměře daní se poté vycházelo jak z počtu vlastněných jednotek, tak i z počtu hlav (*capitis*), které danou půdu obdělávaly. Do započitatelného množství „hlav“ spadaly nově i ženy (dvě ženy se počítaly jako jeden *caput*) a dobytek užívaný k práci na dané ploše. Jak tato tzv. kapitace (*capitatio*) ovlivňovala iugaci (*iugatio*), respektive jak poměr pracovníků na jedné obdělávané jednotce stanovoval výši odváděných poplatků, již nelze doložit s jistotou, stejně jako způsoby, kterými se tento daňový systém udržoval v chodu.³⁸

K tomu, aby se ekonomika rozkolísaná vysokými státními výdaji a rostoucími cenami potravin stabilizovala, Diocletianus zavedl hned několik finančních reforem. Už v roce 294 určil jako základ římské měny zlatý *aureus* (Obr. 1), kterým chtěl vrátit důvěru občanů v kvalitní mince, a zavedl nový typ mincí – stříbrný *argentus* (Obr. 2) a bronzový *numus* (Obr. 3), obsahující vyšší procento drahého kovu. Zlaté mince byly užívány především jako *donativa* nejvyšším důstojníkům armády a jako plat vysoce postaveným úředníkům říše. Stříbrné nominály byly ze všech tří základních mincovních kovů raženy nejméně; pravděpodobně kvůli dlouhodobému znehodnocení stříbrných mincí byly v očích občanů nejméně důvěryhodné a při placení vyšších částek bylo upřednostňováno surové, neražené stříbro. Nejběžnější mincí tak byl *numus*, jenž byl určen zejména pro plat řadovým vojákům a jako základní platidlo obchodu.³⁹ Neznámější finanční reformou ovšem byl edikt o maximálních cenách (*Edictum de pretiis rerum venalium*)⁴⁰, který vyjmenovával platby za více než tisíc čtyři sta druhů služeb a zboží, které nesměly být překročeny (Obr. 4). Diocletianus chtěl touto metodou vyřešit nejen

³⁷ Podrobnější popis této reformy poskytuje např. Burian 1994, 147–149.

³⁸ U novodobých autorů nacházíme zmínky o tom, že nový daňový zákon byl zaveden v roce 296, ale zůstává nejasné, zda byl okamžitě uplatněn v celé říši (Michell 1947, 4–6; Crawford 1972, 564–565; Kešner 2019, 78).

³⁹ Lužický 2015, 41–47.

⁴⁰ Diocletianův edikt o maximálních cenách, *Antika v dokumentech II*, 450–457.

přetrvávající inflaci římských mincí,⁴¹ ale také zároveň napomoci momentálním potřebám vojáků, kteří chtěli dostávat pevnou mzdu, a správním úřadům zodpovědným za výběr daní.⁴² Diocletianův edikt je v literatuře hojně analyzován a hodnocen – již doboví autoři, jako je například Lactantius,⁴³ postřehli, že reforma oběživa byla nutná a přinejmenším zčásti zdařilá. Pokud jde o úspěšnost Diocletianových ekonomických reforem, zdá se, že ve starší i novější literatuře se vyskytuje zhruba stejně zastánců i odpůrců – například H. Böhnke⁴⁴ Diocletianovy daňové a peněžní reformy hodnotí jako úspěšné a soudí, že edikt původně vůbec neměl být vydáván; naopak L. H. Cope⁴⁵ po analýze chemického obsahu dochovaných mincí zjistil, že procento drahých kovů v průběhu období jejich ražby klesalo, což mince devalvovalo, a finanční krizi ještě prohlubovalo. Problémem byl i fakt, že edikt nepřihlížel k místním rozdílům v ekonomické situaci a k dobovým výkyvům v cenách.⁴⁶ Svou roli pravděpodobně sehrála i nedůvěra zákazníků k aktuální hodnotě mincí a množství drahého kovu v nich obsaženém. Edikt tak byl po jisté době buď zrušen, nebo se od něj samovolně upustilo.⁴⁷ Ekonomická situace v říši, ačkoliv i nadále komplikovaná, se však díky Diocletianovým administrativním, daňovým i monetárním reformám přece jen stabilizovala a společně s výkonem hospodářstvím poskytovala základ pro úspěšnou pokračující existenci římské říše. Daně, z velké části vybírané v naturáliích, spolu s nejrůznějšími poplatky⁴⁸ od jednotlivců ze všech společenských vrstev, umožnily císařům investovat značné částky do vlastní propagace – reprezentované především ustavením nových center císařské moci.

2.2. Ustavení sedes imperii

⁴¹ Ze které edikt obviňuje chamtivé obchodníky, zatímco Lactantius dává vinu Diocletianově chamtivosti a jeho přehnanému stovebnímu zápalu (Lact., *De mort. pers.* VI).

⁴² Corbier 2005, 426.

⁴³ Lact., *De mort. pers.* VII.

⁴⁴ Jde však už o starší článek (Böhnke 2004, 480–482).

⁴⁵ Cope *et al.* 1997, 67–69.

⁴⁶ Barrett 2012, 315–316.

⁴⁷ Southern 2015, 147–152; Diocletianův edikt o maximálních cenách, *Antika v dokumentech II*, 450–457.

⁴⁸ Jednalo se jednak o pravidelné platby, vyčíslované podle hodnoty vlastněného majetku nebo zisku z provozované živnosti, ale také o mimořádné poplatky vybírané v případě zvýšených státních výdajů (například při nejrůznějších císařských slavnostech a výročích) jako příspěvky na oslavy nebo výraz loajality císaři. Přispívat do státní pokladny patřilo k jedné z mnoha povinností senátu a všech měst (Burian 1994, 147–151).

Diocletianus chápal, že ani v systému čtyřvládí nedokážou tetrarchové ovládat z jediného města celou říši, která stále zápasila s problémy táhnoucími se z období krize ve 3. stol. Navíc, postavení Říma jako mocenského centra se v této době výrazně změnilo. Na rozdíl od svých předchůdců, kteří pokládali vládu nad Římem za legitimizaci svého práva vládnout, Diocletianus sám navštívil hlavní město pouze jednou, a to u příležitosti oslav svých *vicennalií* (dvaceti let vlády). I Maxentius, který často pobýval v Itálii, se do Říma dostal jen jednou. Přestože si Řím uchoval svůj symbolický význam (konaly se zde např. významné císařské oslavy a každoroční hry) a sloužil jako sídlo senátu a základna prétoriánské gardy, jeho hodnota strategicky umístěného centra byla slabá a fakticky přestával v dostatečné míře plnit rozhodující požadavky pro status sídelního města. Bylo tedy nutné nalézt alternativní řešení.⁴⁹

Tetrarchové, kteří při kontrole byrokratického aparátu a při správě říše neustále cestovali, si jako „opěrné body“ pro tyto přesuny vybrali několik měst – některá byla cenná díky své strategické poloze, jež umožňovala, aby se císař v případě ohrožení hranic i s pomocnými jednotkami rychle dostal do oblasti, která potřebovala vojenský zásah. Další města byla využívána spíše jako dočasná sídla s dostatečnými prostory pro ubytování vojáků císařské gardy a úředníků, kteří tvořili císařský politický aparát. Jiná města využívaná tetrarchy se nacházela na důležitých obchodních cestách – zde se jednalo o prosperující centra, zpravidla o hlavní města daných *diocézi*, jejichž rozloha se díky přítomnosti císaře ještě rozšířila. *Augustové* i *Caesarové* si tak postupně zvolili města v oblastech, které měli pod svou správou, a ta si začali podle vlastních potřeb upravovat. Takto vybraná a přizpůsobovaná města jsou v literárních pramenech označována jako *sedes imperii*.

2.2.1 Definice *sedes imperii*

Definovat „skutečné“ *sedes imperii* je však přinejmenším obtížné, jelikož název je vytvářen podle mnoha kritérií. Používali jej ve svých spisech již antičtí autoři – například Ausonius⁵⁰ – ovšem v odlišném smyslu, než jej chápeme dnes: pojem

⁴⁹ Barrett 2012, 307.

⁵⁰ Ausonius, *Ordo Urbium* IX-XI.

„*sedes imperii*“ či „*sedes imperialis*“ byl užíván pro označení císařského sídla, ve smyslu místa, kde měl císař svůj palác, ne celého města. Toto sídlo se nemuselo nacházet v největším městě *diocéze*, dokonce ani nemuselo být umístěno ve městě – mohlo se jednat o soukromý komplex v blízkosti města nebo i jen o vojenský kampus, ve kterém se císař rozhodl strávit kratší či delší období. Současné zdroje pak tento termín vztáhly na celé město, v němž se císařské sídlo nacházelo.⁵¹

Jako císařské rezidence volené Diocletianem a ostatními tetrarchy plnily *sedes imperii* mnoho různých funkcí – byly sídlem, ve kterém mohl císař na cestách přebývat i s celým doprovodem, staly se strategickým bodem, ze kterého ovládal svou *praefecturu*, a sloužily i jako jakási „vizitka“ jeho moci a úspěchů. Stejně funkce však mohla zastávat i mnohá další místa: *villové* komplexy v blízkosti některých měst, jako je například *villa* na *via Appia*, poskytovaly císařům zázemí na cestách, veřejné prostory v jiných městech a jejich architektura byla využívána pro prezentaci císařské moci. Taktéž byly budovány císařské rezidence, které však byly tetrarchy používány jako soukromá sídla určená pouze pro vládcu a jeho nejbližší rodinu. Proto je obtížné přesně definovat *sedes imperii*. Podle V. Jaeschke⁵² musí pojem *sedes imperii* splňovat několik podmínek a funkčních aspektů:

1. Opakovaná přítomnost císaře: Tetrarcha zde musel dlouhodobě pobývat nebo město alespoň opakovaně navštěvovat po dobu několika let. Tyto návštěvy se musely odehrávat v období jeho aktivní funkce coby člena *collegia*.
2. Centrum *diocéze*: Město muselo sloužit jako ekonomické a politické centrum pro několik *provincií* a sídlo také jako císařského administrativního aparátu. V některých městech, jako je například Sirmium či Carnuntum, je doložena přítomnost vysokých císařských úředníků a lokálních správců *diocéze*, protože však zde nesídlila také císařská administrativa, nemůžeme tato města považovat za plnohodnotnou císařskou rezidenci.
3. Strategické umístění: Jako *sedes imperii* byla města císaři zvolena i kvůli své výhodné pozici v oblastech, které potřebovaly vojenskou obranu, nebo díky jejich umístění na infrastrukturním „uzlu“ obchodních cest.

⁵¹ Ausonius, *Ordo Urbium IX*; Frantová 2017, 6.

⁵² Jaeschke 2019, 21–23.

4. Císařská mincovna: Ve zvolené lokalitě zpravidla už mincovna byla nebo byla založena, když se zde usídlil císař. Mezi lety 284 až 302 se tak počet císařských mincoven více než zdvojnásobil.
5. Imperiální architektura: Pozvednutí statusu zvoleného města na císařskou rezidenci bylo demonstrováno stavbami reprezentujícími ideu tetrarchie a činy jednotlivých tetrarchů. Klíčovým elementem, odlišujícím císařské rezidence od soukromých paláců a *villových* komplexů, jsou *cirky* propojené s císařským palácem.

Jestliže tedy aplikujeme uvedená kritéria na všechna místa navštěvovaná tetrarchy, je zřejmé, že definici *sedes imperii* odpovídají jak dlouhodobě obývaná města, jako je Nikomédie,⁵³ Augusta Treverorum,⁵⁴ Mediolanum⁵⁵ a Thessaloníkė,⁵⁶ tak i opakovaně navštěvované rezidence ve městech, jako je Antiocheia,⁵⁷ Aquileia, Sirmium⁵⁸ a Serdica.⁵⁹ Jak dlouho či kolikrát bude které město sloužit jako císařské sídlo, záleželo na nestálých politických okolnostech.⁶⁰

Tetrarchové strávili značnou část svého funkčního období na cestách po říši, ovšem v určitých vybraných městech sídlili nepřetržitě po dobu i několika let. Diocletianus, který přikládal největší důležitost východní polovině říše, se usídlil v maloasijské Nikomédii, Maximianus si zvolil Mediolanum. Galerius se nejdříve krátce zdržoval v Sirmiu, ale později se přesunul do Thessaloníkė, a Constantius Chlorus se usadil v Augustě Treverorum (Mapa 2). Následná tabulka shrnuje četnost návštěv císařů v jednotlivých městech.⁶¹ Je zřejmé, že císaři se v jednom časovém úseku zdržovali ve více městech a poměrně rychle se mezi nimi přesouvali – volba těchto měst sama o sobě ukazuje, kde se na přelomu 3. a 4. stol. nacházela centra vojensko-politického dění v říši.⁶²

⁵³ Dnešní Izmit v Turecku.

⁵⁴ Dnešní Trevír v Německu.

⁵⁵ Dnešní Milán v Itálii.

⁵⁶ Dnešní Soluň v Řecku.

⁵⁷ Dnešní Antakya v Turecku.

⁵⁸ Dnešní Sremska Mitrovica v Srbsku.

⁵⁹ Dnešní Sofie v Bulharsku.

⁶⁰ Jaeschke 2019, 19–24.

⁶¹ Jaeschke 2019, 23.

⁶² Burian 1994, 136–137; Barrett 2012, 306.

Rezidence	Obývaná císařem	V letech
Níkomédie	Diocletianem	285–296
	Maximianem	311–312
Antiochie	Galeriem	293–296
	Diocletianem	299–302
Thessalonické	Galeriem	299–303
Augusta Treverorum	Maximianem	286–293
	Constantiem Chlorem	293–306
Mediolanum	Maximianem	293–296
		299–305
Aquileia	Maximianem	293–296
		299–305
Sirmium	Diocletianem	285–296
Serdica	Galeriem	303–309

Tab. 1: *Sedes imperii* navštěvované tetrarchy v průběhu jejich vlády (podle Jaeschke 2019, 23–25).

Díky *via militaris*, zaznamenaným například v Itinerariu Antonini nebo na středověké kopii římské mapy Tabule Peutingeriana, se celý císařský dvůr mohl velmi rychle a efektivně přesouvat z jednoho *sedes imperii* do druhého, podle aktuální potřeby – cesta například z Augusty Treverorum do Sirmia mohla trvat zhruba necelý měsíc.⁶³ Podobně cesta z *diecéze* Pannonie do *diecéze* Pontica pravděpodobně trvala přibližně tři měsíce: podle T. D. Barnese je doložena Diocletianova přítomnost v Sirmiu v srpnu 294 a následně v Níkomédii od listopadu téhož roku.⁶⁴ Přesto byly tyto cesty náročné na provedení a představovaly značnou zátěž pro provinční komunity. Každý přesun byl do detailů naplánován, včetně užitých silnic, míst, kde mohl císař i s úřednictvem přenocovat, a zásob, které byly zabráný z lokálních zdrojů – považovalo se za obecnou povinnost a známku velkorysosti přispět členům císařského sboru na jejich cestu.⁶⁵

⁶³ Vzdálenost mezi Sirmiem a Augustou Treverorum činí dle Itineraria Antonini 689 římských mil (*Itin. Anton.* 231.8–240.5) a rozsah nákladu, který uveze jeden vůz tažený voly, se podle jednoho z dochovaných zlomků Diocletianova zákoníku (který je součástí Kodexu Gregorianus) pohybuje od 197 kg do 393 kg (*Cod. Greg.* V, 7) – pokud bychom tedy předpokládali, že císařský průvod denně urazí 18–20 mil, dorazil by do cíle za 39–35 dnů; záleží na velikosti průvodu a objemu nákladu, který by s sebou vezli.

⁶⁴ Barnes 1976, 186.

⁶⁵ Cameron – Garnse 2005, 244.

Spolu s dlouhodobými rezidencemi si císaři také začali budovat „soukromá“ sídla – každý z tetrarchů si zvolil další město, poblíž něhož vznikl nový typ paláce, ve kterém mohl císař dožít po svém odstoupení z funkce. Archeologické důkazy o přítomnosti těchto paláců můžeme najít ve Spalatu,⁶⁶ kde si vybudoval svůj palác Diocletianus, a ve Felix Romulianě nedaleko moderního Gamzigradu, ve kterém se zřejmě plánoval usadit Galerius.⁶⁷ Stejný typ rezidence si měl podle antických pramenů postavit i Maximianus – buď někde v Lukánii⁶⁸ nebo Kampánii⁶⁹ – ale o ní nevíme vůbec nic.⁷⁰ Palác Constantia Chlora není zmiňován v žádných pramenech. Pokud soudíme dle uspořádání těchto paláců a výstavnosti jeho architektury, šlo taktéž o trvalá císařská sídla, byť je striktně vzato nemůžeme počítat mezi *sedes imperii*.⁷¹

Největším problémem, komplikujícím analýzu *sedes imperii*, je bohužel fakt, že ve většině *sedes imperii* jsou stavby z období tetrarchie značně poškozeny nebo překryty pozdější městskou zástavbou. Z Níkomédie a Antiochie, které sloužily jako dvě nejdůležitější rezidence pro východní prefekturu, se mnoho archeologických nálezů z tohoto období nedochovalo, v Sirmiu není možné přesně lokalizovat umístění paláce a v Mediolanu je většina staveb z doby tetrarchie překryta středověkou a novověkou zástavbou. Naopak poměrně dobře se zachovaly palácové komplexy v Augustě Treverorum a Thessaloníké. Přestože je velká část sídel tetrarchů zničena nebo přinejmenším těžce poškozena, dlouhodobým archeologickým zkoumáním lokalit bylo získáno množství informací a díky pokračujícímu výzkumu i dokonalejším prospekčním metodám a následným laboratorním analýzám máme naději získat další informace o období tetrarchie a o císařských *sedes imperii*.⁷²

2.2.2 Funkce *sedes imperii*

⁶⁶ Dnešní Split v Chorvatsku.

⁶⁷ Oba císaři své paláce údajně pojmenovali na počest svých matek – Diocletianus podle Diocleie a Galerius podle Romuly (Barrett 2012, 307).

⁶⁸ Zósim., *Hist.* II, 10.

⁶⁹ Lact., *De mort. pers.* XX.

⁷⁰ Maximianův panegyrik říká pouze „v blízkosti města“ (Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana VI*, 5), některé prameny považují za jeho palác i *villu* na *via Appia* (Frazer 1966, 385).

⁷¹ Srejović – Vasić 1993, 231.

⁷² Ulrich – Quenemoen 2014, 136–138; Ward-Perkins 1970, 441–442.

Význam *sedes imperii* zdaleka nespočíval jen v jejich funkci jako místa, kde sídlil císař – daleko důležitější byl vliv, který tato města měla na ekonomii a hospodářství daných *provincií*. Díky nově vybudovaným mincovnám, rozvíjejícím se zemědělským komplexům (jejichž význam bude analyzován v následující kapitole) a vzniku menších výrobních center v zázemí (tzv. *factorii*) kontrolovalo město veškerou místní výrobu, od zemědělských plodin, přes řemeslné výrobky až po ražbu peněz. Koordinaci mezi jednotlivými výrobními oblastmi měl na starosti císařský úřednický sbor, souhrnně titulovaný *viri perfectissimi*.

Císařští úředníci měli na starosti především nakládání se státními financemi – mnoho různých *scrinií* spravovalo státní pokladnu, dohlíželo na přísun drahých kovů a jejich zpracování i na chod císařských mincoven, jejichž počet v tetrarchii vzrostl. Jak jsem již dříve konstatovala, se vzrůstem počtu *provincií* a novou daňovou reformou ustanovil Diocletianus další mincovny k zavedeným, či obnovil chod již uzavřených; pravděpodobně ve snaze umístit do každé *diocéze* alespoň jednu mincovnu. K starším mincovnám v Římě, Lugdunu,⁷³ Ticinu,⁷⁴ Siscii, Antiochii, Tripolisu a Alexandrii tak byly (znovu)otevřeny další mincovny: v Londiniu,⁷⁵ Augustě Treverorum, Aquilei, Kartágu, Serdice, Thessalonické, Héraklei, Níkomédii a Kyziku. Rozdělení podle *diocézi* pak vypadá následovně (zvýrazněny jsou mincovny v *sedes imperii*):

<i>Diocéze</i>	<i>Mincovny</i>
Británie	Londinium
Galie	Augusta Treverorum, Lugdunum
Galie Vienská	--
Hispanie	--
Afrika	Kartágo
Itálie	Aquileia, Ticinum
Itálie Suburbicara	Řím
Pannonie	Siscia, Serdica
Moesie	Thessalonické
Thrákie	Hérakleia

⁷³ Dnešní Lyon.

⁷⁴ Dnes Pavia.

⁷⁵ Dnešním Londýně.

Pontus	Nikomédie
Asie	Kyzikos
Orient	Antiochie
Egypt	Alexandrie

Tab. 2: Přehled *diecézi* a jejich mincoven (podle Hendy 1972, 75; Ermatinger 1990, 109).

Jak je z tabulky všech aktivních mincoven patrné, v některých *diecézích* mincovna chyběla, zatímco jiné oblasti měly dvě – Hispánie a Galie Vienská pravděpodobně nedisponovaly mincovnami proto, že šlo o neklidné oblasti bez přítomnosti římského vojska; naopak ve stabilních oblastech, kde byla umístěna armáda, dominovaly mincovny vhodně umístěné v blízkosti hranic nebo důležitých komunikací – v Porýní byla nejproduktivnější Augusta Treverorum, v Pannonii Siscia a Serdica. Největší část produkce mincoven v *sedes imperii* byla vyhrazena *aurelianum*, v menší míře se razily i *numy* (především v poslední fázi produkce mincovny v Augustě Treverorum, tj. zhruba v letech 294–301).⁷⁶ Mince byly označovány jak značkami identifikujícími mincovnu, tak i jménem některého z *Augustů*, v jednom případě (Augusta Treverorum) i jménem *Caesara*. Ražba zlata zajišťovala zásoby drahého kovu a díky novému typu mincí a procesu stanovení výběru daní, který dovoľoval odhadnout reálnou výnosnost půdy a počet jejích obyvatel, ekonomika *sedes imperii* prosperovala i přes stále trvající fluktuaci cen zboží.⁷⁷

Viri perfectissimi zodpovídali také za správu státních výrobních center, která produkovala řemeslné výrobky, od zbraní, přes látky a oblečení až po nářadí. Díky blízkosti silničních a vodních komunikací mohly být do místních *factorii* efektivně dopravovány suroviny a nazpět se odvážely hotové výrobky.⁷⁸ Počet těchto *factorii* v období tetrarchie značně vzrostl – podle Notitia Dignitatum fungovalo na území římské říše třicet pět dílen, dvacet v západní části a patnáct na východě.⁷⁹ Informace o těchto dílnách pocházejí jak z literárních, tak i archeologických zdrojů –

⁷⁶ Více k této problematice viz Lužický 2015, 47–53.

⁷⁷ Barrett 2012, 313–314; Lužický 2015, 33–40, 54.

⁷⁸ Barrett 2012, 314.

⁷⁹ Notitia Dignitatum, *Antika v dokumentech II*, 468.

Lactantius zmiňuje založení dílny v zázemí Níkomédie,⁸⁰ Malalas uvádí vznik tří dílen v Antiochii, které vyráběly purpurem barvené pláště pro vysoce postavené úředníky císařského aparátu.⁸¹ Dílny v některých *sedes imperii* byly zřejmě založeny především díky častým návštěvám císaře, jak potvrzují odkryté základy dílen na výrobu *militarií* v Sirmiu či Augustě Treverorum, jejichž poloha v blízkosti hranic nebyla příliš příhodná pro produkci zbraní.⁸² *Sedes imperii* v severním pohraničí však byly nejen centry obchodu, ale především strategicky položenými základnami, ze kterých mohl císař snadno zasáhnout v kterékoliv oblasti porýnské a podunajské hranice – dílny pro výrobu *militarií* tedy byly nezbytné; vojáci sloužící v příhraničních jednotkách tak mohli používat tu nejkvalitnější výbavu.⁸³

Znovuobnovení hladkého chodu ekonomiky bylo zároveň spojeno s měnící se sociální strukturou – jisté sklony k absolutismu, které začal Diocletianus po svém nástupu na trůn uplatňovat, se přenášely i do vnímání tehdejší společnosti a na síle stále více nabírala společenská vrstva velkostatkářů (tzv. *potentates*). Tito vlastníci velkých pozemkových jednotek si budovali velké sídelní komplexy, ekonomicky a řemeslně značně nezávislé na městě. Podobně tomu bylo už za principátu u císařských a senátorských velkostatků, ale se změnou mentality se potentáti postupně stále více vymykali z kontroly císařského aparátu a v některých oblastech vzdálených od administrativních center si osvojovali i pravomoci státní správy: uplatňovali na pracovníky obhospodařující jejich majetek a pozemky vlastní jurisdikci, sestavovali ozbrojené paravojenské skupiny, které měly chránit jejich území atd. Se silícím tlakem zpoza hranic říše začali někteří *potentates* také poskytovat záštitu (*patronicum*⁸⁴) zájemcům z nejrůznějších venkovských společenských vrstev (*kolónům*, drobným i středně bohatým rolníkům, různým živnostníkům a někdy i celým zemědělským osadám), kteří se ocitly v tísní třeba z důvodů zadlužení nebo žádali záštitu před útoky nepřátel. Stát zaujímal k velkostatkářům negativní postoj nejen kvůli jejich moci,⁸⁵ ale především proto,

⁸⁰ Lact., *De mort. pers.* VII.

⁸¹ Malalas, *Chron.* XII, 38.

⁸² Letki 2009, 55.

⁸³ Kostěnek 2007, 51–52; Kuník 2015, 70–73.

⁸⁴ Nový fenomén, jehož název byl pravděpodobně převzat z titulu *patronus originalis*, jímž Symmachus ve své korespondenci tituluje správce Kampánie (Sym., *Ep.* IX, 58), a byl rozšířen na ideu obecné ochrany (Cameron – Garnse 2005, 282).

⁸⁵ Jelikož se jejich zájmy ne vždy shodovaly se zájmy státu. Případné sankce však mohly být uplatňovány jen vůči jednotlivcům, nikoliv proti celé třídě.

že vznik *patronica* způsobil další přesuny obyvatelstva, což vedlo k narušení hospodářství a k dalším daňovým únikům. Jiným důvodem negativního postoje byl i fakt, že pozemkoví magnáti se s rostoucí mocí stávali potenciálními konkurenty císaře.⁸⁶ Jak tyto velkostatky vypadaly, fungovaly a jaký byl vztah mezi těmito potentáty a *kolóny*, kterým poskytovali záštitu, budeme sledovat v následující kapitole.

⁸⁶ Burian 1994, 155–157.

3. Sedes imperii a jejich hospodářské zázemí

3.1. Zemědělství římských diecézí na konci 3. stol.

Proměny zemědělského zázemí jednotlivých *sedes imperii* nejzřetelněji odráží změny, kterými města prošla během krize v průběhu 3. století, a reformy, které zavedli tetrarchové pro obnovení stability ekonomiky římské říše. Zemědělství se i nadále věnovala většina obyvatelstva – už od dob raného císařství tvořilo městské obyvatelstvo jen asi patnáct až dvacet procent celkové populace; s výjimkou oblasti Itálie, kde toto číslo, vzhledem k velkému počtu obyvatel Říma, vzrostlo až na třicet procent.⁸⁷

V zemědělství se v tomto období prosazovaly dvě základní tendence: 1) prudký rozvoj velkostatků, charakteristických pro římské zemědělství už od doby pozdní republiky, které se zaměřovaly na masovou produkci obilí a 2) vzrůst specifické formy právní a ekonomické závislosti: tzv. *kolónátu*. Jednalo se o způsob hospodaření, v němž majitelé pozemků a dílen zaměstnávali svobodné občany, se kterými uzavírali smlouvy na určité období (běžně na pět let) o pronájmu půdy či živnosti, z níž majiteli odváděli část výdělku. Otročká práce v zemědělství sice stále převažovala, ale pro majitele půdy či živnosti bylo hospodaření ve formě *kolónátu* finančně výhodnější než méně efektivní práce jeho vlastních otroků. Jestliže však *kolóni* nemohli v daném termínu splatit stanovené nájemné, byli nuceni setrvat na pronajatých pozemcích i po vypršení smlouvy. Stále rostoucí zadluženost vedla k tomu, že bylo od *kolónů* vyžadováno nájemné i v naturáliích (běžně zhruba třetina sklizně) či povinnost pracovat určitý počet dní ve prospěch majitele.⁸⁸ Od 2. stol. se na *kolóny* hledělo jako na živou součást půdy a kvůli legálně vymahatelným smlouvám o pronájmu půdy, kterou obdělávali, se jejich postavení blížilo spíše životu otroků. Na konci 3. stol. už začínali pomalu ztrácet status občanů, přestože právně byli stále svobodní a zákony vždy důsledně odlišovaly *kolóny* a otroky.⁸⁹ *Kolónát* a velkostatky nebyly rozšířeny ve všech oblastech říše stejně. Rozsáhlé zemědělské komplexy byly zakládány především v Galii, Germánii a na Balkánském poloostrově, spolu s některými centrálními oblastmi Malé Asie.

⁸⁷ Cameron – Garnse 1998, 312.

⁸⁸ Více k této problematice viz Cameron – Garnse 1998, 288–300.

⁸⁹ Pečírka 1979, 829–839.

Ovšem i v těchto *provinciích*, zejména v odlehlejších hornatých oblastech, se současně setkáváme s přetrvávajícím kmenovým hospodářstvím – na jedné straně tak stojí zavádění římského modelu zemědělství v podobě velkostatků a na straně druhé trvají původní sídliště místních obyvatel dané *provincie*, která odolávají romanizaci a drží se svého vlastního modelu. K tomuto fenoménu docházelo především v politicky nestabilních oblastech, kde byla nutná stálá přítomnost římské armády, například v severní Británii, nebo v *diecézích*, ve kterých se nacházelo pouze minimum rozvinutějších městských aglomerací – těmi byly například *diecéze* Moesie nebo Thrákie. Místní rolníci žili decentralizovaně, na malých hospodářstvích čítajících jednu až tři rodiny („klany“). Doklady o existenci velkostatků v těchto oblastech se objevují pouze ve velmi malém počtu v zázemí největších městských center, jako jsou Serdica nebo Hadrianopolis,⁹⁰ proto není možné je analyzovat v širším kontextu, pouze na konkrétních příkladech.

Největším problémem, se kterým se při výzkumu zemědělského zázemí obecně potýkáme, je nedostatek analyzovaných a publikovaných dat, včetně informací o morfologii (struktura staveb na dané lokalitě, stavební materiál) a chronologii (podrobné stanovení jednotlivých fází výstavby a jejich relativní a absolutní data) dosud odkrytých lokalit. I přes několik detailních studií konkrétních lokalit, jejichž význam analyzuji v dalších kapitolách, nám chybí data pro stanovení širšího kontextu využívání *villového* hospodářství v *provinciích*; důvodem je i rozšiřování městské zástavby, která postupně překryla původní zázemí jednotlivých měst. Maximum, co můžeme prozatím udělat, je pracovat s materiály věnujícími se nejlépe zdokumentovaným regionům – jedná se především o jižní Británii a oblast římských *limes* podél Rýna a Dunaje. Tyto regiony jsou zkoumány už od 60. – 70. let 20. století.⁹¹ Jedním z důvodů, proč se zde zemědělské komplexy nachází v tak hojném počtu, může být výnosnost zdejší půdy – z celkového počtu 436 lokalit, které byly dosud v Británii odkryty, se jich 288 nachází v oblasti východní a jihovýchodní Anglie, kde se vyskytují lehké až středně těžké hlinité a hlinito-jílovité půdy. Směrem na sever koncentrace velkostatků řídne, ve Walesu a na Cornwallském poloostrově je nacházíme už jen sporadicky v údolích řek.⁹² Podobný „omezený“ stav pozorujeme i v oblasti severní Galie a severozápadní

⁹⁰ Dnešní Edirne v Turecku.

⁹¹ Hinz 1969; Bentmann – Müller 1970; Agache 1978.

⁹² Rivet 1969, 209–214.

Germánie Inferior (Tab. 3). Úrodnější nížiny se zde nachází pouze v úzkém pásu táhnoucím se od dnešní severní Francie, severní Belgie a západního Německa, spolu s malou oblastí v jižním Nizozemsku.⁹³ Během archeologických průzkumů, probíhajících už od 2. pol. 20. stol., bylo objeveno minimálně 270 zemědělských komplexů, s největší koncentrací v údolí řek Rýn a Máza (Mapa 3).⁹⁴ V celé oblasti jižní Británie i severozápadní Galie se pěstovaly především obilniny (nejčastěji ječmen, ale na většině lokalit jsou doloženy i minimálně tři druhy pšenice nebo ovesa), které pro svůj vzrůst vyžadují hlinitou, hlinito-jílovitou nebo částečně písčitou půdu.⁹⁵ Tyto půdy jsou také místy největší koncentrace velkostatků (viz. Graf 1).⁹⁶

(Dnešní) region	Počet odkrytých velkostatků
Vlámsko	45
Flandry	19
Holandsko a Německo	84
Belgie	74
Sev. Francie	48
Z Anglie	23
JZ Anglie	125
V Anglie	84
JV Anglie	204

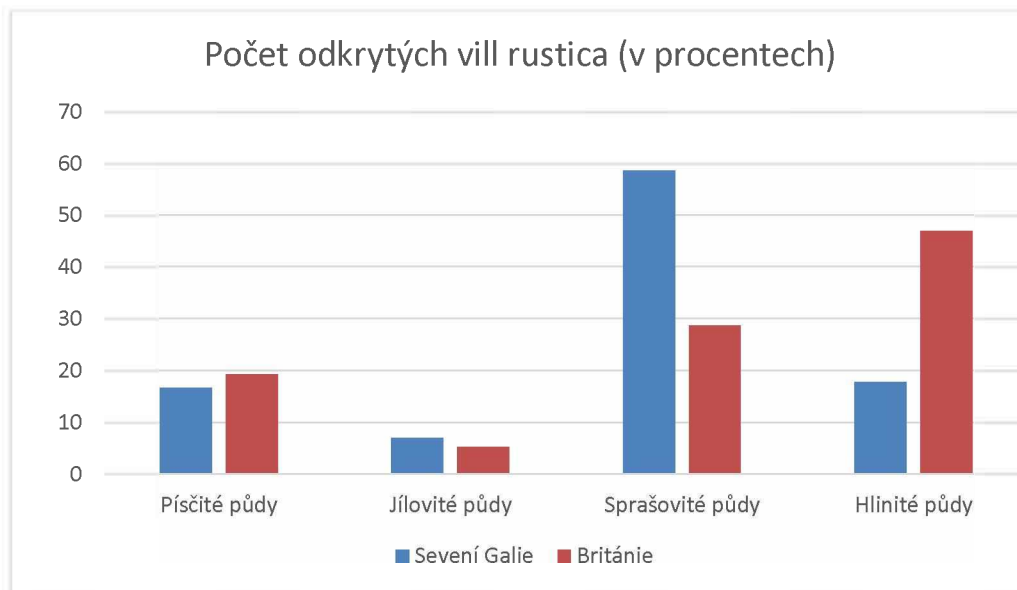
Tab. 3: Množství odkrytých lokalit a jejich rozšíření v dnešních regionech (podle Rivet 1969, 210; Habermehl 2013, 17–20).

⁹³ Jílovité a sprašovitě půdy se ve větším měřítku vyskytují pouze v severní Belgii, v oblasti dnešních Antverp, Brabantu a Limburgu. V Nizozemsku se jílovité půdy vyskytují pouze na jihu v okolí Cách, ovšem zemědělské komplexy zde dosahují nebývalé rozlohy. Oblast Německa se vyznačuje relativně rovinným terénem s jílovitými půdami mezi písčitém pásem zasahujícím do něj ze severního Vlámska a pohorím Eifel na jihu. Poslední úrodný region zahrnuje oblast Pas-de-Calais a Picardie v severní Francii (Habermehl 2013, 18–20).

⁹⁴ Haselgrove 2007, 492–500.

⁹⁵ Johnston 2004, 48.

⁹⁶ Rivet 1969, 210–211; Habermehl 2011, 63–65.

Graf 1: Koncentrace velkostatků na konkrétních typech půdy (podle Percival 1981, 92; Habermehl 2011, 61–82).

Předpokládá se, že tyto velkostatky, v odborné literatuře označované jako *villy rustica*, sloužily jako hlavní dodavatelé obilí pro legionářské tábory střežící Hadriánův val v Británii i rýnské a dunajské *limes* – množství *horrei* v okolí komplexů i na místech, kde se žádný blízký velkostatek nevyskytuje, toto tvrzení obecně podporuje.⁹⁷ Spolu s obilím se v severní Galii pěstovalo a zpracovávalo i víno a olej; také byly produkovány vlněné textilie – podle R. Agache byl chov ovcí pro menší komplexy, především v aluviálních údolích řek, výhodnější než velkovýroba obilí.⁹⁸

Co si tedy pod pojmem *villa rustica* můžeme na základě odkrytých nálezů představit, jak konkrétně jednotlivé lokality vypadaly a jak je můžeme dále charakterizovat?

3.2 *Villy rustica*

3.2.1 Obecná charakteristika *vill rustica*

⁹⁷ De Clercq 2006, 469.

⁹⁸ Agache 1978, 141–180.

Termín *villa* je v antické literatuře používán dlouhodobě – pravděpodobně už od období římské republiky, ale charakteristika tohoto typu staveb v literárních zdrojích není jednotná. V obecném povědomí se tak označují rozlehlejší druhy rezidencí stavěných nobilitou, disponující zemědělskou plochou – tento termín je používán pro jejich odlišení od městského *domu*. V latině znamená slovo *villa* statek či dvorec, ale v žádném z dochovaných antických pramenů není přesně definováno, co tento pojem pro Římany znamenal; římscí autoři častěji volili neutrální termín *aedificium* – budova či stavení.⁹⁹

Vyjma antických autorů uvedených v poznámce¹⁰⁰ si můžeme utvořit představu o římské *ville* na základě Vitruviaova spisu Deset knih o architektuře (*De Architectura Libri Decem*). V šesté knize, která se zabývá obytnými domy a nejvhodnějším umístěním jednotlivých místností, věnuje autor krátkou pasáž i popisu venkovského stavení (*ville*) (Obr. 5). Uvádí například, že je nutné zajistit, aby stavba stála na „zdravém“ místě (tedy v závětrí a byla orientovaná tak, aby byly obytné místnosti dostatečně osvětlené) a aby její rozměry byly úměrné výměře obdělávaných pozemků a množství chovaného dobytka, stejně jako to zdůrazňuje Plinius Starší.¹⁰¹ Dále popisuje rozměry stájí, sýpek a úložných komor, a kam a jak mají být umístěna okna a světlíky, aby do komplexu proudilo dostatek světla. Kniha se nezabývá architektonickými prvky a při lokalizaci a popisu obytných místností odkazuje na standardizovaný římský atriový dům: „To, co by se mělo na venkovských dvorcích zařídit půvabněji, ať je postaveno podle rozměrností uvedených v hořejších popisech městských (...)“ Vitruvius nepoužívá konkrétně termín *villa rustica* ani neuvádí žádné specifické rozdíly, kterými by se *villy* odlišovaly od městských staveb, pouze podotýká, že by stavitel měl brát v potaz i účelovost, ze své podstaty u venkovských staveb požadovanou.¹⁰² Dle mého názoru to svědčí o faktu, že autor odmítá tento pojem definovat – jak uvádím

⁹⁹ Percival 1981, 14.

¹⁰⁰ Charakteristika samozřejmě závisela na mnoha dalších faktorech – například Tacitus používá slovo *villa* k označení nevojenských objektů, nacházejících se mimo prostor města (Tacit., *Hist.* IV, 67; V, 23; *Ann.* III, 46), Varro ve svém díle prohlašuje, že *villa* je obyčejnou zemědělskou usedlostí, pokud jí chybí výzdoba a vybavení náležející do městského domu (Varro, *Rerum rust.* III, 2.9). Cato dokonce rozlišuje dva typy *villy*: *villa urbana* dostupná koňmo a s veškerým pohodlím, které blízkost města nabízí, a *villa rustica*, nacházející se na venkově a její součástí jsou i hospodářské prostory (Cato, *De Agri Cult.* I, 5, 2).

¹⁰¹ Plin., *Hist.* V, 18.7.32.

¹⁰² Vitruv., *De architect.* VI, 6.

v následujícím textu, jde o poměrně obtížný úkol – a ponechává prostor pro neustále se měnící vkus a další společenské faktory, které podporují změny vzhledu *vill rustica*, stále výrazněji se prosazující právě v období tetrarchie.

Už z příkladu uvedených antických autorů je zřejmé, že nelze vytvořit naprosto přesnou definici pojmu *villa rustica* – ať už je stanoven jakýkoliv koncept „obecného vzhledu“, vždy se najde alespoň jedna výjimka z pravidla. Pomineme-li jistě důležité subjektivní faktory, pro Římany nejspíš neexistoval jednotný koncept této kategorie staveb. Navíc se vzhled *vill* mohl i na příkladu jediného regionu značně lišit. Rozdílnosti v jejich velikosti, půdorysu nebo architektuře se odvíjely od místního klimatu, geografických podmínek krajiny, ekonomického potenciálu obdělávaného pozemku, účelu jednotlivých místností atd. Jako jeden z prvních se o obecnou charakterizaci pokusil R. G. Collingwood, který ve svém článku napsal, že *villa* je jakýkoliv římský obytný dům, jenž není součástí městské zástavby a jehož obyvatelé se věnují obdělávání půdy.¹⁰³ Jeho definici do určité míry odpovídají i (výše uvedené) Varrovy závěry,¹⁰⁴ ovšem podle D. Habermehla je nutné dávat pozor na potenciální „zjednodušování“ tohoto termínu (neboť si také povšiml nepřesnosti v tom, kde má být taková usedlost postavena) – ne každou rezidenci mimo město lze považovat za *villu*¹⁰⁵ a při její definici musíme zvážit i sociální, politické a ekonomické aspekty, které jsou s ní spojeny.¹⁰⁶ Přinejmenším z ekonomického úhlu pohledu je přesnější definice A. L. F. Riveta, pro kterého je *villa* statkem, integrovaným do sociální a hospodářské organizace římského světa. Její označení podle něj závisí nejen na charakteru samotné obytné stavby, ale také na jejím vztahu k okolním cestám a městům – *villy* a města tvořily navzájem propojené součásti stejného ekonomického systému.¹⁰⁷ J. Percival považuje problematiku definice *vill* za jistý ekonomický a sociální fenomén, který se v průběhu času měnil spolu s proměnami společnosti.¹⁰⁸ Tuto tezi pak rozvíjejí N.

¹⁰³ Tato charakteristika sice akceptuje podle mého názoru důležitý faktor *obdělávání půdy*, není však zcela jasné, jak se má chápat formulace *není součástí městské zástavby* – že se stavba nachází mimo hrady města (Collingwood 1930, 113)?

¹⁰⁴ Varro, *Rerum rust.* III, 2.9.

¹⁰⁵ Jak to dokládá archeologický průzkum provedený v roce 2005 v zázemí měst Kerkrade a Heerlen v dnešním jižním Nizozemsku, který odhalil několik zemědělských komplexů připomínajících svým uspořádáním *villy rustica*. Jsou však příliš malé, než aby se daly považovat za *villové* komplexy, přestože rámcově imitují stavební trendy nastavené vlastníky velkých usedlostí (Tichelman 2005, 24–27).

¹⁰⁶ Habermehl 2011, 62–65.

¹⁰⁷ Rivet 1969, 117.

¹⁰⁸ Percival 1981, 15.

Roymans a T. Derks. Dle jejich názoru musíme rozlišovat mezi morfologickou definicí *villy*, která je odvozena z nalezeného archeologického materiálu a předpokládaného vzhledu *villy*, a sociální definicí *villy*, která se zabývá charakteristikou *villy rustica* z hlediska jejího vlivu na krajinu, na ekonomiku blízkého města, na její význam pro armádu i vyšší sociální vrstvu. Jejich způsoby charakterizace pojmu *villa rustica* spolu se zaměřením na pokračující výzkum regionálních variant nám dovolují rozvíjet přinejmenším lokálně a časově ohraničenou definici jedné součásti římské ekonomiky a jsou také, s ohledem na aktuálnost archeologických výzkumů, nejkompexnější.¹⁰⁹ Zároveň ale zřejmě též dočasné.

3.2.2 *Villa rustica* za tetrarchie

Villa rustica jako prostředek romanizace se šířila už od druhé poloviny 1. století, ovšem patrný nárůst jejího rozšíření se odehrává s nástupem tetrarchie. Zajímavé je, že tento fenomén pozorujeme především v oblasti tzv. *Treveri civitas*, obklopující Augustu Treverorum (Mapa 4) – odkryté archeologické lokality se nacházejí např. u dnešního Newelu, Kirfu, Bollendorfu nebo Neningu; zřejmě nejznámější je *villa* u obce Duppach. Další prozkoumané lokality se nachází v Moesii Inferior; v zázemí Sirmia (Mapa 5) bylo odkryto celkem jedenáct *vill* datovaných do 2. pol. 3. – začátku 4. stol. Příčinou je pravděpodobně několik faktorů najednou: už bylo řečeno, že rozšíření *vill rustica* patrně souvisí s výskytem nejrůznějších druhů půdy, ovšem svou roli jistě sehrála i blízkost *limes* – vojenské tábory byly velkými odběrateli zemědělských produktů – a rozlehlá síť římských silnic i vodních cest, propojujících *villy* s největšími městy *diecéze*. Díky studiím, které o této problematice vydali N. Roymans a T. Derks spolu s dalšími vědci,¹¹⁰ si můžeme začít klást otázky týkající se rozšíření a významu *vill rustica*. Proč bylo zapotřebí budovat nové *villové* komplexy? Sloužily primárně jako projev dosaženého sociálního statusu, nebo jako centrum zemědělské produkce? A jakým

¹⁰⁹ Derks – Roymans 2011, 1–44.

¹¹⁰ Např. Habermehl 2011; Mattingly 2011, 371; Heimberg 2005, 57–68; Krausse 2006, 273–277.

způsobem ovlivňovaly své nejbližší okolí? Na tyto otázky se v následujícím textu pokusím najít odpovědi.

3.2.2.1 *Villy rustica* v okolí Sirmia

Ve srovnání s dalšími *diocézemi* byl systém *kolónátu* v oblasti centrálního Balkánu zaveden relativně pozdě a vzhled a umístění *villových* komplexů tomu odpovídá. Na rozdíl od lokalit v oblasti *Treveri civitas*, které byly v mnoha případech odkryty značně daleko od města, jsou *villy rustica* v zázemí Sirmia koncentrovány v těsné blízkosti města; většina z nich je navíc umístěna podél hlavních komunikací. Všechny dosud odkryté komplexy mají rozsáhlý centrální dvůr (U. Heimberg jej označuje jako *Streuhoferanlagen*), kolem něhož jsou seskupeny obytné místnosti spolu s dílnami, skladišti a dalšími technickými místnostmi (Obr. 6).¹¹¹ Z faktu, že tyto *villy* disponují značně menší zemědělskou plochou než ty v Augustě Treverorum, soudím, že se orientovaly spíše na obchod a řemeslnou výrobu – velké množství nalezených mincí, datovaných do pozdního 3. a začátku 4. stol., tuto teorii podporuje, stejně jako přítomnost dílen a nejrůznějšího řemeslného náčiní v každém z odkrytých komplexů.¹¹²

Zřejmě nejprozkoumanější je *villový* komplex pod dnešní čtvrtí Stefana Karadzhy (Obr. 7). Podle dosud odkrytých základů celkem pěti staveb bylo identifikováno rodinné mauzoleum, *horreum* a rozlehlý dvůr v prostoru mezi budovami. V severní části dvora byly odkryty také dvě pece na pálení vápna a menší, samostatná pec – možná keramická. Výrobu místní keramiky dokazuje několik set fragmentů nejrůznějších nádob, objevených v celém prostoru dvora; tato keramika je značně odlišná od provinční římské keramiky, je mnohem hrubší a s větším podílem písku.¹¹³

Překvapivě dobře zachovaný je komplex ve čtvrti Obelya, umístěný blízko řeky Bankyanskata přibližně šest a půl kilometru severozápadně od centra Sirmia (Obr. 8). Kolem centrálního dvora je soustředěno dvacet dva místností různého tvaru, velikosti i účelu, v jižní části se pravděpodobně nacházely obytné místnosti a kuchyně, zatímco dílny a stáje byly umístěny v severozápadním a jihozápadním

¹¹¹ Heimberg 2005, 57–148.

¹¹² Kirova 2012, 246.

¹¹³ Kirova 2012, 250–251.

prostoru komplexu – bylo zde objeveno množství kamenných i kovových fragmentů zemědělského náčiní a nářadí, stejně jako mince datované do doby vlády Diocletiana a Konstantina. Podél východního i západního křídla byly nalezeny fragmenty sloupů – D. Nikolov předpokládá, že přinejmenším část komplexu měla druhé patro, čemuž nasvědčují i objevené zlomky cihel spojených maltou; technika *opus mixtum* byla preferována u větších výšek zdiva.¹¹⁴

Další komplex s rozlehlým centrálním dvorem a minimálně deseti budovami byl odkryt ve čtvrti Busmantsi, podél hlavní cesty via Diagonalis. Pět budov v severním sektoru komplexu pravděpodobně zabíraly soukromé pokoje, *triclinium* a kuchyně, soudě dle nalezených fragmentů kuchyňských nádob a mincí datovaných do počátku 4. stol. V západní části komplexu byly odkryty základy stájí a řemeslných prostor, spolu s fragmenty zemědělských nástrojů a fragmenty lokálně vyráběné keramiky, patrně určené k transportu vypěstovaných potravin. Z nich, a také z množství mincí (převážně stříbrných *argentů* a bronzových *numů* datovaných od období vlády Diocletiana až po Konstantina) nalezených v komplexu, soudím, že *villa* udržovala stálé obchodní styky s blízkým městem a tímto způsobem byla také zapojena do zahraničního obchodu – konkrétní důkaz této teorie však, prozatím, neexistuje. Značné množství mincí bylo objeveno ve všech *villových* komplexech v zázemí Sirmia – největší počet (dvě stě padesát kusů) ve *ville* ve čtvrti Stefana Karadzhy, přes sto mincí bylo odkryto i na lokalitě Lichov vir nebo ve čtvrti Busmantsi, což ukazuje na častou obchodní činnost.¹¹⁵

I přesto, že v uvedených komplexech nebyly nalezeny žádné transportní amfory, počty mincí naznačují, že *villy* byly zapojeny do obchodu s blízkým městem. Je možné, že stále probíhající výzkumy v zázemí Sirmia odkryjí průkaznější doklady o zapojení místních *vill rustica* do zahraničního obchodu – zprávy o archeologickém průzkumu *villy* ve čtvrti Mirovyane, objevené v roce 2015, tuto teorii podporují.¹¹⁶ Studie S. Vuković-Bogdanović a S. Blažić, provedená na základě analýzy velbloudích kostí objevených v Sirmiu i na blízkých lokalitách Vranj, Livade a Mitrovačka Livade, dokazuje, že Sirmium bylo jedním

¹¹⁴ Nikolov 1984, 74–76.

¹¹⁵ Kirova 2012, 251–252.

¹¹⁶ Dle výkopových zpráv zde dosud byly objeveny fragmenty luxusní importované keramiky, patrně z Řecka, keramické lampy, dvě zlaté spony a značné množství předmětů pro domácí práce, od tkalcovských závaží přes kostěné přesleny až po nůžky a jehlice (Cholakov – Raycheva 2017, 380–384; 2019, 382–385; 2020, 970–975).

z obchodních uzlů – na speciálně křížených velbloudech¹¹⁷ se z Moesie a Pannonie spolu s obilím vyváželo i víno a olej a dovážely se exotické potraviny především z východní Asie a Arábie. Stopy semen fiků, oliv, broskví, pepře, hořčice a dalších exotických potravin se našly během archeologického průzkumu centra města.¹¹⁸ Vzhledem k tomu, že Diocletianův edikt¹¹⁹ udává cenu 150 *numů* za jeden vojenský modius (přibližně 17,5 l) hořčice, 180 *numů* za libru (přibližně 3,27 kg) pepře a cenu 4 *numů* za dvacet větších oliv, je zřejmé, že tyto potraviny si mohli dovolit nakupovat jen majitelé těch největších a nejbohatších komplexů, mezi které patřily i *villy rustica* v zázemí Sirmia.

3.2.2.2 *Villy rustica* v okolí Augusty Treverorum

Villové komplexy v zázemí Augusty Treverorum se dle svého uspořádání zaměřovaly především na zemědělskou produkci – jejich obytná část se vždy rozevírá směrem k *pars rustica*, která díky přítomnosti úrodných půd v této oblasti, kterou jsme si přiblížili na začátku kapitoly, mohla mít u největších *vill* rozlohu až 5,5 ha. Teorii, že příjmy místních komplexů pocházely především z produkce obilí podporuje i častá přítomnost sýpek v blízkosti *vill* – v komplexu u Oberentfeldenu v dnešním Švýcarsku byla odkryta čtyři *horrea* s kamennými pilíři podpírajícími vyvýšenou podlahu sýpky.¹²⁰ Rozsáhlé *horreum* s monumentální fasádou bylo nalezeno i na lokalitě Voerendaal u Collonia Agrippina.^{121, 122} Podle jedné z teorií sloužila *horrea* v zázemí *vill rustica* k dočasnému uskladnění vypěstovaných potravin a ty byly až později převezeny do městských zásobáren, jako byly sklady St. Irmio v Augustě Treverorum, a z nich dále do vojenských táborů. Původnějším u velkých zásobáren jde o možnost, o které můžeme uvažovat; J. Dubouloz uvádí, že tyto služby mohly být pro město i zpoplatněny.¹²³

Prostředky, které získal prostřednictvím prodeje vypěstovaných potravin, investoval majitel komplexu do rozvoje a zvelebování *pars urbana*. Podle J. Kriera a P. Henricha je tento fenomén spojen s bohatnutím místní městské elity, která se

¹¹⁷ Vuković-Bogdanović – Blažić 2014, 281–295.

¹¹⁸ Küster 1995, 245–247.

¹¹⁹ Lauffer 1971, 54–55.

¹²⁰ Ebnöther – Monnier 2002, 165–166.

¹²¹ Dnešní Kolín nad Rýnem.

¹²² Habermehl 2011, 78.

¹²³ K diskusi o vlastnictví *horrei* a jejich financování více viz Dubouloz 2008.

začala nejvíce rozmáhat v období tetrarchie. Značnou část majitelů *vill rustica* tvořili vojenští veteráni a další romanizovaná aristokracie, která své obytné komplexy budovala a přestavovala podle vzoru středomořských císařských a senátorských *vill*.¹²⁴ Snaha o jejich věrné napodobení se nejlépe odráží v dochované mozaikové výzdobě obytných místností – jednu z nejlepších ukázek lze spatřit v centrální hale *villy* v Cadeilhan-St-Clar v jižní Galii, kde byla odkryta podlaha vykládaná komplikovanou sérií mozaikových panelů, datovaných do pozdního 3. stol.¹²⁵ Další podobná mozaika byla objevena a rekonstruována v hlavní hale *villy* v Nennigu – pro svou detailnost a dochovanost bývá považována za nejkrásnější mozaiku severně od Alp (Obr. 9).¹²⁶ Římský vliv je zřetelný i v samotném uspořádání budov a u dalších součástí komplexu. Zde může být příkladem *villa* u města Duppach severovýchodně od Augusty Treverorum, jež byla odkryta a prozkoumána během archeologického výzkumu v letech 2002–2013. *Villa* ležela 800 m od hlavní komunikace spojující Augustu Treverorum a Coloniū Agrippinū¹²⁷ a díky jejímu umístění na vyvýšeném místě byla dominantou kraje (Obr. 10). Nezvyklým prvkem jsou dvě boční *risality*¹²⁸ v jižní části komplexu – podle sekundárního opracování použitých kamenů byly přistavěny až na konci 3. stol.; z *villy dvorového typu* tak vznikla *villa s nárožními risality* v typicky římském provinčním stylu. Z nalezených nápisů a zlomků ženských sošek, které byly zřejmě součástí reliéfu umístěného u vchodu do komplexu, můžeme usuzovat, že majitelem *villy* byl vyšší úředník, zřejmě člen městské rady.¹²⁹ Oddělený pohřební okrsek umístěný na kopci severně od komplexu poskytuje orientační bod – podobně jsou umístěny okrsky například v Newelu,¹³⁰ Bierbachu¹³¹ nebo Bollendorfu.¹³² Z faktu, že v prostoru pohřebiště se nachází pouze čtyři rozsáhlé komorové hroby (podle nalezených zlomků pohřebních reliéfů byly patrně určeny pro majitele komplexu a jeho rodinu¹³³), a z přítomnosti dvou neidentifikovatelných, zřejmě

¹²⁴ Krier – Henrich 2011, 215.

¹²⁵ Larrieu – Le Moal – Labrousse 1953, 41–67; Percival 1981, 71.

¹²⁶ Johnston 2004, 68–70.

¹²⁷ Dnešní Kolín nad Rýnem.

¹²⁸ Boční věžičky, vystupující částečně před centrální část komplexu. Tento prvek je typický pro *villy* odkryté na území dnešní Francie, Belgie a Německa – nalézáme jej například na lokalitách Nennig v dnešním Sársku či u Müngersdorfu v Severním Porýní-Vestfálsku (Rivet 1969, 53).

¹²⁹ Henrich 2016, 68–69.

¹³⁰ Krier – Henrich 2011, 227.

¹³¹ Kolling 1986, 68–69.

¹³² Krier – Henrich 2011, 216.

¹³³ Henrich 2003, 46–52.

sakrálních, staveb v jeho blízkosti můžeme odhadovat, že jejich majitelé patrně převzali římské pohřební tradice a zkombinovali je s místními pohřebními zvyky.¹³⁴

Krierovy a Henrichovy závěry, že ve *villových* komplexech se prolínají římské a lokální tradice, podporuje článek N. Roymanse a T. Derkse, který mimo jiné pohledy na problematiku charakterizace *vill* uvádí také sociologický náhled na zemědělskou hodnotu *vill rustica*: dle něj byl zemědělský komplex v zázemí města stejně tak symbolem statusu a autority nejbohatších měšťanů. Vlastnit co nejrozsáhlejší komplex ukazovalo na moc a status rodiny, stejně jako velký počet sluhů, kteří jej udržovali, a pracovníků, kterým poskytoval *patronicum*.¹³⁵ Plodiny, jež majitel na svých pozemcích vypěstoval, mu díky jejich prodeji na městském trhu poskytovaly prostředky, které pak investoval do rozšiřování zemědělské části a zvelebování obytné části komplexu a tím i do sebeprezentace. Tento rozvoj je nejlépe viditelný na *villách křídlového typu* v povodí Mosely a Mázy, u kterých v průběhu přestaveb původního objektu vznikala boční křídla – jak můžeme vidět na lokalitách v Borgu,¹³⁶ Levetu¹³⁷ či Oberentfeldenu.¹³⁸ Ve starších částech *pars urbana* z 2. nebo raného 3. stol. tak vznikaly nové přístavby (Obr. 11).¹³⁹ Bohatství těchto komplexů ilustruje také nalezené množství importované keramiky a luxusních předmětů. V období tetrarchie byla už výroba „pravé“ *terra sigillata* ukončena, ale keramické dílny zejména v jižní Galii či Germánii¹⁴⁰ i nadále produkovaly keramiku *terra sigillata* inspirovanou. Tato luxusní, jemně plavená a glazovaná keramika byla objevena ve všech *villových* komplexech v okolí Augusty Treverorum, nejčastěji jako součást pohřební výbavy – například v hrobce u *villy* v Duppachu bylo nalezeno čtyřicet pět nádob, zejména džbánů se širokým hrdlem a misek.¹⁴¹ Fragmenty glazovaných nádob byly odkryty i v hrobových okrcích u *vill* v Borgu, Oberentfeldenu či Levetu.¹⁴² Spolu s nimi se objevují i různé luxusní předměty a šperky z drahých kovů, které demonstrují bohatství majitelů jednotlivých komplexů: ve *ville* v Borgu byl nalezen zlatý prsten, zlatý přívěsek a

¹³⁴ Krier – Henrich 2011, 216.

¹³⁵ Daloz 2009, 69; Derks – Roymans 2011, 16–18.

¹³⁶ Birkenhagen 2011, 317–330.

¹³⁷ Holmgren – Leday 1981, 103–122.

¹³⁸ Ebnöther – Monnier 2002, 135–178.

¹³⁹ Pro detailnější rozbor sociologického významu *vill rustica* viz Hingley 2005, 88.

¹⁴⁰ Například v Lyonu, La Graufesenque nebo Mittelbronu.

¹⁴¹ Henrich 2003, 46–52.

¹⁴² Brück 1977, 112–119.

stříbrná lžička;¹⁴³ v Echternachu perlový řetízek a několik zlatých přívěsků. Z téže *villy* pochází i fragmenty skleněných nádob (dle nápisů pocházejících z Řecka);¹⁴⁴ část luxusního poháru z diatretového skla byla objevena také ve *ville* v Konzu.¹⁴⁵ Tyto předměty nejlépe demonstrují moc a bohatství *vill rustica* v zázemí Augusty Treverorum.

Současně byl, podle mého mínění, na přítomnosti rozlehlých hospodářských komplexů a na jejich produktech do značné míry závislý rozvoj přilehlého města – tato těsná propojenost je zřetelně patrná v severní *Gallia Belgica*, v oblasti s převážně písčitými půdami, kde se nevyskytují žádné *villové* komplexy a jen minimum městských aglomerací. Zemědělské komplexy zde fungovaly jako víceméně samostatné jednotky, které pravděpodobně dávaly přednost spíše chovu dobytka. Osady odkryté v zázemí dnešního Evergemu, Bruggy nebo Gentu vypovídají o tom, že místní zemědělci obývali prosté „vícegenerační“ dřevěné domy o rozloze maximálně 10 m x 5 m a obdělávali značně chudou půdu; podle analýzy pylu ze studní na lokalitě v Ghentu se sídliště nacházelo uprostřed hustého dubového háje.¹⁴⁶ *Villa rustica* byla tedy důležitým činitelem hospodářského a sociálního rozvoje pro konkrétní *sedes imperii*.

Mám-li odpovědět na dříve položené otázky, zdá se, že na všechny existuje pozitivní odpověď. *Villy rustica* byly primárně budovány za účelem maximálního využití omezených úrodných půd. *Villa* byla především ekonomickým prostředkem poskytujícím městům zemědělské plodiny a, jak dokládá oblast *Gallia Belgica*, svou přítomností značně ovlivňovala ekonomický rozvoj blízkého města, ovšem její majitel současně usiloval o co nejpůsobivější prezentování svého společenského statusu a identity. Je však třeba mít na paměti, že každá z dříve uvedených staveb má svou vlastní historii a příběh, který nejde jednoznačně převádět na obecného jmenovatele. Minimálně v nejúrodnějších oblastech údolí řek (Rýna a Mázy na území dnešního Německa a také Sávy v dnešním Srbsku) se však *villové* komplexy drží dvou určitých modelů, jen s minimálními lokálními odlišnostmi zavedenými podle místních kulturních tradic. Zatímco majitelé *vill rustica* v zázemí Augusty Treverorum upřednostňují *villy křídlového typu* ve tvaru

¹⁴³ Birkenhagen 2011, 317–330.

¹⁴⁴ Ebnöther – Monnier 2002, 167–169.

¹⁴⁵ Henrich 2003, 49–52.

¹⁴⁶ Whittaker 1994, 11; De Clercq 2011, 240–245.

písmene U, které se „rozevírají“ směrem k *pars rustica* (Obr. 12),¹⁴⁷ v oblastech severní Galie a Moesie jsou běžné *villy dvorového typu*, kdy budovy obytné části obklopují rozsáhlý centrální dvůr. Tyto *villy dvorového typu* zřetelně imitují senátorské *villy* severní a střední Itálie, což se odráží především v hojném užití mramorových obkladů a mozaik; fresková výzdoba je překvapivě doložena pouze na jediné lokalitě. Spolu se snahou připodobnit lokální *villy* římskému modelu jsou patrné i regionální vlivy – ty se nejzřetelněji projevují na přidružených nekropolích. Zatímco v údolích řek Rýna a Mázy se nápadně často prosazují mohyly, v oblasti *Gallia Belgica* jsou běžnější hrobky z velkých bloků kamene. Tyto lokální „trendy“ jsou výsledkem působení mnoha různých faktorů: od rozdílného krajinného reliéfu a úrodnosti půdy, přes různě silný vliv římské armády i místních kultur až po odlišné tempo rozvoje jednotlivých lokalit.¹⁴⁸ T. Eriksen soudí, že nejčastější jsou hybridní formy tradic vzniklé syntézou římské a regionální kultury, které vytvořily nové „kosmopolitní“ fenomény,¹⁴⁹ S. Hales ve své knize popisuje regionální vzorec v užívání tohoto fenoménu, který vidí jako lokální interpretaci nového hybridního kulturního celku, který se projevoval nejen u *villových* komplexů, ale i u menších hospodářských celků, které se také významným způsobem podílí na hospodářském rozvoji oblasti.¹⁵⁰

3.3 Vici

3.3.1. Obecná charakteristika *vici*

Zejména v blízkosti rozsáhlejších *villových* komplexů se v častých případech nachází, mimo malá autonomní hospodářství, která vznikala organicky a vykazovala silnou kontinuitu s místním předřímským obdobím, i organizovaná sídliště čítající více budov. Tyto osady jsou označovány jako *vici* – přestože termín *vicus* je spojován spíše s římskými vojenskými tábory a má sám o sobě širokou

¹⁴⁷ Lenz 1998; Roymans – Habermehl 2011, 93–97.

¹⁴⁸ N. Roymans a T. Derks dodávají, že svůj vliv měly i různé druhy poplatků, které byly od majitelů komplexů vybírány (Derks – Roymans 2011, 33–34).

¹⁴⁹ Eriksen 2007, 153–155.

¹⁵⁰ Hales 2003, 181–246.

škálu charakteristik lišících se v závislosti na *provincii* a časovém období.¹⁵¹ Vzhledem k tomu, že z právního a administrativního hlediska nebyly *vici* konkrétně vymezeny ani nijak ošetřeny, pro účely této práce se za *vicus* pokládá sídliště agrárního zaměření bez opevnění, které nemá oficiální městský statut. Budovy různorodého vzhledu a účelu s neoddělenou hospodářskou částí (některé svými rozměry a dvorem tvořícím centrum domu napodobovaly uspořádání *vill*) bývaly seskupené kolem jednoho bodu, který tvořil „jádro“ *vicu*; mohlo jít o náměstí nebo hlavní silnici procházející středem *vicu*.¹⁵² Z odkrytých lokalit je zřejmé, že budovy byly převážně z neopracovaného kamene, spojovaného hlinou či (vzácně) maltou, doloženo je i použití pálených cihel a tašek. Součástí komplexu jsou často i samostatné hospodářské budovy a nekropole.¹⁵³

Vicus byl ve většině případů ekonomicky soběstačný, ale byl vázán na blízkou *villu* a administrativně také na nejbližší město. Sídliště napomáhala zvyšovat výkonnost *vill rustica* a propojení *vill rustica* a *vicu* poskytovalo jak prostor pro odbyt místních zemědělských plodin a řemeslných výrobků, tak i práci pro obyvatele – *potentates* zde získávali *kolóny* a také námezdní sezónní pracovní síly, které doplňovaly stálou (otrockou a *kolónskou*) pracovní sílu v rámci hospodářství.¹⁵⁴ F. Sarateanu-Müller tak soudí na příkladu *vicu* v dnešním Bliesbrucku, jenž se nachází jen pár set metrů od *villy* v Reinheimu (Obr. 13) – všechny odkryté budovy byly postaveny najednou ve velmi krátkém období po rozšíření *villového* komplexu na konci 3. stol. *Vicus* je výjimečný svou velikostí a bohatstvím – během archeologického průzkumu lokality, probíhajícího už od 70. let 20. stol., bylo odkryto tržiště, řemeslnická čtvrť, veřejné lázně a stopy po dřevěném akvaduktu. Přibližně desítka větších domů měla v několika místnostech zavedené *hypocaustum*.¹⁵⁵ Budovy, soustředěné podél hlavní cesty vedoucí k *villovému* komplexu, měly kamenné základy a dvory sloužící rovněž jako dílny na zpracování bronzu (jak dokládá přítomnost odkrytých pecí, zkoumaných týmem z univerzity v Sársku). Podle své rozlohy a počtu budov byl *vicus* v Bliesbrucku pod kuratelou mocné rodiny, která si udržovala vliv na lokální ekonomiku i přes produkci kovu.¹⁵⁶

¹⁵¹ Nejstarší *vici* byly zakládány už v průběhu postupného podmaňování daných *provincií*, zpravidla v blízkosti římských táborů.

¹⁵² Illić 2017, 17.

¹⁵³ Dintchev 2000, 193–194.

¹⁵⁴ Chystyakova 2012, 47–48.

¹⁵⁵ Sarateanu-Müller 2011, 301–315; Petit *et al.* 1997, 35–38.

¹⁵⁶ J.-P. Petit se domnívá, že sedm budov v severní části řemeslnické čtvrti patřilo přímo pracovníkům spojeným s *villou* (Petit *et al.* 2005, 113–114).

3.3.2 *Vicus* v období tetrarchie

I přes zájem archeologů o venkovské osídlení provincií v období římské nadvlády se primární zájem vědců stále soustředí na *villy rustica*. Autoři, jako jsou D. Habermehl, W. De Clercq nebo K. Jeneson,¹⁵⁷ se zaměřují spíše na průzkum *vill rustica* a jejich rozšíření v krajině; analýza těchto lokalit je mnohdy jednodušší a samotné budovy obytného komplexu bývají také lépe zachované. Nedostatečný stav dosud odkrytých lokalit¹⁵⁸ a chybějícími písemné prameny nám komplikují analýzu *vici*. Naštěstí máme k dispozici několik studií o zachovaných lokalitách v severní Galii, o jejichž stavu nám referuje například J.-P. Petit nebo M. van der Veen. Největší koncentrace prozkoumaných *vici* se nalézá v oblasti *Treveri civitas*, podél velkých obchodních cest jako byla *via Belgica* nebo *via Flaminia* (Mapa 6). Archeobotanické průzkumy, provedené na těchto lokalitách, odhalily značný počet organických zbytků nejrůznějších exotických potravin, především ve formě semen a pylových zrn (viz Tab. 4), stejně jako fragmenty cestovních amfor a velbloudích kostí¹⁵⁹ – z toho můžeme usuzovat, že *vici* v severní Galii byly významně zapojeny do zahraničního obchodu.

	Belginum	Darnstadt	Orolaunum	Oedenburg	Straubing	Bliesbruck
<i>Piper nigrum</i> (pepř černý)	X	X		X	X	X
<i>Coriandrum sativum</i> (koriandr setý)	X		X	X		
<i>Sinapis alba</i> (hořčice bílá)	X		X			X
<i>Pimpinella anisum</i> (bedrník anýz)			X			

¹⁵⁷ Habermehl 2011, 61–82; De Clercq 2018, 67–70; Jeneson 2011, 259–274.

¹⁵⁸ V oblasti Moesie Inferior je doložena hustší koncentrace *vici* taktéž v blízkosti velkých měst, ale tyto lokality nebyly detailněji prozkoumány; stav většiny lokalit neumožňuje podrobnější archeologický průzkum (Ilić 2017, 17; Chystyaková 2012, 51–57).

¹⁵⁹ Pro detaily jednotlivých nálezů a jejich analýzu viz von den Driesch 1976; Beech 2007, 154–198; Pigère – Henrotay 2012, 1531–1539.

<i>Cucumis melo</i> (meloun vodní)		X	X			
<i>Cucumis sativus</i> (okurka setá)		X	X			
<i>Prunus persica</i> (broskvoň obecná)		X	X	X	X	X
<i>Phoenix dactylifera</i> (datlovník pravý)	X	X		X		X

Tab. 4: Přehled exotických potravin, nalezených ve *vici* v oblasti *Treveri civitas* (podle Küster 1995, 137; Kreuz 1995, 59–65; Wolf-Rüdiger *et al.* 2019, 5–11; Deforce *et al.* 2021, 4–6).

Z organických vzorků nalezených na daných lokalitách můžeme, bez ohledu na různé potíže a omezení, vyvodit mnoho informací: od toho, co obyvatelé *vici* jedli, přes jejich zdravotní stav, až po otázku, jestli byl *vicus* zapojen do dálkového obchodu. Zajímavý pohled na obchod s exotickými potravinami nám poskytuje zpráva o průzkumu *vici* Belginum u dnešního města Wederath zhruba 50 km východně od Augusty Treverorum (Obr. 14). Elektromagnetická a povrchová prospekce této lokality, provedená archeology univerzit v Lipsku, Trevíru a Mnichově, odhalila kamenné základy přibližně dvaceti budov lemujících po obou stranách hlavní komunikaci směřující k nedaleké *ville*. Každá budova měla ve své přední části otevřené směrem k silnici čtvercovou či obdélníkovou místnost – dle výsledků magnetometrických měření můžeme usuzovat na sklepy či jiné skladovací prostory. V těchto místnostech bylo nalezeno velké množství drobných fragmentů keramiky a skleněných nádob datovaných přibližně do 1. pol. 4. stol.¹⁶⁰ Dle jejich tvaru byly tyto nádoby používány k uchovávání potravin – analýza karbonizovaných makrozbytků, nalezených na střepech, ukázala na užívání pepře, koriandru a hořčice, stejně jako na přítomnost olivových a datlových jader. Je nezvyklé, že pro jejich uskladnění byla použita lokálně vyráběná keramika – nebyly nalezeny žádné stopy po transportních amforách, běžně nacházených ve *vicích*

¹⁶⁰ Podle těchto nálezů můžeme stanovit, mimo jiného, že *vicus* byl v tomto období náhle zničen a na jeho místě vznikla na začátku 5. stol. nová, opevněná vesnice (*burgus*), pro jejíž výstavbu byly použity starší cihly a kameny (*spolia*) (Wolf-Rüdiger *et al.* 2019, 5–11).

zapojených do dálkového obchodu.¹⁶¹ Dle mého názoru obyvatelé *vicu* Belginum získávali exotická dochucovadla, jako koriandr nebo pepř, obchodem s Augustou Treverorum;¹⁶² nepotřebovali tak transportní amfory. Stejný postup mohli uplatňovat i obyvatelé *vicu* u dnešního Darmstadtu, kde byly po analýze vzorků ze studny také nalezeny tobolky pepře, ještě spolu s fragmenty pecek broskví, které byly dováženy z Indie.¹⁶³

Naopak *vici*, nacházející se na křižovatkách obchodních cest nebo v blízkosti vodních toků, se dle nalezených organických zbytků samy aktivně účastnily dovozu. Zřejmě nejkomplexnější výzkum v této problematice proběhl v letech 2003-2006 ve *vicu* Orolaunum (Arlon) v dnešní jižní Belgii (Obr. 15). Ten ležel na křižovatce silnic vedoucích z Augusty Treverorum do Durocortory¹⁶⁴ a z Divodorum Mediomaticum¹⁶⁵ do Aduatuca Tungrorum¹⁶⁶ – dosah významných obchodních center spolu s objevem mnoha fragmentů transportních amfor a velbloudích kostí dokládají, že Orolaunum byla důležitá zastávka karavan z centrální a jižní Galie i z jižní Hispánie, Itálie nebo severní Afriky. Z odkryté latríny bylo vyzvednuto značné množství organických zbytků.¹⁶⁷ Jejich analýza přinesla neočekávané výsledky: máme pouze jediný vzorek obsahující stopy pšenice, což naznačuje zřídka kontakt s *villami rustica* v okolí, ovšem objevuje se velké množství ovocných jader, semen nebo různých ořechů; doloženy jsou třešně, jablka, hrušky, maliny, ostružiny a lískové oříšky. Je zřejmé, že obyvatelé využívali především divoce rostoucí ovoce a doplňovali ho drobným farmařením – v zázemí *vicu* se pěstoval celer, tuřín, brukve nebo řepa. Byly objeveny i důkazy užívání různých „dochucovadel“, jako byla semena hořčice nebo pyl z koriandru a anýzu. Jejich nález ukazuje na obchodní spojení s jižní Evropou, ovšem na druhou stranu je zajímavé, že nebyly objeveny stopy po žádných potravinách získávaných z východu, jako jsou broskve, rýže nebo černý pepř, které jsou doloženy například

¹⁶¹ Abegg – Cordie 2007, 24–67.

¹⁶² Olověná tabulka nalezená v Augustě Treverorum, na které je zaznamenána váha a cena jednoho pytle pepře, dokazuje, že město bylo jedním z center obchodu s pepřem v Galii (Schwinden 1983, 22).

¹⁶³ Kreuz 1995, 70.

¹⁶⁴ Dnešní Remeš v severovýchodní Francii.

¹⁶⁵ Dnešní Mety v severovýchodní Francii.

¹⁶⁶ Dnešní Tongeren v severovýchodní Francii.

¹⁶⁷ Překvapivě malé množství vzorků obsahovalo stopy po parazitech, což svědčí o vysoké úrovni hygieny místních obyvatel a kvalitním kanalizačním a vodovodním systémem (Deforce *et al.* 2021, 1–11).

ve *vici* v Oedenburgu, Straubingu nebo Bliesbrucku.¹⁶⁸ Za nejexotičtější potraviny zde můžeme považovat fíky a hrozny, což je zvláštní vzhledem k tomu, že *vicus* byl prokazatelně zapojen do zahraničního obchodu; E. Rowan připisuje absenci těchto potravin blízkosti dolnogermánského *limes*, protože v římských táborech byly exotické potraviny zakázány.¹⁶⁹

Vicus nám tedy může poskytnout značné množství informací o hospodářství i životní úrovni lidí, kteří byli součástí *villového* komplexu a jeho okolí. Přestože je pro plné pochopení problematiky *villového* hospodářství nutný další výzkum, zvýšený počet *vill rustica* a přidružených *viciů* v blízkosti *sedes imperii* podporuje tvrzení, že se jednalo o centra daných provincií, ať už po stránce hospodářské, kulturní nebo politické.

3.4 Villy rustica a palácové komplexy – vzájemné souvislosti a rozdíly

Zvýšená stavební aktivita spadající do období tetrarchie je prezentována nejen rozsáhlými *villovými* komplexy v zázemí *sedes imperii*, ale především rozsáhlými přestavbami v městských centrech, která si jednotliví císaři „přizpůsobovali“, aby odražela jejich moc a ideologii. Tetrarchové sponzorovali opravy a přestavby městských čtvrtí, zničených za občanských válek ve 3. stol.,¹⁷⁰ během nichž byly na místě původních obytných jednotek stavěny císařské palácové komplexy, které dosahovaly rozlohy minimálně několika hektarů, a to i pokud se nacházely v centru města. Tyto komplexy, v antických literárních pramenech označované termínem *palatium* podle římského Palatinu, se skládají z několika staveb, které se v jednotlivých *sedes imperii* stále opakují.¹⁷¹ Takovouto stavbou je především samotný císařský palác s dlouhými sály a *triclinii* různých tvarů určenými pro oslavy, dále samostatně stojící lázně a *hippodrom* či *cirkus* připojený k paláci.

¹⁶⁸ Vandorpe – Jacomet 2011, 87–100; Rowan 2019; Veen *et al.* 2008.

¹⁶⁹ Rowan 2019, 5.

¹⁷⁰ Constantius Chlorus například sponzoroval přestavbu městské čtvrti v Augustě Treverorum, vypálené během nájezdů Alamanů v letech 275–276; doloženy jsou také úpravy a posilování městských hradeb v Mediolanu, Níkomédii nebo Serdice (Aurel. Vict., *Epit.* XXXIX, 45; Kirova 2012, 106).

¹⁷¹ Čím více těchto staveb je ve městě objeveno, tím pravděpodobnější je předpoklad, že se jedná skutečně o císařský palácový komplex, a nikoliv třeba o *villu* či soukromou císařskou rezidenci.

Přehled těchto staveb, doložených archeologicky i ze svědectví antických autorů¹⁷² v jednotlivých *sedes imperii*, vypadá následovně:

<i>Sedes imperii</i>	Palác	<i>Hippodrom/Cirkus</i>	Lázně	Mauzoleum
Nikomédie	X (?)	X (?)	X (?)	--
Thessaloníké	X	X	--	X (?)
Sirmium	X (?)	X	--	--
Augusta Treverorum	X	X	X	--
Mediolanum	X (?)	X	X	X

Tab. 5: Přehled staveb vyskytujících se v jednotlivých *sedes imperii* (podle Jaeschke 2020, 22–23).

Jak je z tabulky patrné, palácový komplex vždy prokazatelně disponuje lázněmi a *hippodromem* nebo *cirkem* – teorie, že jeho součástí je i císařské mauzoleum, zůstává sporná. A. Frazer, jenž s touto teorií přišel, totiž zavádějícím způsobem porovnával komplexy ve městech se soukromými rezidencemi mimo města.¹⁷³ Pouze v Mediolanu je přítomnost císařského mauzolea prokázána archeologicky a účel kruhové stavby v Thessaloníké zůstává neznámý – archeologicky ani na základě textových dokumentů není prokazatelné, že sloužila jako mauzoleum, a v ostatních *sedes imperii* dosud nebyly nalezeny žádné stopy po přítomnosti císařského mauzolea.¹⁷⁴

Nikomu nemůže uniknout, že s mnohými z těchto staveb se často setkáváme také v rámci *villových* komplexů či samostatně jako se samostatnou součástí daného města. *Villy rustica* disponovaly rozlehlými obytnými prostory s mramorovou i mozaikovou výzdobou, jejichž součástí byla i *triclinia* či rozlehlé haly zakončené apsidami, které připomínají trůnní sály. *Pars urbana* zpravidla uzavíral lázeňský komplex imitující klasické římské lázně – s tímto jevem se setkáváme u všech rozsáhlejších *villových* komplexů v severní Galii, od *vill* poblíž nizozemského

¹⁷² Lactantius, *De mort. pers.* VII; Aurel. Vict., *Epit.* XXXIX, 45; Bülow – Wulf-Rheidt 2008, 7.

¹⁷³ Svě tvrzení založil především na analýze staveb centrálních půdorysů v Thessaloníké a Spalatu a na jejich porovnávání s mauzoleem v Maxentiově *ville* na *via Appia* (Frazer 1966, 386–390).

¹⁷⁴ Ulrich – Quenemoen 2014, 111–112.

Kerkrade, přes oblast *Treveri civitas*, až po *villu* u Oberentfelden v dnešním Švýcarsku. Pohřebními okrsky, jejichž součástí byla především v centrální Galii mauzolea i pohřební tumuly, dávali majitelé *vill rustica* najevo svou prestiž. Architektonická podobnost *vill rustica* a císařských palácových komplexů se nejzřetelněji projevuje právě u mauzoleí a v menší míře i u samotných paláců, které se v mnoha ohledech shodují s obytnými prostory *vill rustica*. V případě Maxentiova paláce na *via Appia* můžeme dokonce mluvit o propojení *villy* se stavbami náležejícími k císařskému palácovému komplexu. Už jsem uvedla, že majitelé *vill rustica* zakomponovávali do vzhledu svých komplexů lokální stavební tradice. Proto bych ráda v následujícím textu porovnála vzhled palácových i *villových* komplexů a zamyslela se nad otázkou, zda i císaři při stavbě svých paláců čerpali z místních tradic.

3.4.1 Císařské paláce

Vzhledem k množství místností, které se v každém císařském paláci nacházejí, a také kvůli tomu, že se zachovala vždy jen část z celkové rozlohy paláce, je prozatím prakticky nemožné hodnověrně stanovit, k jakému účelu byla která místnost používána. Ovšem z jejich tvaru a umístění můžeme ledacos odvodit. A také se v každém paláci opakují místnosti určitého tvaru – tedy jakési „standardní vybavení“.

Patří k němu především velké haly, několik desítek metrů dlouhé, zakončené polokruhovitou apsidou umístěnou na kratší straně naproti vchodu. Jde o hlavní prostor, který odlišuje císařské paláce od *villových* komplexů. Tyto haly, pravděpodobně jasně osvětlené několika okny nacházejícími se po celé délce a možná i v apsidě, jsou označovány jako trůnní sály, ačkoliv svým tvarem připomínají spíše baziliku. Není to úplně nelogický závěr – u lépe zachovaných palácových komplexů ve Felix Romulianě nebo ve Spalatu byly v těchto halách odkryty podlahy zdobené mozaikami s komplikovanými vzory; ty byly určeny pro důležité místnosti (Obr. 16). U každého paláce je umístění těchto hal jiné. V Thessalonické tvoří tato hala „přechod“ mezi místnostmi obklopujícími dvůr s *peristylem* a *hippodromem* vně paláce. Ve Spalatu je trůnní sál instalován v jižní

části paláce, s přechodem do několika navzájem propojených místností.¹⁷⁵ Felix Romuliana má trůnní sál na severní straně hlavního křídla paláce, s vyvýšenou apsidou zevnitř lemovanou sloupy a krátkými schody před ní – z tohoto nálezu pochází závěr, že se jedná o trůnní sál a že v apsidě mohl stát trůn.¹⁷⁶ Předpokládá se, že i paláce v Níkomédii, Mediolanu a Sirmiu měly své trůnní sály, byť jsou dnes zničeny nebo průzkum lokality není tak daleko, aby bylo možné říct, kde byly umístěny.¹⁷⁷

Ačkoliv ve *villových* komplexech se skutečné trůnní sály nevyskytují, často se v nich objevují rozlehlé haly, jejichž podlahy jsou vykládány mramorovými dlaždicemi. Vzácně se setkáváme i s mozaikami, které se nachází pouze v nejrozsáhlejších a nejbohatších *villových* komplexech. Nejdokonaleji dochovaným příkladem je mozaika z *villy* v Sirmiu, kde byla v polokruhově apsidě navazující na centrální dvůr odkryta série devíti mozaikových panelů – osm polychromových geometrických vzorů obklopuje centrální mozaiku, na které je vyobrazena plující loď s delfiny a rybami skákajícími okolo ní.¹⁷⁸ Kombinace ornamentálních a figurálních motivů vytváří iluzionistický styl typický pro rané 4. stol. Celá mozaika se značně podobá mozaikám odkrytým ve Felix Romulianě,¹⁷⁹ to podporuje mou hypotézu, že císaři se při budování svých komplexů inspirovali *villovými* komplexy obklopujícími „jejich“ město. Nebo to skutečně bylo naopak, jak se téměř jednoznačně předpokládá?

Kromě trůnních sálů se v císařských palácích nacházejí místnosti pokládané za *triclinia*, se kterými se běžně setkáváme i v *pars urbana* rozsáhlejších *villových* komplexů. Tyto místnosti jsou běžně umístěné poblíž *peristylu* a ve většině případů je v nich zavedeno *hypocaustum*; to je také jeden z mála ukazatelů, podle kterého ve většině *villových* komplexů identifikujeme významné společenské místnosti.¹⁸⁰ V císařských palácích jsou dochovaná *triclinia* obvykle kruhového tvaru a podél vnitřní strany zdí mají v pravidelných odstupech umístěny polokruhové *niky*; ve dvou případech se z těchto výklenků staly samostatné apsidy kruhového tvaru, částečně oddělené od hlavní místnosti. V těchto apsidách stála zřejmě jednotlivá lehátka – podle počtu exeder pak mají čtyřlístkový (*tetrakoncha*) nebo trojlístkový

¹⁷⁵ Mayer 2014, 120-126; Ward-Perkins 1970, 442; 450–454.

¹⁷⁶ Popović 2011, 87–90.

¹⁷⁷ Ross 2016, 26–27.

¹⁷⁸ Kirova 2012, 247.

¹⁷⁹ Popović 2011, 128–139; Vasić 2006, 69–75.

¹⁸⁰ Slofstra 1995, 77–90.

(*trikoncha*) půdorys. Ve Felix Romulianě byla předpokládána *triclina* odkryta v severní části paláce, s *hypocaustem* nalézajícím se pouze pod *tetrakonchální* místností a s odděleným *praefurniem* na její severní straně (Obr. 17).¹⁸¹ V Thessalonické *triclina* pravděpodobně obklopovalo jeden ze dvou dochovaných *peristylů* – ve Statiově básni je toto uspořádání označováno jako *cenatio Iovis*, užívané k banquetům.¹⁸² Série navzájem propojených místností v jižním křídle Diocletianova paláce ve Spalatu, s polokruhovými i obdélníkovými výklenky podél vnitřních stran každé místnosti, je také považována za *triclina*, přestože není jisté, zda byly k tomuto účelu skutečně používány.¹⁸³

V Thessalonické a Felix Romulianě byly objeveny ještě další dvě místnosti uvnitř rozdělené několika apsidami. Obě tyto místnosti jsou oddělené od ostatních místností v palácovém křídle, ale zřejmě půdorysem částečně zasahovaly i do okolních místností. Místnost v paláci v Thessalonické je větší¹⁸⁴ než ta ve Felix Romulianě, ale obě jsou osmiúhelníkového tvaru (Obr. 18). Ve Felix Romulianě jde o „jednoduchou“ místnost bez výklenků, ovšem s *hypocaustem* a přívodem teplého vzduchu z *praefurnia* skrze vyzděný kanál v jižní stěně, v Thessalonické má tato místnost na vnitřní straně stěn v pravidelných rozestupech rozmístěno sedm *nik*, některými zřejmě procházely vstupy do okolních místností. Není zcela jisté, k jakému účelu tyto prostory sloužily – *hypocaustum* a fakt, že stavitel byl při jejich projektování ochoten zasáhnout do dispozice jiných místností, svědčí pro to, že muselo jít o důležité místnosti, ale z ostatních paláců neznáme žádné jiné podobné prostory. Svými rozměry se ovšem značně podobají rituálnímu bazénu ve *villovém* komplexu ve čtvrti Filipovtsi v Sirmiu – vzhledem k tomu, že podlaha oktogonální místnosti ve Felix Romulianě byla také překryta hydraulickou maltou zadržující vodu, je možné, že sloužila k podobnému účelu.¹⁸⁵

Je zřejmé, že tetrarchové, spolu s prvky napodobujícími prostory v císařském paláci na Palatinu, přebírali konkrétní místnosti užívané ve *villách* a přizpůsobili je rozměrům svých paláců a svým potřebám. V jediném doloženém případě byl pak typicky *villový* komplex netradičně spojen jak s císařským mauzoleem, tak i se

¹⁸¹ Ulrich – Quenemoen 2014, 114.

¹⁸² Stat., *Silv.* IV, 2.

¹⁸³ I po své abdikaci měl *Augustus* určité výsady a s nimi spojené ceremoniální povinnosti, které vyžadovaly prostory pro setkání a hovory s hosty (Ward-Perkins 1970, 454).

¹⁸⁴ Měří zhruba 25 m v průměru, což z ní dělá jednu z největších centrálně plánovaných místností známých z antiky.

¹⁸⁵ Vasić 2006, 19; Dintchev 2007, 524.

soukromým *cirkem* (Obr. 19). Proto je Maxentiova *villa* na *via Appia* někdy označována za císařský palác.¹⁸⁶ Klasická *villa bazilikálního typu* o rozloze 627 m², s *kryptoportikem* o délce 190 m lemujícím přední fasádu byla Maxentiem doplněna i o hlavní sál obklopený *peristylem*, dvě *nymphaeia* a oddělený lázeňský komplex. Terasová zeď, na níž stojí fasáda, tvoří cestu propojující *villový* komplex na vrcholku kopce s *cirkem* na spodní úrovni cesty *via Appia*. Přestože měl menší kapacitu než ostatní *cirky* (pravděpodobně byl tedy projektován pouze pro císařský dvůr a vybranou elitu), byl podle J. Humphreyho vrcholem vývoje římských *cirků*.¹⁸⁷ *Cirkus* na *via Appia* neměl nahradit *Cirkus Maximus* – ten i nadále sloužil pro oslavy důležitých svátků – byl určen pro oslavy významných událostí spojených přímo s osobou císaře.¹⁸⁸ Maxentius zemřel dříve, než mohl komplex zcela dokončit, ale i tak nám tato stavba umožňuje blíže pochopit prvky nové koncepce císařských paláců v provinciích.

3.4.2 Císařská mauzolea

Typ mauzolea užívaný za tetrarchie se od dob raného císařství značně proměnil. Na rozdíl od „dynastických“ mauzoleí, jako je Augustovo či Hadriano, si tetrarchové zvolili vybudování individuálních hrobek, pouze pro sebe a svou nejbližší rodinu. Nemůžeme si být zcela jistí, kolik mauzoleí bylo vlastně tetrarchy vybudováno – například Galeriovi je připisována výstavba hned tří (ačkoliv centrála v Thessalonické zřejmě nakonec nebyla mauzoleem), zatímco s Constantiem Chlorem dosud nebyla spojena žádná sakrální ani funerální stavba. Předpokládá se, že některá mauzolea buď dosud nebyla objevena, nezůstaly po nich žádné stopy nebo byla přebudována na křesťanské kostely a kaple, aniž by se dochovaly zmínky o jejich dřívější funkci. Dobře prostudované a zdokumentované je Diocletianovo mauzoleum, které je součástí palácového komplexu ve Spalatu, takzvané Galeriovo „mauzoleum“ v Thessalonické a mauzolea Galeria a Romuly ve Felix Romulianě; na nekropoli v Mediolanu byly odkryty také značně poškozené základy předpokládaného Maxentiova mauzolea.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Frazer 1966, 385.

¹⁸⁷ Humphrey 1986, 586–601.

¹⁸⁸ Kostěnc 2007, 110–114.

¹⁸⁹ Johnston 2009, 36; 54–70.

Největší změnou, kterou mauzolea tetrarchů prošla, je upřednostnění oktagonálního nebo až kruhového tvaru.¹⁹⁰ Tím se mauzolea v jistém směru připodobňují k pohřebním tumulům užívaným už od pol. 1. stol. – u některých, jako je Galeriovo a Romulino mauzoleum u Felix Romuliany, jsou tumuly dokonce přímou součástí pohřebního okrsku. Je patrné, že i císařská mauzolea do sebe integrovala lokální pohřební tradice, především co se týče umístění a jejich architektury. Stejně tak hrobky tetrarchů inspirovaly majitele místních *villových* komplexů k novému uspořádání a vzhledu jejich pohřebních monumentů.

Největším množstvím odkrytých a analyzovaných pohřebních tumulů, propojených s *villovými* komplexy, disponuje opět oblast *Treviri civitas*. Nachází se zde několik desítek pohřebních okrsků datovaných do 3. stol. (Mapa 7), které zahrnují tumuly dosahující až 15 m na výšku a od 10 m do 30 m v průměru. Ve středu každého tumulu byla umístěna pohřební komora s lůžkem – v některých vzácných případech i se sarkofágem – pro zemřelého a pohřebními dary, od různých druhů keramického i kovového nádobí, zbraní, až po hrací kameny i šperky; jejich množství i cena reflektuje bohatství majitele i jeho sociální postavení. Současně oddělený pohřební okrsek s tumulem sloužil jako orientační bod pro cestovatele.¹⁹¹ Pravděpodobně nejznámějším příkladem těchto hrobek jsou dva tumuly, které jsou součástí slavného *villového* komplexu u Nennigu. Dodnes se dochoval pouze jeden,¹⁹² o průměru 44,5 m, doplněný zdí z velkých bloků kamene, která tvoří uzavřený okrsek kolem tumulu. Tumulus leží těsně u okraje terasy, pod kterou prochází hlavní cesta skrze údolí; díky svému umístění jsou *villa* i tumulus jasně viditelné od řeky, která dnes protéká jen 2 km daleko (Obr. 20).¹⁹³

Nejlépším příkladem podobnosti císařských a civilních tumulů jsou tumuly Galeria a jeho matky Romuly u Felix Romuliany. Dva tumuly spolu s přidruženými mauzolei jsou umístěny západně od paláce, v posvátném okrsku na vrcholu kopce Magura (Obr. 21). Propojení tumulu s mauzoleem je, dá se říci, unikátní – mauzolea a další pohřební věže kruhového tvaru, ve kterých je uložen popel jejich majitelů, byly budovány už od 1. stol., zřejmě především vysloužilými veterány.¹⁹⁴ Na

¹⁹⁰ S císařskou hrobkou ve formě centrály se poprvé setkáváme u Gallienova mauzolea poblíž Říma. Stejně jako mauzolea tetrarchů je zřejmou kopií římského Pantheonu, zmenšenou a přizpůsobenou pro pohřby (Johnston 2009, 68).

¹⁹¹ Crowley 2011, 199–200.

¹⁹² Přítomnost druhého, menšího tumulu vzdáleného asi 85 m byla odhalena díky leteckému snímkování komplexu (Krier – Henrich 2011, 227).

¹⁹³ Steiner 1934, 125–127.

¹⁹⁴ Roymans 2011, 139–160.

odkrytých lokalitách je však nalézán vždy pouze jeden druh pohřebního monumentu, buď mauzoleum, nebo tumulus. Jediný doklad vícečetných pohřebních monumentů je na pohřebišti u *villy* v Gillenfeldu. Těsně u cesty procházející údolím Macherbach se nachází dva tumuly a přibližně 250 m od nich byly při geomagnetické prospekci odkryty základy osmiboké stavby, předpokládaného mauzolea. Monument sloužil také jako orientační bod cestovatelům procházejícím údolím.¹⁹⁵

Na rozdíl od pohřebních monumentů v Gillenfeldu tumuly ve Felix Romulianě těsně přiléhaly ke „svým“ mauzoleím (Obr. 22). Oba mají stejnou strukturu: základ tvoří zeď stavěná technikou *opus caementicium*, lícovaná tufovými a pískovcovými bloky a stočená do kruhu – Tumulus 1 má průměr 30 m, Tumulus 2 nacházející se jihovýchodně od něj dosahuje průměru přes 40 m. Na zdi byl zavěšen kupolový překlad z opracovaných kamenů, na nějž byla nahnuta hlína a sutiny – tumulus byl tak chráněn proti vnějším vlivům a zároveň získal svůj charakteristický „pahorkový“ vzhled.¹⁹⁶ Výzkumy odhalily, že v obou tumulech se nachází pohřební místnost s dřevěnou konstrukcí, která byla spálena pravděpodobně ještě dříve, než byl vstup do tumulu zasypán. Tato „pohřební hranice“, spolu s fragmenty pohřebních darů (včetně roztavených kusů stříbrných nádob, hlavic kopí, železných spon a zlatých mincí s Diocletianovým portrétem) ukazuje na možnost, že zde Galerius a Romula byli zpopelněni – to odpovídá pohřebním zvyklostem, prosazovaným ke konci 3. stol., kdy dominovaly kremace. Na druhou stranu, v popelu nebyly nalezeny žádné zbytky kostí, takže císař a jeho matka byli zřejmě spáleni pouze *in effigiis* (symbolicky).¹⁹⁷

Samotná mauzolea jsou těžce poškozena – z obou se dochovala pouze pódia, u severnějšího Mauzolea 1 čtvercové, na místě Mauzolea 2 stojí *dodecahedron* (dvanáctiboké pódium), ve kterém je umístěna krypta s točitým schodištěm spojujícím ji s pódíem. Vzhled mauzoleí tak můžeme pouze odhadovat podle zlomků mramorových sloupů a keramických obkladů. Dle ideální rekonstrukce od M. J. Johnsona a D. Srejičeviće byla obě mauzolea dvoupatrová, pyramidovitěho tvaru, první patro Mauzolea 2 obtáčela krytá kolonáda, a jejich fasády byly bohatě zdobeny sovkulpturami a architektonickými dekoracemi z porfyru, vápence a bílého

¹⁹⁵ Henrich – Mischka 2005, 21–28.

¹⁹⁶ Popović 2011, 144–145.

¹⁹⁷ Srejičević 1963, 49–56; Srejičević – Vasić 1993, 82–88; Johnston 2009, 81.

mramoru. Mauzolea pravděpodobně sloužila k neurčitelným náboženským rituálům doprovázejícím pohřb Galería a Romuly a zřejmě i k jejich pozdějšímu uctívání jako zbožštělých bytostí.¹⁹⁸

Stálým problémem zůstává přesná charakteristika mauzolea jednotlivých tetrarchů. Jejich forma napodobující centrály může být snadno zaměněna s jinou stavbou, která k pohřebním účelům neslouží, a naopak, *monopteroi* může být považován za mauzoleum. Diocletianovo mauzoleum ve Spalatu je v některých pramenech považováno za chrám; centrála, která je součástí palácového komplexu v Thessaloníce, je zase pokládána za Galeriovo mauzoleum, přestože zde císař prokazatelně pohřben nebyl. Navíc, po jeho přeměně na raně křesťanský kostel je prakticky nemožné určit původní vzhled a účel Galeriovy stavby.¹⁹⁹

Nejprůkazněji je prokázána funkce mauzolea, pokud je ve stavbě nalezen sarkofág císaře nebo některého z jeho příbuzných; v období tetrarchie však nemáme doložený jediný sarkofág.²⁰⁰ Musíme se tak spoléhat především na architektonické prvky a výzdobu – v tomto ohledu je nejvíce vypovídajícím příkladem Diocletianovo mauzoleum. Už reliéfní výzdoba *celly*, z níž nejznámější jsou dva medailony s mužským a ženským portrétem²⁰¹ doplněné o znázornění Herma Psychopompa, bývá považována za důkaz toho, že budova byla projektována jako mauzoleum (Obr. 23). Sporný je účel krypty; tři vstupy, na severní, jižní a východní straně, jsou tak nízké a úzké, že původně musely sloužit jen jako ventilační otvory, nikoliv jako úložiště císařského sarkofágu.²⁰² M. Johnston nabízí teorii, že Diocletianův sarkofág byl umístěn do krypty ještě v průběhu stavby mauzolea, jako tomu bylo u pohřebních tumulů, a tím byl chráněn proti krádeži – z jakého jiného důvodu by pod touto stavbou vznikala krypta? Pro ceremoniální účely je příliš „nehotová“ a bez dekorací.²⁰³ Další teorie umísťují sarkofág do středu *celly*²⁰⁴ nebo

¹⁹⁸ Johnston 2009, 78–80; Srejović – Vasić 1993, 72–93.

¹⁹⁹ H. Torp předkládá hypotézu, že Galerius zemřel ještě před dokončením centrály, a z nepřítomnosti dekorativního materiálu (a kvůli absenci krypty) usuzuje, že tato stavba nebyla zamýšlena jako císařské mauzoleum; snad se jedná o svatyni inspirovanou Pantheonem (Torp 1963, 1–12).

²⁰⁰ Civilních sarkofágů, objevených v prostoru *villových* komplexů, máme naopak v tomto období doloženo poměrně velké množství – nejznámější a nejlépe zachovaný je zřejmě tzv. sarkofág dámy ze Simpelvedu, na jehož vnitřní straně je na reliéfu zachycen vzhled její *villy* i jednoho z pokojů (Galestin 2011, 63–76).

²⁰¹ Medailony jsou označovány jako zpodobnění Diocletiana a jeho ženy Priscy (Mikulka 2008, 58–64).

²⁰² McNally 1994, 109.

²⁰³ Johnston 2009, 49.

²⁰⁴ Bulič – Karaman 1929, 51–52.

do hlavní západní *niky*, která měla být osvětlována z okna umístěného nad vstupem do mauzolea,²⁰⁵ východní půlkruhové *niky* tak mohly být zamýšleny pro sarkofágy Diocletianovy ženy Priscy a jeho dcery Valerie, ačkoliv Lactantius uvádí, že byly po rozpadu tetrarchie v Thessalonické popraveny a jejich těla byla hozena do Egejského moře, takže k jejich uložení do Diocletianova mauzolea asi nedošlo (Obr. 24).²⁰⁶ Přestože otázka ohledně funkce mauzolea a jeho krypty zřejmě ještě dlouho nebude zodpovězena, i tak jde o jednu z nejdokonaleji zachovaných budov období tetrarchie spojenou s pohřebním kultem.²⁰⁷

Na základě dochovaných funerálních monumentů lze prohlásit, že císařská mauzolea byla ovlivněna a inspirována lokálními stavebními trendy – toto ovlivňování se nepochybně odehrávalo oběma směry. Je vypovídající, že všechny tyto rozsáhlé funerální stavby, spolu s mnohahektarovými *villovými* komplexy, jsou datovány nejdále do konce 3. – začátku 4. stol. V následujících letech, jak bude řečeno v další kapitole, už nebylo pro monumentální architekturu takové využití jako za tetrarchie a statky mimo hradby měst se orientovaly spíše na obranu před vnějšími útoky.

²⁰⁵ Kähler 1979, 816–817.

²⁰⁶ Lactantius, *De mort. pers.* LI, 1.

²⁰⁷ Johnson 2009, 70.

4. Další vývoj v říši a v *sedes imperii*

4.1. Konstantinovská dynastie

Na počátku 4. stol. prošlo fungování systému tetrarchie velkou zkouškou – ke konci roku 303, poté co *Augustové* oslavili svá *decennalia*, Diocletianus vážně onemocněl a 1. března 305 oznámil v Níkomédii svou rezignaci.²⁰⁸ Oba *Augustové* se stáhli do svých soukromých rezidencí – Maximianus do neznámého města v Lukánii a Diocletianus do Spalata²⁰⁹ – a jejich místa zaujali Galerius a Constantius Chlorus; systém tetrarchie, vytvořený přesně pro podobnou situaci, dostal příležitost osvědčit se jako záruka bezkonfliktního vystřídání vládců stojících v čele říše. *Augustové* měli odstoupit a přenechat své pozice *Caesarům*, kteří si měli zvolit nové spolupracovníky na svá dřívější místa, a celá tetrarchie se tak měla „obrodit“.²¹⁰ Následné události však ukázaly, že vztahy mezi jednotlivými císaři nejsou tak pevné, jak se zdálo, a řídí se spíše osobními zájmy než potřebami říše. Přestože byla formálně vzato ustanovena nová tetrarchie, nepředstavovalo nové *collegium* navzájem spolupracující celek a bylo zřejmé, že systém tetrarchie se už nadále neudrží.²¹¹ Situace se vyhroutil v roce 306, kdy byl po smrti *Augusta* Constantia Chlora svými vojsky prohlášen císařem jeho syn Konstantin, který se tím dostal do opozice vůči ostatním „legitimním“ panovníkům. Po smrti císaře Diocletiana v roce 316 skončily i poslední pokusy o obnovení společné vlády a celá situace spěla k opětovné koncentraci moci v osobě jediného císaře. Vzrůstající politické napětí vygradovalo v roce 324 sérií bitev, nejdříve u thrácké Hadriánopole²¹² a o něco později u maloasijské Chrysopole,²¹³ kde Konstantin porazil svého posledního oponenta Licinia a stal se jediným vládcem římské říše. Tuto moc si podržel až do své smrti a stal se zakladatelem tzv. konstantinovské dynastie. Ta skončila až smrtí císaře Iuliana při válečném tažení proti Peršanům v roce 363.²¹⁴

²⁰⁸ Tím se stal historicky prvním císařem, který se dobrovolně vzdal trůnu.

²⁰⁹ Eutropius, *Ad urb. con.* IX, 27.

²¹⁰ Burian 1994, 140.

²¹¹ Burian 1994, 141.

²¹² Dnešní Edirne (česky také Drinopol) v Turecku.

²¹³ Dnešní asijská část Istanbulu v Turecku.

²¹⁴ Zósím, *Hist.* II, 9–10; Eutropius, *Ad urb. con.* X, 16; Anonymus Valensiův I, 5-6.

4.1.1. Monetární ekonomika za konstantinovské dynastie

Po nástupu na trůn provedl Konstantin několik administrativních a daňových reforem, ve snaze stabilizovat ekonomickou situaci v provinciích poznamenaných zmíněnými občanskými válkami. Zvýšil počet provincií a úměrně k jejich počtu také rozšířil administrativní aparát, který je spravoval. Císařský poradní sbor (spolu s armádou) vyžadoval pro své fungování značné peněžní prostředky – bylo tedy potřeba zvýšit počet zlatých mincí v oběhu, které se však daly razit jen z omezených zásob mincovního kovu. Konstantin se nedostatku zlata v zavedených mincích pokusil čelit tím, že snížil váhu standardní zlaté mince (původního Diocletianova *aureu*) a přejmenoval ji na *solidus* – patrně kvůli zobrazení boha slunce Sola na její rubové straně (Obr. 25).²¹⁵ Tuto menší zlatou minci vyhlásil hlavní měnovou jednotkou v říši a přikázal, aby se daně a veškeré další poplatky platily spíše v nové měně než v naturáliích. Aby zajistil zásobu kovu pro mince, nechal Konstantin také konfiskovat chrámové pokladnice, přetavit jejich obsah a vyrazit z nich další *solidy*. Příliv zlata do peněžního hospodářství umožnil vydat novou zlatou měnu v dostatečném množství, aby se zprostředkovalo její maximální rozšíření v říši a její dlouhodobé přetrvání po celé 4. století, na Východě až do 6. století.²¹⁶ Poprvé bylo možné sestavit „státní rozpočet“, tedy rozpočítat celoroční daňové příjmy. Nehledě na kritiku²¹⁷ dokázaly Konstantinovy peněžní reformy zmírnit inflaci a růst cen, tedy to, o co se dříve pokoušel Diocletianus a edikt o maximálních cenách.²¹⁸

Prosperita se nejlépe odráží ve vývoji monetární ekonomiky. Poznatky o ní jsou sice podloženy bohatými archeologickými nálezy užívaných mincí, ale kvůli omezeným literárním zdrojům je poměrně obtížné stanovit průměrné ceny zboží a skutečnou hodnotu peněz. Zlaté *solidy* sloužily spíše pro teauraci drahého kovu

²¹⁵ Konstantin tak dokázal propojit stále více se prosazující křesťanství s kultem Neporazitelného Slunce (Sol Invictus), který byl rozšířený především v armádě. Nenásilně provázal obě náboženství a využil dobře zavedenou organizaci křesťanství jako stmelující činitel náboženství v říši. Sám se ke křesťanskému vyznání přiklonil až na sklonku svého života (Kešner 2019, 71–72).

²¹⁶ Dlouhodobé užívání Konstantinova *solidu* můžeme pozorovat i například v románských jazycích – v italském termínu *soldi*, který označuje peníze, nebo ve francouzském *solde* – plat, mzda (Barrett 2012, 350). I české adjektivum *solidní* (tj. spolehlivý, důvěryhodný) je odvozeno z latinského *solidus*.

²¹⁷ Amm. Marc., *Res gestae XVI*, 8.12; Eutropius, *Ad urb. con.* X, 8; Eusebios, *De vita Const.* XIII, 6.

²¹⁸ Barrett 2012, 350.

jako „solidní“ mince nepodléhající změnám na trhu.²¹⁹ V největším množství byly užívány bronzové mince, konvenčně nazývané *follis* (Obr. 26). Stříbrné mince, tzv. *miliarensis*, byly produkovány ze všech tří mincovních kovů nejméně (Obr. 27).²²⁰ Z analýzy chemického složení užívaných mincí můžeme určit podíl drahých kovů ve slitině a tím i materiální hodnotu peněz, ale nikoliv kredibilitu oběživa; s tím nám musí vypomoci literární prameny, které se zabývají penězi. Nejvíce vypovídajícími zdroji jsou Diocletianův edikt, Notitia Dignitatum a zákony a vyhlášky v Kodexu Theodosianus. Na základě maximálních cen v ediktu lze odvodit předpokládanou cenu potravin a služeb, která musela být nadhodnocena co nejbližše stanovené ceně. Růst cen vedl ke stahování zlatých a stříbrných mincí z oběhu – dokladem jsou depoty, jejichž množství se nejvíce zvyšuje právě v období 1. pol. 4. stol. Příkladem mohou být nálezy v provincii *Belgica Secunda*, v nejbližším okolí Augusty Treverorum, kde bylo k roku 2014 katalogizováno 157 depotů obsahujících celkem 8744 mincí.²²¹

Díky Diocletianovu ediktu známe také mzdu pracovníků řady různých odvětví, od zemědělského pracovníka (který měl dostávat 25 *numi* na den) až po právníka (který vydělával až 1000 *numi* za proces), a můžeme tedy odvodit, kolik člověk v přepočtu do nového oběživa vydělával. Díky analýze armádních platů od W. Treadgolda můžeme stanovit, že Diocletianův *numus* odpovídal hmotností nově zavedené bronzové minci, která vážila přibližně 10 g.²²² Jeden zlatý *solidus* měl hodnotu 1/72 libry zlata, jedna stříbrná *miliarensis* 1/72 stříbrné libry – předpokládejme, že zlatá i stříbrná libra si své stanovené hodnoty zachovala i po zavedení nového oběživa. Díky objevu zlomku Diocletianova ediktu z Aezani víme, že cena zlata byla 72 000 *follu* za libru,²²³ a cena stříbra byla stanovena na 6 000 *follu* – poměr hodnoty stříbra a zlata byl tedy stanoven na 1:12.²²⁴ Jestliže nejnižší plat specializovaného řemeslníka byl 50 *follu* denně, za rok tedy člověk vydělal maximálně 18 250 *follu* (tedy 15 *solidu*).²²⁵ Konstantin sice edikt o

²¹⁹ Vlček 2014, 10–11.

²²⁰ Pravděpodobně proto, že kvůli postupnému úpadku hodnoty stříbrných mincí ražených za tetrarchie občané tomuto novému platidlu nedůvěřovali a při placení větších částek dávali přednost zlatu nebo neraženým stříbrným ingotům.

²²¹ Doyen 2014, 132.

²²² Treadgold 1995, 154–155.

²²³ Bylo možné platit buď v mincích, nebo také ve slitcích, drátech či surových ingotech (Lužický 2015, 47).

²²⁴ Crawford 1972, 164.

²²⁵ C. Morrisson ve své studii zmiňuje, že nejhudší lidé vydělávali maximálně 3 *solidy* ročně (Morrisson 1989, 239–240).

maximálních cenách zrušil, ale ceny potravin se stále držely velmi vysoko²²⁶ a monetární ekonomika se pořád potýkala s obtížemi – bujel černý trh s potravinami i se samotnými platidly. Vyhláška v Kodexu Theodosianus, vydávaná jmény Konstantia II. a Iuliana, nám osvětluje, že v oběhu byly především nejméně hodnotné měděné mince, které byly často prodávány jako zboží a falšovány, aby vypadaly jako hodnotnější stříbrné.²²⁷

Výdaje státní pokladny byly značné. Výčet hodnotní a úřednických titulů v Notitia Dignitatum poskytuje představu o množství státních úředníků a vojáků, které bylo potřeba platit. Podle A. H. M. Jonese, jenž předpokládá, že jednu legii tvořilo 1 500 mužů (spolu s pomocnými oddíly), lze odvodit, že římská armáda disponovala v 2. pol. 4. stol. počtem přibližně 335 000 mužů.²²⁸ M. Hendy ve své monetární studii vypočítal, že každý voják dostával 5 zlatých *solidů* (ve srovnání s 12 *solidy* v přepočtu za Diocletiana), a výdaje pro armádu okolo roku 400 tedy mohly být až 1, 75 milion *solidů*.²²⁹ K tomu bylo třeba platit úřednický aparát a další výdaje (například obilí zdarma, rozdělované při státních oslavách mezi chudinu) mohly dosáhnout až 800 000 *solidů*. Přesto byly státní výdaje ve 2. pol. 4. stol. v porovnání s rozpočtem za tetrarchie poloviční (viz Tab. 6). Na základě analýzy, kterou provedl W. Treadgold,²³⁰ lze říct, že byly značně zredukovány vojenské výdaje, patrně proto, že už nedocházelo k takovému množství vojenských tažení jako okolo roku 300.²³¹

Státní výdaje okolo roku 300 (pro východní část říše)	
Platy vojákům (311 000 mužů x 12 <i>solidů</i> /rok)	3 732 000 <i>solidů</i>
Uniformy a výzbroj	1 555 000 <i>solidů</i>
Vojenská tažení	500 000 <i>solidů</i>
Platy úřednictva	1 000 000 <i>solidů</i>
Další výdaje	800 000 <i>solidů</i>
Celkem	7 587 000 <i>solidů</i>

²²⁶ Za jeden *solidus* se k roku 445 dalo koupit 400 *modiů* (zhruba 20,5 hl) pšenice (*Cod. Theod.* XV.1).

²²⁷ *Cod. Theod.* IX.23.1.

²²⁸ Zahrmujících 104 000 *comitatenses*, 195 500 *limitanei*, 3 500 *scholae palatinae* a 32 000 členů lodních posádek (Jones 1964, 67–70).

²²⁹ Hendy 1985, 98.

²³⁰ Treadgold 2014, 316.

²³¹ Všechny výdaje jsou specifikovány v *solidech* odpovídajících 1/72 libry zlata.

Státní výdaje okolo roku 400 (pro východní část říše)	
Platy vojákům (350 000 mužů x 5 solidů/rok)	1 750 000 solidů
Platy úřednictva	950 000 solidů
Další výdaje	800 000 solidů
Celkem	3 500 000 solidů

Tab. 6.: Státní výdaje v období tetrarchie a konstantinovské dynastie (podle Treadgold 1995, 195–196; Wickham 2005, 73–74).

Lze tedy říci, že za konstantinovské dynastie byly značně zmenšeny nutné státní výdaje, což sice napomohlo stabilizaci ekonomiky, ale dlouhodobě byl stav neudržitelný. Konstantinova peněžní reforma znamenala přesun velké části kupní síly do rukou nejbohatší vrstvy, která si mohla dovolit uskutečňovat obchody ve zlatě. Nižší třídy obchodníků a řemeslníků (tedy většina obyvatelstva říše) zažívaly značný ekonomický úpadek,²³² ještě prohlubovaný vyžadovanými poplatky a konfiskacemi půdy, což vedlo ke stále výraznější sociální polarizaci. S koncem konstantinovské dynastie se projevuje stále výraznější rozdělení společnosti – bohatá privilegovaná elita (*honestiores*) se stěhovala do největších center provincií, jako Kónstantínopolis nebo Augusta Treverorum, v nichž císař podporoval ekonomiku i výstavbu veřejných budov ze soukromé císařské pokladny, zatímco řemeslnické a rolnické třídy (*humiliores*) byly kvůli zákonům (a půdě, na kterou byly vázány) spojeny s postupně upadajícími menšími městy. Ta navíc trpěla neustále se opakujícími nájezdy útočníků zejména zpoza severních hranic říše.

4.2. Pozdní 4. století

Vztahy mezi římskou říší a okolními národy byly v průběhu 4. století stále napjatější. Politické a geografické změny ve vnitrozemí Evropy přinášely intenzivnější kontakty s římskou říší a tím způsobovaly i stále více gradující nepokoje na pannonském a germánském *limes*. Kromě germánských vpádů představovali nejaktuálnější hrozbu Peršané, jimž se po smrti posledního člena

²³² Protože bronzové mince, kterých dosud bylo v oběhu nejvíc, vůči novému zlatému platidlu značně ztrácely na hodnotě (Barrett 2012, 350).

konstantinovské dynastie Iuliana podařilo dobýt část *praefectura* Orient. Peršané však museli následně řešit vlastní vnitrostátní problémy, takže neměli možnost nastalé situace využít.²³³ Největší ohniska neklidu tak byla na hranicích podél Rýna a Dunaje – tyto oblasti i nadále vázaly značnou část vojenských i ekonomických zdrojů říše. Císař Valentinianus, jenž v následujících letech usedl na trůn, si proto opět zvolil spoluvládce – sám vládl západním provinciím z Augusty Treverorum, která mu poskytovala příhodnou základnu pro kontrolu západních kmenů, a jeho bratr Valens spravoval z Kónstantínopole východní oblasti říše.

Hranice římské říše však nebyly ohroženy pouze Peršany či zadunajskými nájezdníky – ze střední Asie se do centrální Evropy dostávali Hunové, kteří svým postupem vytlačovali z jejich sídel gótské kmeny, které se začaly usazovat na území římské říše.²³⁴ Jakmile v roce 379 nastoupil na trůn císař Theodosius, stala se snaha vyhnat nájezdníky a stabilizovat rozvrácené podunajské území jeho první činností – ovšem jen s částečnou a časově omezenou úspěšností. Jediným řešením, které mohlo zajistit mír, bylo uzavřít spojenectví a postoupit příchozím kmenům právo na osídlení daného území. Zapojování Germánů do různých složek říšské správy započalo už dříve (ve větší míře od nástupu Diocletiana), ale za Theodosia se Germáni stali důležitým vnitropolitickým činitelem, byť se situace v říši politicky stabilizovala až v samotném závěru Theodosiovy vlády. Po jeho smrti v roce 395 pak došlo k formálnímu rozdělení říše mezi jeho dva syny na samostatnou východní a západní část – důsledek vleklé krize, kvůli které už nebylo možné, aby říše byla spravována jako jediný celek, dokonce ani střídavě z několika míst. Obě části se od sebe v průběhu dalších dvou století postupně začaly politicky i kulturně vzdalovat. Počátek 5. století tak někdy bývá považován za zrod samostatné byzantské říše.²³⁵

4.2.1. Hospodářství pozdního 4. století

Stanovit úroveň prosperity celoříšské ekonomiky na konci 4. stol. je prakticky nemožné. Římská společnost v průběhu 2. pol. 4. stol. zahajovala postupný proces celkové, všeobecné přeměny, ať už administrativní, kulturní nebo ekonomické, a

²³³ Amm. Marc., *Res gestae* XXV, 10.12–13.

²³⁴ Pečírka 1979, 894.

²³⁵ Burian 1994, 181–184.

koncepty definující pojem města se tak začaly pomalu rozpadat. Většina našich poznatků o pozdně antických sídlištích pochází z povrchových průzkumů značně rozlehlých oblastí, které jsou z hlediska chronologie a metodologie konkrétních lokalit zcela nedostatečné. Velká část proběhlých výzkumů²³⁶ se tedy soustředí spíše na prosperující městská centra, jako jsou Kónstantínopolis, Antiochie či Augusta Treverorum, případně na ekonomiku a obchodní kontakty celého západního Středomoří, ale lokálním fenoménům se prozatím věnuje jen několik studií. A v rámci konkrétních lokalit máme k dispozici jen značně selektivní archeologické nálezy s častými mezerami v chronologii. I tak je ale patrné, že ke konci 4. stol. existovala velká města, orientovaná na dálkový obchod či intenzivní zemědělství, vedle malých měst, spíše připomínajících *vici*. Proč se však od 2. pol. 4. stol. začíná hospodářství rozpadat a vzniká tak velká ekonomická a majetková propast mezi jednotlivými sídlišti?

Jednou z příčin tohoto jevu je pravděpodobně klimatická změna. V této oblasti proběhlo několik výzkumů, na nichž spolupracovali týmy archeologů, geologů a environmentalistů; byly zaměřeny především na stanovení výkyvů teplot a srážek v průběhu přibližně 1000 let (od konce 3. do počátku 13. stol.).²³⁷ Na základě geologických studií proměn terénu v korytech řek, izotopových analýz a palynologických studií bylo stanoveno, že proběhla fáze chladnějšího období (klimatologie označovaná jako „Göschenen II“), která začala přibližně na konci 3. stol. a pokračovala až do pol. 5. stol. Teplota v tomto období poklesla až o 1 °C, zvýšily se hladiny jezer a moří a celkově nastalo sušší období, které se projevilo především v oblasti Zaalpí a Podunají.²³⁸

Tato rychlá klimatická změna se výrazně projevila na hospodářství rozlehlých *villových* komplexů. Sucho ovlivnilo produkci plodin, které vyžadují vyšší srážky – pěstování oliv a vinné révy bylo nyní omezeno pouze na přímořské oblasti Středomoří nebo od něj bylo zcela upuštěno, jak se stalo například v komplexu v Carranque v dnešním Španělsku; archeologický průzkum *pars rustica* prokázal, že prostory, dříve využívané pro zpracování a uskladnění vína, byly v poslední čtvrtině 4. stol. přestavěny a adaptovány pro specializovanější výrobu olivového oleje.²³⁹ Produkce *vill rustica* v Galii a Germánii se nyní

²³⁶ Např. Reynolds 2010; Bowersock 2001; McCormic 2013.

²³⁷ Jalut *et al.* 1997, 327–334; Patzelt 1994, 7–20.

²³⁸ Durand – Leveau 2004, 182–184.

²³⁹ García-Entero *et al.* 2012, 155–172.

orientovala především na obilí – jeden komplex byl schopen vyprodukovat v jedné sklizni několik set kilogramů obilí a nové technologie²⁴⁰ umožňovaly jejich zpracování ve velkém. V tomto případě je nejlepším příkladem *villa* „Maueracker“ v Bad Rappenau zhruba 60 km od dnešního Stuttgartu: byla zde odkryta sýpka s vnitřními rozměry 465 m² a archeobotanické analýzy²⁴¹ dokládají, že zde bylo skladováno žito, ječmen i oves; L. Blöck uvádí, že v *horreu* mohlo být skladováno až 2 583 hl obilí a *villa* tedy obhospodařovala zemědělskou plochou o rozloze přibližně od 303 do 460 ha.²⁴² Současně byl udržován intenzivní chov, především prasat (nasolené maso bylo důležitou součástí armádní stravy) a ovcí – největší statky v jižní Gallii chovaly několikatisícová stáda a zásobovaly města i vojenské tábory svými produkty, od masa a mléka až po vlněné výrobky.²⁴³

Dopravu těchto produktů zajišťovalo *collegium* lodních dopravců (*navicularii*), které od státu dostávalo za své služby platbu úměrnou objemu dopraveného nákladu.²⁴⁴ Transportované potraviny byly určeny zejména pro města, jako byla Kónstantínopolis, Antiochie nebo Alexandrie, která měla miliony obyvatel a „přerostla“ výnosy svého zemědělského zázemí. Díky objeveným vrakům lodí a množství převážených transportních amfor, velkoobjemových *pithoi*, mís a dalších transportních nádob víme, že v pozdní antice stále probíhal čilý obchod; 89 % nálezů ze západního Středomoří spadá do období mezi polovinou 4. a 2. pol. 5. stol.²⁴⁵ Příkladem běžného nákladu může být částečně dochovaný seznam zboží objevený v Anazarbu,²⁴⁶ hlavním městě provincie *Kilikie Secunda*, který zahrnuje lana, rybářské sítě, hedvábí, cínové a olovené ingoty, stejně jako nádoby na víno, sůl, *garum*, šafrán, tykve a hovězí maso.²⁴⁷ Podle zlatých mincí a pečeti, které se na těchto lodích našly, je zřejmé, že největším odběratelem byla Kónstantínopolis.

²⁴⁰ Například nové typy mlýna na obilí – od konce 3. stol. se začíná užívat „pompejský“ typ obilného mlýnu ve tvaru přesýpacích hodin, který nahradil původní, nahoře otevřený druh. Nález mlýnských kamenů v Barbegalu poblíž Arles také dokládá užívání vodních mlýnů (Wilson 2002, 1–32; Durand – Leveau 2004, 193–194).

²⁴¹ Rösch 2009, 379–389.

²⁴² Blöck 2019, 19–22.

²⁴³ MacKinnon 2004, 112.

²⁴⁴ *Cod. Theod.* XIII, 5–6.

²⁴⁵ Kingsley 2009, 31–33.

²⁴⁶ Moderní Anaverza nedaleko řeky Ceyhan.

²⁴⁷ Dagron – Feissel 1987, 170–185.

4.2.2. Ekonomika bývalých *sedes imperii*

Kromě Kónstantínopole prosperovaly i bývalé *sedes imperii*, ať už díky svému zapojení do dálkového obchodu, nebo díky svému statusu provinčních center; a díky finanční podpoře císařů zůstávaly významnými metropolemi. Modelovým příkladem může být Augusta Treverorum a císařské državy v jejím nejbližším okolí. Kodex Theodosianus uvádí, že císař Valentinian pobýval v roce 371 v Contionacu,²⁴⁸ které se nacházelo maximálně den jízdy od Augusty Treverorum; také Ausonius ve své básni zmiňuje císařskou *villu* poblíž Moselly.²⁴⁹ V 50. letech 20. stol. byly na základě těchto zdrojů odkryty základy portikové *villy* s postranními křídly na kopci nad řekou, zhruba 8 km od Augusty Treverorum (Obr. 28). Podle mincí nalezených v prostoru komplexu byla *villa* vystavěna zhruba v polovině 4. stol. a zanikla při požáru na začátku 5. stol.²⁵⁰ Pozdně antické prameny, jako je například Ausonius, Ambrosius (sv. Ambrož) nebo Ammianus Marcellinus, zmiňují bývalé *sedes imperii* zejména jako základny pro vojenská tažení císařů – v Augustě Treverorum během bojů s Germány sídlil císař Iulianus, mezi lety 375–383 zde pobýval císař Valentinianus. Mediolanum zase nabízelo dobrou pozici pro kontrolu podunajské části provincie – dočasně zde sídlili Valentinianus nebo Theodosius. Ambrosius v dopise své sestře zmiňuje, že při cestě na hřbitov ad Martyres (oblast dnešní Ambrožovy baziliky) prochází před císařským palácem, v této době již zničeným.²⁵¹

Prosperitu bývalých *sedes imperii* mohou potvrdit také archeologické nálezy spojené s produkcí nejrůznějších předmětů: keramické a kovářské pece, fragmenty hliněných závaží používaných při tkaní, dokonce i základy sklářských dílen. Zajímavé příklady těchto nálezů nám poskytuje nedávný průzkum dílen v Thessaloníké. A. Antonaras ve svém článku uvádí výčet pracovních prostor v odkrytých keramických dílnách – vypalovací pece, prostory, kde se výrobky sušily; množství fragmentů keramických nádob, včetně olejových lamp a keramických tašek dokládá, že většina těchto dílen byla v provozu minimálně od 4. do pozdního

²⁴⁸ Dnešní Konz.

²⁴⁹ *Cod. Theod.* VIII, 5.31; Ausonius, *Mosella* 91.

²⁵⁰ Kostěnek 2007, 95–97.

²⁵¹ Ambrosius, *Epist.* XXII, 1.

9. století.²⁵² Ve městě také bylo nalezeno několik základů budov patřících sklenářským dílnám, které fungovaly už od 1. století a nejproduktivnější byly právě ve 4. a později i v 5. století. Jedna tato zkoumaná dílna se nacházela za městskými hradbami (kvůli zacházení s otevřeným ohněm) a dle fragmentů skleněných nádob, nalezených také v hrobech ve východní nekropoli u Thessaloniké, produkovala jak skleněné nádoby, tak i skleněné *tesserae* užívané v mozaikách.²⁵³ Jsou doloženy i dvě lokální školy, které v Thessaloniké vznikly zřejmě za dob Galeria a pokračovaly v činnosti i ve 4. století – mozaiky vytvořené pravděpodobně žáky těchto škol můžeme nalézt na podlahách luxusních soukromých i veřejných staveb, stejně jako na stěnách kostelů i soukromých domů.²⁵⁴ Další bývalá sídelní města na tom s produkcí, podle množství objevených dílen, byla také dobře – v oblasti poblíž nekropole v zázemí Sirmia byly nalezeny tři keramické pece a velké množství fragmentů jednoduché, účelné glazované kuchyňské keramiky šedé a červené barvy; dle nálezů byly nejvíce produkovány typem keramiky misky, mělké talíře a poháry se širokým hrdlem (Obr. 29).²⁵⁵ Překvapivý nález byl pak odkryt v bývalém palácovém komplexu Felix Romuliana – během průzkumu jižní věže č. 19 ve východním opevnění byly nalezeny dvě metalurgické pece a přes třicet brusných kamenů, datovaných od poloviny 4. až do 6. stol. V převážné většině šlo o metamorfované jemnozrnné pískovce nepravidelného tvaru, s jednou stranou ohlazenou, které byly používány pro vyhlazování povrchu a naostřování hran při výrobě zbraní a jiných kovových předmětů. Nález brousků, užívaných při výrobě kovových předmětů, podporuje teorii, že věž po opuštění Felix Romuliany jako císařského sídla dále sloužila jako metalurgická dílna. V okolí pecí byly nalezeny i fragmenty hotových výrobků, datované do konce 4. stol. – především bronzové spony a náramky, ale také hřeben z kosti, zdobený dvěma vyřezávanými hlavami koní, s pouzdrém připojeným k němu kovovými nýty (Obr. 30). Žárová vrstva, která překrývala tyto předměty, ukazuje na to, že dílny ve Felix Romulianě byly zničeny zhruba kolem poloviny 5. stol., pravděpodobně během hunské invaze do Dacia Ripensis v roce 441.²⁵⁶

²⁵² Antonaras 2016, 113–114.

²⁵³ Antonaras 2014, 95–113.

²⁵⁴ Guidobaldi – Guiglia-Guidobaldi 1983, 168–176.

²⁵⁵ Brukner 1987, 33.

²⁵⁶ Jeremić *et al.* 2018, 156–159; Petković 2011, 167–174.

Invaze hunských a germánských kmenů, která vygradovala po bitvě u Hadriánopole, se projevila především na zemědělském zázemí *sedes imperii* – archeologická prospekce dokládá, že převážná většina *villových* komplexů byla zničena nebo opouštěna v největší míře na přelomu 3. a 4. stol.; na *villových* komplexech, jako je například sídliště u Reinheimu, které pokračovalo i v průběhu 4. stol., pozorujeme postupnou přeměnu na opevněné areály (tzv. *burgi*).²⁵⁷ V téměř všech provinciích ve východní části říše znamenala ztráta *villových* komplexů značný propad výnosů ze zemědělské produkce; nejhůře se toto „stěhování národů“ podepsalo na ekonomice severní Galie. Podle studie E. M. Wightmanové z roku 1985 je v okolí Augusty Treverorum a v blízké příhraniční oblasti v tomto období doloženo o 40 % méně osad než v předešlém období konstantinovské dynastie; tento údaj ovšem může být poněkud nadsazený.²⁵⁸ Opouštění venkovských usedlostí potvrzují i archeologické nálezy: výzkum lokality Famechon v dnešní severní Francii, kde bylo odkryto několik staveb, včetně rozlehlé *villy rustica*, ukazuje, že tyto *villy* byly zhruba v polovině 4. stol. opuštěny. Některé prostory jejich *pars rustica* však byly využívány i nadále, zřejmě přistěhovalci; takové „částečné využívání“ původně římských staveb bylo typické pro celou oblast západních provincií, včetně severní Galie.²⁵⁹ Zajímavé však je, že v oblasti ostatních hranic říše na východě a v severní Africe nebyly nalezeny žádné známky opuštěných obydlí. Themistius naopak píše, že po bitvě u Hadriánopole se všichni občané vrátili do svých obydlí.²⁶⁰ Studie zabývající se gótskou invází, například od H. Wolframa či V. Velkova, předpokládají, že krize na západním pohraničí, byť nájezdům Gótů padlo za obět' několik měst, nebyla tak velká, aby způsobila ekonomický kolaps celé říše.²⁶¹

Je ovšem patrné, že menší města postupně chudla: z archeologických průzkumů fortifikací měst v severní Galii je zřejmé, že jejich rozloha se pohybovala okolo maximálně 15 ha nebo méně.²⁶² Výstavba v těchto městech upadala – zatímco v Augustě Treverorum byly v této době vybudovány dvě velké lázeňské budovy,

²⁵⁷ Wickham 2005, 473–481.

²⁵⁸ Viz Wightman 1985, 244. P. Ossel však má za to, že množství vesnic v severní Galii se nemohlo zmenšit tak radikálně a menší poměr osídlených lokalit je zapříčiněn pouze nedostatečným archeologickým průzkumem oblasti (Ossel 1992, 70).

²⁵⁹ Ossel 1992, 63–81, 172–183.

²⁶⁰ Them., *Or.* XXXIV, 62.

²⁶¹ Wolfram 1979, 428; Velkov 1977, 59.

²⁶² Kuhnen 2001, 45-50; Randsborg 1991, 90.

v řadě menších galských měst byly místní lázně opuštěny.²⁶³ Na druhou stranu, přestože nám prosperita lokálních center poněkud „zkresluje“ pohled na ekonomiku dané provincie,²⁶⁴ analýza více než dvou set lokalit odkrytých v dnešní Francii, Lucembursku a Německu odhalila, že v téměř celé oblasti Galie (mimo severní část v bezprostředním dosahu *limes*) se v průběhu 4. stol. také formovala síť malých nezávislých „aglomerací“ *villového* typu, které byly navzájem v kontaktu a přetrvaly až do raného středověku; to ukazuje spíše na rozvoj *diecéze* než na úpadek.²⁶⁵ Posoudit skutečný ekonomický stav měst západních provincií ve 2. pol. 4. stol. je tedy přinejmenším obtížné a pochopení této problematiky bude vyžadovat další studie, případná nová fakta a jejich relevantní zdroje.

²⁶³ Wightman 1985, 78–80.

²⁶⁴ Cameron – Garnse 1998, 386.

²⁶⁵ Lewit 1991, 47–49; Petit 1994, 67.

5. Závěr

Období tetrarchie i následující konstantinovské dynastie je charakteristické značnými změnami, ať už v politické, kulturní nebo ekonomické sféře. Z úvodního stručného přehledu vývoje předchozích staletí je zřejmé, že bylo nutné změnit celý koncept vlády, včetně rozšíření císařského poradního a byrokratického aparátu a jmenování spoluvládů, kteří dohlíželi na přidělené *praefectury*. Nutnost vytvořit více než jediné centrum, ze kterého by císař mohl dohlížet na politickou a hospodářskou stabilitu daného regionu vedla k ustanovení měst v literatuře označovaných jako *sedes imperii*. Skutečnost, že v některém z měst omezenou dobu pobýval jeden z tetrarchů, ještě neznamena, že se jednalo o sídelní město – k tomu vedla řada okolností a město muselo splňovat určité podmínky: muselo se jednat o centrum dané *praefectury*, ať už z hlediska ekonomické, obchodní nebo kulturní rozvinutosti, musela zde být zavedena císařská mincovna a musely zde být odkryty prostory, kde mohl přebývat císař spolu se svým administrativním aparátem. *Sedes imperii* měly značný vliv na rozvoj místního regionu, zejména jeho zemědělství, které prosperovalo díky velkostatkům a rozvoji specifického klientelského systému zvaného *kolónát*. Největší počet těchto zemědělských komplexů byl odkryt v povodí řek a jejich nejmohutnějšího přítoků, jak je tomu například v jihovýchodní Anglii v povodí Temže nebo v severní Galii a Germánii, podél Rýna a Dunaje. Jelikož nelze analyzovat zázemí všech *sedes imperii*, zejména kvůli nedostatku (či úplné absenci) archeologických a literárních zdrojů, zaměřuje se tato práce na dvě oblasti: tzv. *Treveri civitas*, okolí Augusty Treverorum v severní Galii, a předměstí Sirmia v Panonii. Zemědělské komplexy, v současné literatuře nazývané *villy rustica*, měly značný ekonomický, sociologický i kulturní vliv na své okolí i na město. Zajišťovaly velkoobjemovou produkci obilí (kterým bylo následně zásobováno jak město, tak i vojenské jednotky v pohraničních táborech) a poskytovaly práci celé řadě dělníků a řemeslníků. Jelikož jejich majiteli byli především majetní vojenští vysloužilci či členové místní aristokracie, pociťovali potřebu prezentovat svůj status, a to především zvelebováním obytné části *villy rustica*.

Přestože nelze říci, že by existoval jednotný „model“ *villy rustica*, je patrné, že v oblastech, jimiž se zabývá tato práce, byly budovány zemědělské komplexy pouze ve dvou formách (Tab. 7).

<i>Villy rustica halového typu</i>	<i>Villy rustica dvorového typu</i>
Duppach	Stefana Karadzhy
Nennig	Busmantsi
Konz	Filipovtsi
Borg	Obelya
Oberentfelden	Lichov Vir
Levet	Livade
Echternach	Livade Mitrovačka

Tab. 7: Typy *villy* v zázemí Augusty Treverorum a Sirmia (na základě Ebnöther – Monnier 2002, 135–178; Heimberg 2005, 57–148; Birkenhagen 2011, 317–330; Roymans – Habermehl 2011, 93–97; Kirova 2012, 250–251).

Majitelé komplexů v okolí Augusty Treverorum upřednostňovali *pars urbana* se dvěma bočními křídly rozevírajícími se směrem k rozsáhlým zemědělským plochám (tzv. *villa halového typu*). Tento model se stále opakuje, ať už byl komplex vybudován celý najednou, jak tomu bylo např. u *villy* poblíž měst Duppach nebo Nennig, nebo byla postranní křídla postupně přidána k původní stavbě – tento postup je doložen u *villy* v Echternachu nebo Oberentfeldenu. V Panonii naopak všechny budovy obklopují rozsáhlý centrální dvůr (tzv. *villy dvorového typu*). Tyto stavby jsou vždy centrálně plánovány a vystavěny najednou – dokladem je jednotný stavební materiál použitý u všech budov komplexu, například u *villy* v Sirmiu ve čtvrti Stefana Karadzhy či Obelya.

Mohu se odvážit předpokládat, že *villy* v zázemí Augusty Treverorum byly zaměřené primárně na zemědělskou produkci – podle velikosti *pars rustica*, která u největších komplexů dosahuje rozlohy až 5, 5 ha, pocházely jejich příjmy především z prodeje vypěstovaného obilí. Tuto teorii podporuje také přítomnost velkého počtu *horrei* v blízkosti jednotlivých komplexů. V prostoru *villy* v Oberentfeldenu byly objeveny čtyři sýpky, jejichž podlahy byly podepřené pilíři; ty umožňovaly cirkulaci vzduchu a zajišťovaly, že uložené obilí nezplesniví.²⁶⁶ Předpokládané *horreum* bylo odkryto při rekonstrukci *villy* v Borgu, přestože prozatím není blíže prozkoumáno.²⁶⁷ Dvě rozsáhlé sýpky byly vybudovány i

²⁶⁶ Ebnöther – Monnier 2002, 165–166.

²⁶⁷ Birkenhagen 2011, 328–329.

v samotné Augustě Treverorum – sklady St. Irmio nechal postavit Constantinus Chlorus někdy okolo roku 300, během rekonstrukce města po požáru. Dvě dvoupatrové budovy o rozměrech přibližně 70 x 20 m sloužily, dle provedených archeobotanických analýz, k uskladnění jak zboží přiváženého loděmi, tak i potravin pocházejících z *villových* komplexů v zázemí města.²⁶⁸

Zemědělské komplexy v okolí Sirmia se zřejmě orientovaly především na obchod; jejich samotné dispozice tomu nasvědčují. Přestože v hospodářských budovách byly objeveny také zemědělské nástroje, nemáme žádný doklad, že by ke komplexům náležela i intenzivněji obdělávaná půda. Dle mé teorie se majitelé těchto komplexů omezovali na drobné farmaření a věnovali se spíše obchodu a řemeslné výrobě. Výrobní okrsky v jednotlivých komplexech a počty nalezených mincí (viz Graf 2) tuto teorii podporují.

Graf 2: Archeologické nálezy v zemědělských komplexech v zázemí Augusty Treverorum a Sirmia (na základě Percival 1981, 166–182; Ebnöther – Monnier 2002, 165–178; Birkenhagen 2011; Habermehl 2011; Heimberg 2005).

Ve *villách* v Sirmiu jsou nejpočetnějšími nalezenými předměty mince. V největší usedlosti ve čtvrti Stefana Karadzhy, bylo nalezeno celkem dvě stě padesát stříbrných mincí, datovaných do konce 3. stol. Stejně tak ve *ville* ve čtvrti

²⁶⁸ Ward-Perkins 1970, 446.

Busmantsi bylo v prostoru dvora nalezeno sto *argentů*. Jelikož tyto mince pochází z delšího časového období – nejstarší na sobě mají portrét Diocletiana, nejmladší identifikované spadají do období vlády Konstantina nebo jeho synů – mohu předpokládat, že byly poztráceny během obchodních transakcí. Vzhledem k relativně krátkému časovému období, do kterého dle ražby spadají, a faktu, že se jedná z převážné většiny o zlaté a stříbrné mince (tedy měnu užívanou bohatými obchodníky), je možné předpokládat, že ve *villových* komplexech docházelo k poměrně častému obchodu; byť jednoznačný důkaz chybí.

Poněkud zarážející je fakt, že v komplexech nebyly nalezeny žádné transportní amfory. Předpokládala bych, že bohaté *villy*, které se navíc orientují na obchod, budou disponovat amforami a jinými nádobami určenými pro obchod. Ale jediné nalezené nádoby, jejíž fragmenty byly odkryty v severní části dvora ve *ville* ve čtvrti Stefana Karadzhy, jsou hrubou, lokálně vyráběnou stolní keramikou. Je možné, že majitelé komplexů využívali k transportu svých produktů vlastní, lokálně vyráběnou keramiku, ale pro podporu této teorie doposud neproběhl žádný výzkum; i tak se jedná o paradox.²⁶⁹ Ve srovnání s *villovým* komplexem ve čtvrti Mirovyane, který je v posledních letech v zázemí Sirmia prozkoumáván,²⁷⁰ chybí v uvedených *villách* také symboly bohatství a moci, kterými se majitelé *vill* zpravidla prezentovali – architektonická výzdoba, luxusní keramika nebo drobné předměty z drahých kovů. Jediným znamením movitosti tak zůstává, mimo velikosti komplexů, počet nalezených mincí.

Naopak v oblasti *Treveri civitas*, na lokalitách v Nennigu, Duppachu nebo Borgu, bylo nalezeno jen velmi málo mincí, ve většině případů navíc příliš poškozených, než aby mohly být datovány. Namísto nich se setkáváme s množstvím importované stolní keramiky. Přestože v období tetrarchie už nemůžeme mluvit o „pravé“ *terra sigilatě*, výrobní centra v jižní Galii, jako je Lyon, La Graufesenque či Mittelbron, stále produkují kvalitní, jemně plavenou keramiku určenou pro vývoz. Tuto keramiku „inspirovanou“ *terrou sigilatou* nacházíme nejčastěji v pohřebních tumulech, jako součást hrobové výbavy – v hrobové komoře u *villy* v Duppachu byl nalezen set čtyřiceti pěti nádob. Velké množství jihogalské stolní keramiky bylo

²⁶⁹ Kirova 2012, 250–251.

²⁷⁰ Cholakov – Raycheva 2019, 382–385.

objeveno i v *pars urbana* komplexů v Borgu nebo Konzu; jedná se především o džbány se širokým hrdlem a mísy s uchy.²⁷¹

Spolu s keramikou se ve *villách* v Galii často setkáváme i s bohatým užíváním různých ozdobných architektonických prvků – nejčastěji s mramorovými obklady a mozaikami. Nejslavnější mozaiková podlaha se nachází ve *ville* v Nennigu, ale setkáváme se s nimi i v Echternachu nebo Borgu. Na bohatství majitelů těchto komplexů ukazují i různé luxusní předměty – například v Borgu byla při průzkumu obytné části komplexu objevena stříbrná lžička, zlatý prsten s gemou z karneolu, zlatý přívěsek a dvě bronzové sošky.²⁷² Podobně byl v Konzu objeven fragment diatretového poháru, ze kterého lze usuzovat na časté návštěvy císaře; luxusní sklo, především to diatretové, si mohli dovolit jen ti nejbohatší.²⁷³

Spolu s *villovými* komplexy jsem věnovala pozornost i menším sídlištím, označovaným jako *vici*. Zpravidla se nacházely v těsném zázemí zemědělského komplexu – příkladem může být *vicus* v Bliesbrucku, který byl vystavěn podél hlavní cesty vedoucí k *ville* – či podél hlavních obchodních cest spojujících největší města. I přes dosud relativně malý počet odkrytých lokalit je zřejmé, že minimálně v Galii sloužily *vici* jako lokální obchodní uzly, ve kterých se zastavovaly obchodní karavany přivážející extotické potraviny a koření; nasvědčuje tomu velké množství organických zbytků nalezených na lokalitách, jako je Darnstadt či Orolaunum (Tab. 8). Z archeobotanického hlediska je nejlépe prozkoumaná lokalita Orolaunum, kde proběhl výzkum organického materiálu ze dna latríny;²⁷⁴ v ostatních *vici* byly analyzovány vzorky především z kuchyňských prostor (jako tomu bylo v Bliesbrucku)²⁷⁵ nebo z uzavřených nádob uložených v chrámových nebo hrobových prostorech – takovýto výzkum proběhl v Oedenburgu.²⁷⁶

²⁷¹ Brück 1977, 112–119; Ebnöther – Monnier 2002, 167–169; Henrich 2003, 49–52.

²⁷² Birkenhagen 2011, 317–330.

²⁷³ Kostěnc 2007, 95–97.

²⁷⁴ Deforce *et al.* 2021, 4–6.

²⁷⁵ Petit *et al.* 2005, 113–114.

²⁷⁶ Vanderpe – Jacomet 2011, 87–100.

	<i>Piper nigrum</i> (pepř černý)	<i>Coriandrum sativum</i> (koriandr setý)	<i>Sinapis alba</i> (hořčice bílá)	<i>Pimpinella anisum</i> (bedrník anýz)	<i>Cucumis melo</i> (meloun vodní)	<i>Cucumis sativus</i> (okurka setá)	<i>Prunus persica</i> (broskvoň obecná)	<i>Phoenix dactilifera</i> (datlovník pravý)
Belginum	2	1	1					3
Darnstadt	4				17	11	81	33
Orolaunum		137	5	1	2	2		
Oedenburg	1	1					1	5
Straubing	52						1	
Bliesbruck	1		10					
Celkové počty	60	139	16	1	19	13	83	41

Tab. 8: Počet botanických makrozbytků v jednotlivých *vici* (na základě Küster 1995, 137; Kreuz 1995, 59–65; Wolf-Rüdiger *et al.* 2019, 5–11; Deforce *et al.* 2021, 4–6).

Užívání exotických plodin na daných lokalitách je doloženo převážně ve formě fragmentů semen a zrn – z tabulky je patrné, že v největším počtu byla nalezena semena koriandru, ovšem nejrozšířenější byl pepř, broskve a datle. Tento poznatek je poněkud zarážející, protože z něj vyplývá, že exotické ovoce bylo dováženo jen do určitých oblastí – E. Rowan uvádí, že do *vici* v blízkosti porýnských *limes* nebylo dováženo, protože tyto potraviny byly ve vojenských táborech zakázány.²⁷⁷ Oblíbená byla také různá dochucovadla, jako byla semena hořčice; anýz byl překvapivě objeven pouze na lokalitě Orolaunum.

Díky počtu zemědělských komplexů v jejich okolí a dotacím z císařské pokladny, byly *sedes imperii* v období tetrarchie hospodářsky nejmocnější a kulturně nejbohatší centra. Po odstoupení Diocletiana však propukla série občanských válek a politická situace se stabilizovala až s nástupem Konstantina Velikého. Tomu se řadou hospodářských a monetárních reforem podařilo udržet stabilní ekonomiku ještě další století – vydal nový druh mincí s vyšším obsahem drahého kovu a výdaje potřebné k udržení armády a císařského byrokratického aparátu omezil téměř na polovinu. Podle příjmů a výdajů můžeme vyvodit, na jaké úrovni byla za Konstantina římská ekonomika.

²⁷⁷ Rowan 2019, 5–7.

Díky dokumentům, jako je *Notitia Dignitatum*,²⁷⁸ *Kodex Theodosiův*²⁷⁹ nebo *Diocletianův edikt*,²⁸⁰ můžeme pro toto období stanovit přibližnou mzdu mnoha pracovníků různých odvětví a odvodit, jaké potraviny a předměty si za svůj plat mohli dovolit (Tab. 9). Předpokládejme, že cena potravin i služeb byla nadhodnocena co nejbližší uvedeným cenám. Přestože se o přesnou váhu a objem jednotek uvedených v Diocletianově ediktu stále vedou spory, tato práce se řídí hodnotami stanovenými S. Laufferem,²⁸¹ který uvádí, že 1 vojenský *modius* je 17,5 l, 1 *pinta* má objem 0,5 l a 1 italská *libra* váží 327 g.

Zaměstnání	Roční plat (maximálně)	Za něj si mohl koupit:
Zemědělský nádeník	9 125 <i>follů</i>	10 <i>modiů</i> pšenice 34 <i>pinta</i> vína 25 <i>pinta</i> oleje 63 <i>pinta gara</i> 25 <i>pinta</i> medu 84 <i>liber</i> vepřového masa 42 <i>liber</i> ryb 1 000 vajec 224 broskví 1 pár bot
Oborový řemeslník	18 250 <i>follů</i>	10 <i>modiů</i> pšenice 10 <i>modiů</i> ovsu 5 <i>modiů</i> sezamu 34 <i>pinta</i> vína 25 <i>pinta</i> oleje 63 <i>pinta gara</i> 25 <i>pinta</i> medu 84 <i>liber</i> vepřového masa 115 <i>liber</i> hovězího masa 50 <i>liber</i> šunky 42 <i>liber</i> ryb 1 000 vajec 7 250 fíků 2 050 broskví 2 000 datlí

²⁷⁸ *Notitia Dignitatum*, *Antika v dokumentech II*, 466–472.

²⁷⁹ *Cod. Theod.*, VII–VIII.

²⁸⁰ Diocletianův edikt o maximálních cenách, *Antika v dokumentech II*, 450–457.

²⁸¹ Lauffer 1971, 89–294.

		20 párů sandálů 2 pláště (vlněné) 1 tunika (nebarvená)
Voják	360 000 <i>follů</i>	10 <i>modiů</i> pšenice 10 <i>modiů</i> ovsa 10 <i>modiů</i> čočky 5 <i>modiů</i> sezamu 34 <i>pint</i> vína 25 <i>pint</i> oleje 63 <i>pint gara</i> 25 <i>pint</i> medu 84 <i>liber</i> vepřového masa 115 <i>liber</i> hovězího masa 50 <i>liber</i> šunky 42 <i>liber</i> ryb 1 000 vajec 7 250 fíků 2 050 broskví 2 000 datlí 10 melounů 10 párů vojenských bot 3 vojenské pláště 1 vojenskou tuniku (s purpurovými pruhy) 2 cvičené vojenské koně
Učitel psaní	1 650 <i>follů</i>	10 <i>modiů</i> pšenice 10 <i>pint</i> vína 9 <i>pint</i> oleje
Učitel řečnictví	3 000 <i>follů</i>	10 <i>modiů</i> pšenice 34 <i>pint</i> vína 25 <i>pint</i> oleje

Tab. 9: Přehled vybraných zaměstnání, jejich platů a množství potravin, které si za něj bylo možné koupit (na základě Lauffer 1971; Treadgold 1995, 195–196).

Jak je z tabulky patrné, teoreticky si odborní řemeslníci vydělali více než učitelé a další vychovatelé – je to proto, že zedníci, truhláři a další řemeslníci byli placeni denně, zatímco vychovatelé dostávali měsíční plat (který se odvíjel od úrovně jejich vzdělání a počtu žáků, které měli na starost). Musíme ale také vzít v úvahu, že ani

nejméně placení zemědělství nádeníci patrně nepracovali tři sta šedesát pět dnů v roce – existovaly politické i církevní svátky, během nichž bylo povinností účastnit se oslav – a řemeslníci byli placeni jen určitou dobu, po kterou jim zabralo zhotovení dané zakázky. Tabulka proto pouze uvádí maximální obnosy, kterých mohli lidé daného povolání dosáhnout.

Díky Konstantinovým monetárním a finančním reformám zůstala ekonomika římské říše stabilní ještě další století. Její klíčovou součástí i nadále zůstávaly zemědělské komplexy v zázemí bývalých *sedes imperii* – byť je z archeologických nálezů patrné, že značné množství *vill rustica*, především v oblasti severní Galie, ukončilo svou produkci (někdy i patrně násilným způsobem) právě v průběhu 4. století. Například podle fragmentů keramiky objevené v Borgu byl komplex opuštěn někdy v poslední čtvrtině 4. stol.; podobně, na základě mincí, je datován i zánik *villy* v Duppachu. Naopak jiné usedlosti byly přinejmenším částečně využívány i v průběhu dalších století – v Sirmiu jsou ve *ville* ve čtvrti Obelya patrné přestavby několika částí *pars urbana*, které byly přibližně do poloviny 5. stol. využívány novými osadníky; u *villy* Lichov Vir byla v polovině 4. stol. v západní části komplexu přistavěna masivní hradba na obranu proti nájezdníkům. Někdejší *sedes imperii* tak i nadále prosperovaly, především díky svému zapojení do zahraničního obchodu, ačkoliv i ony postupně ztrácely svůj statut metropolí.

Sedes imperii můžeme právem považovat za politická, kulturní i ekonomická centra. Přestože se vyvíjela ve vlastní, samostatné vývojové linii, nelze si je představit bez integrálního spojení s dalším významným faktorem, jehož prosperitu tato města podmiňovala, doplňovala a opodstatňovala – bez existence zemědělských usedlostí, jejichž největší rozvoj je doložen právě v období tetrarchie. *Villy rustica* tvořily společně s *vici* důležitý hospodářský i sociální prvek a patří mezi jedny z nejvýraznějších a nejprozkoumanějších aspektů římské kultury v provinciích. Stavby v každé oblasti mají svá místní specifika, která se řídí jak místními klimatickými a zemědělskými podmínkami, tak i ekonomickým a sociálním aspekty, které měla daná *villa* plnit – záleží na tom, zda měla být především hospodářskou či obchodní jednotkou (jako byly pravděpodobně *villy* v zázemí Sirmia) nebo luxusním sídlem a demonstrací moci a majetku jejího majitele (kterýžto účel plnily největší *villové* komplexy v zázemí Augusty Treverorum). Současně zprostředkovávaly kontakt mezi římskou kulturou a místním obyvatelstvem; vliv tradic místního obyvatelstva spolu s římskými

architektonickými prvky a stavebními postupy vytvářel hybridní fenomén, který patřil mezi nejvýraznější projevy římské kultury v provinciích. Jejich moc a vliv na město můžeme odvodit jak z jejich rozsahu (některé komplexy, například Nennig, se ve své velikosti mohou měřit s italskými senátorskými *villami*) a množstvím luxusních předmětů, které byly v daném komplexu objeveny, tak i z exotických potravin jako je pepř nebo datle – jejich stopy byly nalezeny především ve *vici*. V průběhu 4. stol. však *villové* komplexy postupně ukončovaly svou zemědělskou i výrobní činnost; dle archeologických dokladů převážně násilně.

Je jisté, že i v mnohokrát prozkoumané oblasti zázemí *sedes imperii* dojde v budoucnosti k novým nálezům – příkladem budiž *villa* v Mirovyane v zázemí Sirmia, která byla objevena teprve v roce 2015, a její pokračující průzkum nám poskytuje značné množství archeologických, osteologických i sociologických poznatků, které nám napomohou v nových interpretacích fenoménu *villy rustica* a jejího vlivu na město.²⁸²

²⁸² K této tématice více viz Cholakov – Raycheva 2020, 970–975.

6. Literatura

Antické prameny

- Ambrosius, Epist. = Aurelius Ambrosius (1881). *Epistula XXII*. Online. Anglický překlad J. Parker. Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/58783/58783-h/58783-h.htm> [citováno 2023-2-15].
- Amm. Marc., Res gestae = Ammianus Marcellinus (1975). *Soumrak Římské říše*. Překl. J. Češka. Živá díla minulosti 74. Praha.
- Anonymus Valensiův = Anonymus Valensiův (1977). *O původu císaře Konstantina*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha.
- Aurel. Vict., Epit. = Sextus Aurelius Victor (1975). *Kniha o císařích*. Překl. J. Burian. In: *Héródianos: Řím po Marku Aureliovi*. Antická knihovna 30. Praha.
- Ausonius, Mosella = Decimus Magnus Ausonius (2017). *Mosella*. Anglický překlad J. M. Pucci. Routledge Later Latin Poetry 6. New York.
- Ausonius, Ordo Urbium = Decimus Magnus Ausonius (1919). *Ordo Urbium Nobilium*. Online. Anglický překlad H. G. Evelyn-White, W. Heinemann. Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0621> [citováno 2023-5-24].
- Cato, De Agri Cult. = Marcus Porcius Cato Censorius (1935). *De Agri Culturae*. Anglický překlad W. D. Hooper. Loeb Classical Library 283. Cambridge.
- Cod. Greg. = Kodex Gregorianus (1837). Anglický překlad G. Haenel. Corpus iuris Romani anteiustiniani 2. Bonn.
- Cod. Theod. = Kodex Theodosiův (1961). Překl. J. Nováková. Antika v dokumentech II, Řím. Praha.
- Diocletianův edikt o maximálních cenách (1961). Překl. J. Nováková. Antika v dokumentech II, Řím. Praha.
- Eutropius, Ad urb. con. = Eutropius (2008). *Stručný přehled římských dějin od založení města*. Překl. B. Mouchová. Antická knihovna 77. Praha.
- Eusebios, De vita Const = Eusebios z Caesareje (2007). *Über das Leben Konstantins*. Německý překlad B. Bleckmann, H. Schneider. Fontes Christiani 83. Turnhout.
- Itin. Anton. = Antonius Augustus (1848). *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum ex libris manu scriptis*. Berolini: Nicolaus.
- Lact., De mort. pers. = Lactantius (2017). *O smrti pronásledovatelů*. Překl. M. Kučová. Litera Libera 2. Olomouc.
- Malalas, Chron. = Ioannés Malalas (2000). *Chronographia*. Německý překlad W. de Gruyter. Series Berolinensis 35. Berlin.
- Mamertinus (1977). *Oslava zrození císaře Maximiana*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. Antická knihovna 38. Praha.

- Notitia Dignitatum (1961). Překl. J. Nováková. Antika v dokumentech II, Řím. Praha.
- Plin., Hist. = Gaius Plinius Secundus (1979). *Kapitoly o přírodě*. Překl. F. Němeček. Antická knihovna 19. Praha.
- Stat., Silv. = Publius Papinius Statius (2012). *Silvae*. Online. Dostupné z: https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/StaiusSilvaeBkIV.php#anchor_Toc317239404 [citováno 2023-6-2].
- Sym., Ep. = Quintus Aurelius Symmachus (2011). *The Letters of Symmachus: Book I*. Anglický překlad M. R. Salzman, M. Roberts. Society of Biblical Literature 30. Atlanta.
- Tacit., Hist. = Publius Cornelius Tacitus (1976). *Z dějin císařského Říma*. Překl. A. Mínařík. Antická knihovna 31. Praha.
- Tacit., Ann. = Publius Cornelius Tacitus (2004). *Annales*. Anglický překlad A. J. Woodman. Cambridge Classical Texts and Commentaries 32. Cambridge.
- Them., Or. = Themistius (2000). *The private orations of Themistius*. Anglický překlad R. J. Penella. Transformation of the Classical Heritage 29. Berkley.
- Varro, Rerum rust. = Marcus Terentius Varro Reatinus (1935). *Rerum rusticarum libri III*. Anglický překlad W. D. Hooper. Loeb Classical Library 283. Cambridge.
- Vitruv., De architect. = Vitruvius (1953). *Deset knih o architektuře*. Překl. A. Otoupalík. Praha.
- Zósim., Hist. = Zósimos (1983). *Stesky posledního Římana*. Překl. A. Hartmann. Odeon. Praha.

Současné zdroje

- Abegg, A. – Cordie, R. (2007). *Belgium: 50 Jahre Ausgrabungen und Forschungen*. Mainz am Rhein: von Zabern. ISBN 978-3-8053-3735-9.
- Agache, R. (1978). La Somme pré-romaine et romaine. *Revue archéologique du Centre de la France, tome 17, fascicule 3-4*. Amiens, s. 141–180. ISSN 0220-6617.
- Antonaras, A. Ch (2014). An early christian glass workshop at 45, Vasileos Irakleion street in the centre of Thessaloniki. In: Keller, D. – Price, J. – Jackson, C. (eds.). *Neighbours and Successors of Rome. Tradition of Glass Production and Use in Europe and the Middle East in the Later 1st Millenium A.D.* Oxford: Oxford University Press, s. 95–113. ISBN 978-1-78297-397-3.
- Antonaras, A. Ch. (2016). Artisanal production in Byzantine Thessaloniki (4th-15th century). In: Daim, F. – Drauschke, J. (eds.). *Hinter den Mauern und auf dem offenen Land. Leben im Byzantinischen Reich*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, s. 113–239. ISBN 978-3-88467-269-3.

- Barnes, T. D. (1976). Imperial campaigns, A. D. 285–311. *Phoenix*, Vol. 30, no. 2, s. 174–193. ISSN 0031-8299.
- Barnes, T. D. (1982.). *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 067-42-80660.
- Beech, M. (2007). The Large Mammal and Reptile Bones. In: Poulter, A. G. (eds.). *Nicopolis ad Istrum. A Late Roman and Early Byzantine City. The Finds and the Biological Remains*. London: Oxbow, s. 154–198. ISBN 978-0907764205.
- Bentmann, R. – Müller, M. (1970). Die Villa als Herrschaftsarchitektur. Versuch einer kunst- und socialgeschichtlichen Analyse. *Kunstchronik*, Vol. 23, no. 10. München: Zentralinstitut für Kunstgeschichte, s. 281–285. ISSN 0023-5474.
- Birkenhagen, B. (2011). The Roman villa at Borg. Excavation and reconstruction. In: Roymans, N. – Derks, T. (eds.). *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 317–330. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Blöck, L. (2019). *Die Römerzeitliche Besiedlung im rechten südlichen Oberrheingebiet. Wiesbaden*. Stuttgart: Esslingen. ISBN 978-3-95490-215-6.
- Bowersock, G. W. (2001): *Interpreting Late Antiquity: Essays on the Postclassical World*. London: Belknap Press. ISBN 0-674-00598-8.
- Böhnke, H (2004). Die Reduktion des Münzfusses der Nummi auf 1/96 des Pfunds durch Licinius. *Numismatische Zeitschrift*, num. 111/112. Berlin: Mittlers Sort. Buch, s. 480–487. ISBN 2054-9172.
- Brukner, O. (1987): Importovana i panonska keramička produkcija sa aspekta društveno-ekonomskih promena. In: Brukner, O. (eds.). *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*. Novi Sad: Matica srpska, s. 27–44.
- Brück, J. (1977). Die Villa von Borg. In: Binsfeld, W. (eds.). *Früher zu vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern. Band 34*. Mainz: Philipp von Zabern, s. 112–119. ISBN 3-8053-0303-3.
- Bulič, F. – Karaman, L. (1929). *Kaiser Diokletians Palast in Split*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Burian, J. (1994). *Římské impérium. Vrchol proměny antické civilizace*. Praha: Svoboda. ISBN 80-205-0391-9.
- Bülow, G. S. von – Wulf-Rheidt, U. (2008). *Felix Romuliana. Der palast des Kaisers Galerius und sein Umfeld. Eine serbisch-deutsche Kooperation*. Berlin: Architekturreferat und RGK des DAI.
- Cameron, A. – Garnse, P. (eds.) (2005). *The Cambridge Ancient History, Vol. XII: The crisis of Empire A. D. 193–337*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-30199-8.
- Cameron, A. – Garnse, P. (eds.) (1998). *The Cambridge Ancient History, Vol. XIII: The Late Empire, A.D. 337-425*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-30200-5.

- Collingwood, R. G. (1930). *The Archaeology of Roman Britain*. London: Young Press. ISBN 978-1473311855.
- Cope *et al.* (1997) = Cope, L. H. – King, C. E. – Northover, J. P. – Clay, T. *Metal Analyses of Roman Coins minted under the Roman Empire*. London: The British Museum. ISBN 978-08-61591-208.
- Corbier, M. (2005). Coinage, Society and Economy. In: *The Cambridge Ancient History, Vol. XII: The Late Empire, A. D. 337-425*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 393–493. ISBN 0-521-30200-5.
- Crawford, M. H. (1972). The Publication of the Prices Edikt: A New Inscription from Aezani. *Journal of Roman Studies*, Vol. 65, s. 180–200. ISSN 0075-4358.
- Crowley, L. (2011). The role of mortuary ritual in the construction of social boundaries by privileged social groups within villa landscapes. In: Derks, T. – Roymans, N. *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 195–209. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Češka, J. (2000). *Zánik antické civilizace*. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-386-8.
- Dagron, G. – Feissel, D. (1987). *Inscriptions de Cilicie*. CRHH Byzance. ISBN 2-7018-0036-6.
- Daloz, J.-P. (2009). *The sociology of elite distinction. From theoretical to comparative perspectives*. New York: Palgrave Macmillian. ISBN 978-0230220270.
- De Clercq, W. (2006). Roman rural settlements in Flanders. Perspectives on a 'non-villa' landscape in *extrema Galliarum*. In: Derks, T. – Roymans, N. *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 235–258. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Deforce *et al.* (2021) = Deforce, K. – Ledger, M. L. – Derreumaux, M. – Goffette, Q. – Henrotay, D. (eds.). *Diet, hygiene and health in Roman period northern Gaul: A multidisciplinary study of a latrine from an artisan household in the vicus Orolaunum (Arlon, southern Belgium, c. 250-280 CE)*. Online. *Journal of Archaeological Science: Reports* 35, s. 1–11. Dostupné z: <https://doi-org.ezproxy.is.cuni.cz/10.1016/j.jasrep.2020.102761> [citováno 2023-11-18].
- Derks, T. – Roymans, N. (2011). Studying Roman villa landscapes in the 21st century. A multi-dimensional approach. In: Derks, T. – Roymans, N. *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 1–44. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Dintchev, V. (2000). Selata v dnešná bylgarska teritoria prez rimskata epoha (I-kraj na III-vek). In: *The Roman and late Roman city: The international conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofie: J. C. B. Mohr, s. 190–200. ISBN 978-9544308452.

- Dintchev, V. (2007). The Fortresses of Thrace and Dacia in the Early Byzantine Period. In: Poulter, A. G. (ed.). *The Transition to Late Antiquity on the Danube and Beyond*. Oxford: British Academy, s. 479–546. ISBN 978-0197264027.
- Doyen, J.-M. (2014). Salus Reipublicae: Modelling the Monetary Supply in the Middle Meuse Valley Between 390 – 480 C. E. In: Jacobs, I. (eds.). *Production and Prosperity in the Theodosian Period*. Leuven: Peeters, s. 127–146. ISBN 978-9042930124.
- Driesch, A. von den (1976). A Guide to the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites. *Peabody Museum Bulletin*, Vol. 1, s. 34–38. ISBN 377-4915-636.
- Dubouloz, J. (2008). Propriété et exploitation des entrepôts à Rome et en Italie (Ier – IIIe siècles). *Mélanges de l'École Française de Rome*, tom. 120, n. 2, s. 277–294.
- Durand, A. – Leveau, P. (2004). Farming in Mediterranean France and rural settlement in the Late Roman and early medieval periods: the contribution from archaeology and environmental sciences in the last twenty years (1980-2000). In: Barceló, M. – Sigaut, F. (eds.). *The Making of Feudal Agricultures?* Leiden: Brill Academic Pub, s. 177–254. ISBN 978-9004117228.
- Ebnöther, Ch. – Monnier, J. (2002). Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft. *Die Schweiz vom Paläolithikum bis zum Frühen Mittelalter*, num. 5: *Römische zeit*, s. 135–178.
- Elsner, J. (1998). *Imperial Rome and Christian Triumph. The Art of the Roman Empire, AD 100 – 450*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0192842015.
- Eriksen, Th. H. (2007). Creolozation in anthropological theory and in Mauritius. In: Stewart, C. (ed.). *Creolozation: history, ethnography, theory*. Walnut Creek, s. 153-177. ISBN 978-1598742794.
- Frantová, Z., 2017. *Sedes imperii and artistic trajectories in the Late Antique Mediterranean (402 – 476)*. Brno. Disertační práce. Masarykova universita. Filozofická fakulta.
- Frazer, A. (1966). The iconography of the Emperor Maxentius' buildings in Via Appia. *Art Bulletin*, Vol. 48, no. 3, s. 385–392. ISSN 0004-3079.
- Galestin, M. (2011). The Simpelveld sarcophagus. A unique monument in a provincial Roman context. In: *Die Maastrichter Akten des 5. internationalen Kolloquiums über das provinzialrömische Kunstschaffen*. Maastricht: Stichting Willem Goossens, s. 63–76. ISBN 90-71630-25-0.
- García Entero *et al.* (2012) = García Entero, V. – Cervantes, Y. P. – Ochoa, C. F. – Martínez, E. Z. La producción de aceite y vino en el interior peninsular. El ejemplo de la villa de Carranque (Toledo). *Anales de prehistoria y arqueología*, ser. 27-28, s. 155–172. ISSN 0213-5663.

- Guidobaldi, F. – Guiglia-Guidobaldi, A. (1983). *Parimenti marmorei di Roma dal IV al IX secolo*. Roma: Pontificio Istituto di archeologia cristiana. ISBN 978-88-98229-30-7.
- Habermehl, D. (2011). Exploring villa development in the northern provinces of the Roman empire. In: Derks, T. – Roymans, N. *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 61–82. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Habermehl, D. (2013). *Settling in a Changing World: Villa Development in the Northern Provinces of the Roman Empire*. Amsterdam: Amsterdam University Press. ISBN 978 90 8964 506 7.
- Hales, S. (2003). *The Roman house and social identity*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0521814331.
- Haselgrove, C. (2007). The age of enclosure. Later Iron Age settlement and society in the northern France. In: Haselgrove, C. – Moore, T. (eds.). *The Later Iron Age in Britain and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, s. 492-522. ISBN 1-78297-552-7.
- Heimberg, U. (2005). Römische Villen an Rhein und Maas. In: *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Alterumsfreunden im Rheinlande. Band 202/203*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s. 57–148. ISBN 8053-3516-4.
- Hendy, M. (1985). *Studies on the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0521088527.
- Hendy, M. (1972). Mint and Fiscal Administration under Diocletian, his Colleagues and his Successors A. D. 305–324. *Journal of Roman Studies*, Vol. 62, s. 75–82. ISSN 0075-4358.
- Henrich, P. (2003). *Die römischen Grabdenkmäler von Duppach-Weiermühle*. Online. Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier: Aus der Arbeit des Rheinischen Landesmuseums Trier, Bd. 35, s. 46–52. ISSN 0723-8630. Dostupné z: <https://doi.org/10.11588/fuabt.2003.0.54650> [citováno 2024-04-17].
- Henrich, P. (2016). Reiche Römer in der Eifel. *Archäologie in Deutschland*, num. 3, s. 68–69. ISSN 0176-8522.
- Henrich, P. – Mischka, C. (2005). Die monumentale römische Grabanlage von Gillenfeld, „Grubenberg“, Kreis Daun. *Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier*, Bd. 37, s. 21–28. ISSN 0723-8630.
- Hinz, H. (1969). Kreis Bergheim. *Archäologische Funde und Denkmäler des Rheinlandes*, num. 2, s. 457–460. ISSN 978-3-792-70020-4.
- Hingley, R. (2005). *Globalizing Roman culture. Unity, diversity and empire*. New York: Abingdon. ISBN 0-414-35176-6.
- Holmgren, J. – Leday, A. (1981). *Esquisse d'une typologie des villas gallo-romaines du Berry d'après les prospections aériennes*. Online. Gallia, Vol. 39, s. 103–122. Dostupné z: https://www.persee.fr/doc/galia_0016-4119_1981_num_39_1_1823 [citováno 2024-04-17].
- Humphrey, J. H. (1986). *Roman Circuses. Arenas for Chariot Racing*. London: University of California Press. ISBN 978-0520049215.

- Cholakov, I. D. – Raycheva, M. (2017). Excavations of „Late Antique Production Complex and Early Medieval Settlement“ Site Near Mirovyane Village, Sofia Capital Municipality. In: *Archaeological Discoveries and Excavations in 2017*. Sofia: Bulged Ltd. ISSN 2603-3658.
- Cholakov, I. D. – Raycheva, M. (2019). Field Survey in the Land of Sredets Municipality. In: *Archaeological Discoveries and Excavations, Book 1*. Sofia: Bulged Ltd. ISSN 1313-0889.
- Cholakov, I. D. – Raycheva, M. (2020). Excavations of the „Late Antique Production Complex“ Site in the Land of Mirovyane Village, Sofia Capital Municipality. In: *Archaeological Discoveries and Excavations, Book 2*. Sofia: Bulged Ltd. ISSN 1313-0889.
- Ilić, O. (2017). *The Archaeology of the Roman Rural Economy in the Central Balkan Provinces*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 97-814-07315-034.
- Jaeschke, V. (2019). Architecture and Power. Defining Tetrarchic Imperial Residences. In: *Leadership, Ideology and Crowds in the Roman Empire of the Fourth Century AD. Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien*, Bd. 62. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, s. 19–33. ISBN 978-3515124041.
- Jaeschke, V. (2020). *Sedes imperii: Architektur und Herrschaftsrepräsentation in den tetrarchischen Residenzstätten*. Darmstadt: WBG Academic in Herder. ISBN 978-3534404353.
- Jalut *et al.* (1997) = Jalut, G. – Esteban, A. A. – Riera, M. S. – Fontugne, M. – Mook, R. – Bonnet, L. – Gauquelin, T. Holocene climatic changes in the western Mediterranean: installations of the Mediterranean climate. In: *Compte Rendu à l'Académie des Sciences de Paris, Sciences de la terre et des planètes*, num. 325. Paris: Elsevier, s. 327–334.
- Jeneson, K. (2011). Evaluating settlement patterns and settlement densities in the villa landscapes between Tongres and Cologne. In: Derks, T. – Roymans, N.: *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 301–316. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Jeremić *et al.* (2018) = Jeremić, G. – Antonović, D. – Vitezović, S. Craftsmanship on the middle Danube limes. In: Korać, M. (eds.). *Vivere militare est. From populus to emperors – living on the frontier. Vol. I*. Belgrade: DigitalArt Beograd, s. 131–168. ISBN 978-86-6439-035-4.
- Johnston, D. E. (2004). *Roman villas*. London: Shire. ISBN 9780747806004.
- Johnston, M. J. (2009). *The roman mausoleum in late antiquity*. London: Shire. ISBN 978-0-521-51371-5.
- Jones, A. H. M. (1964). *The Late Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*. London: Johns Hopkins University Press. ISBN 1-282-39788-5.
- Kähler, H. (1979). Domkirche. Mansel'e Armagen. *Melanges Mansel*, Vol. II, s. 809–820. ISSN 0353-295X.

- Kešner, M., 2016. *Císařská ikonografie za tetrarchie*. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Kešner, M., 2019. *Proměna císařského portrétu ve 3. a 4. století*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Kingsley, S. (2009). Mapping trade by shipwrecks. In: *Byzantine trade, 4th – 12th Centuries. The Archaeology of Local, Regional and International Exchange. Papers of the Thirty-eight Spring Symposium of Byzantine Studies, St. John's College, University of Oxford, March, 2004*. Surrey: Ashgate, s. 31–36. ISBN 978-1315-2610-10.
- Kirova, N. (2012). Serdica/Serdika. In: Ivanov, R. (ed.). *Roman Cities in Bulgaria*. Sofia: Marin Drinov Academic Publishing House, s. 199–260. ISBN 978-954-322-507-1.
- Kolling, A. (1986). *Die Villa von Bierbach*. Homburg: Römerhaus Schwarzenacker.
- Kostěnek, J., 2007. *Pozdně antické paláce římského a post-římského světa (3.-8. století)*. Praha. Disertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Krause, D. (2006). Eisenzeitlicher Kulturwandel und Romanisierung im Mosel-Eifel-Raum: die keltisch-römische Siedlung von Wallendorf und ihr archäologisches Umfeld. *Römisch-Germanische Forschungen, Band 63*, s. 273–277. ISSN 1131-6993.
- Krier, J. – Henrich, P. (2011). Monumental funerary structures of the 1st to the 3rd centuries associated with Roman villas in the area of the Treveri. In: Derks, T. – Roymans, N. *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 211–234. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Kuhnen, H.-P. (2001). *Das römische Trier*. Stuttgart: Konrad Theiss. ISBN 3-8062-1517-0.
- Kuník, S., 2015. *Římská militaria v civilním kontextu*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Küster, H. (1995). *Postglaziale Vegetationsgeschichte Südbayerns. Geobotanische Studien zur Prähistorischen Landschaftskunde*. Berlin: GmbH. ISBN 3-05-501592-4.
- Lauffer, S. (1971). *Diokletians Preisedikt. Texte und Kommentare*. Berlin: De Gruyter. ISBN 978-31-100-2282-7.
- Larrieu, M. – Le Moal, Y. – Labrousse, M. (1953). *La Villa Gallo-Romaine De La Tasque a Cadeilhan-Saintt-Clar (Gers)*. Online. Gallia, tome 11, fascicule 1, s. 41–67. Dostupné z: https://www.persee.fr/doc/galia_0016-4119_1953_num_11_1_1317, [citováno 2024-04-17].
- Lenz, K.-H. (1998). Villae rusticate. Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches. *Kölner Jahrbuch*, Bd. 31, s. 49–70. ISBN 978-3-7861-2316-3.
- Letki, P. (2009). The state factories (*fabricae*) during the time of tetrarchy. *Studia nad kultura antyczna V*, s. 49–64. ISSN 1730-1505.
- Lewit, T. (1991). Agricultural Production in the Roman Economy, A.D. 200-400. *British Archaeological Reports*, Vol. 568, s. 40–58. ISBN 1-84171-689-8.

- Lužický, D., 2015. *Mincovníctví období římské tetrarchie 284-312 n. l.: organizace, nominály, ikonografie*. Praha. Disertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Mattingly, D. J. (2011). *Imperialism, power and identity. Experiencing the Roman Empire*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-691-16017-7.
- Mayer, E. (2014). The Architecture of Tetrarchy. In: Ulrich, R. B. – Quenemoen, C. K. *A Companion to Roman Architecture*. New Jersey: John Wiley and Sons, s. 106–126. ISBN 978-1-4051-9964-3.
- MacKinnon, M. (2004). Production and Consumption of Animals in Roman Italy: Integrating the Zooarchaeological and Textual Evidence. *Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series*, vol. 54, s. 100-115. ISBN 188-78-295-47.
- McCormick, M. (2013). What climate science, Ausonius, Nile floods, rye and thatch tell us about the environmental history of the Roman empire. In: Harris, W. V. *The Ancient Mediterranean Environment Between Science and History*. Leiden: Brill, s. 61–88. ISBN 978-90-04-25343-8.
- McNally, S. (1994). Join American-Croatian Excavations in Split (1965-1974). *Antiquité Tardive 2*, s. 107-121.
- Michell, H. (1974). The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 13, n.1, s. 1-12. ISSN 0315-4890.
- Mikulka, P., 2008. *Římské kupolové centrály ve volné imperiální architektuře*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Morrisson, C. (1989). Monnaie et prix á Byzance du V au VII siècle. In: Lethielleux, P (eds.). *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin I*. Paris: Lethielleux, s. 239–260. ISBN 978-2283604519.
- Nikolov, D. (1984). Rimskata vila pri Chatalka, Starozagorsko. *Razkopi I prouchvaniya* no. 11, s. 5–73.
- Ossel, P. van. (1992). Établissements ruraux de l'antiquité tardive dans le Nord de la Gaule. *Gallia Supplement*, Vol. 51, s. 60–190. ISSN 0014-2182.
- Patzelt, G. (1994). Die klimatischen Verhältnisse im südlichen Mitteleuropa zur Römerzeit. In: *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau Provinze des Römischen Reiches*. Passau 2, vol. 519, s. 7–20.
- Pečírka, J. (eds.) (1979). *Dějiny pravěku a starověku II*. Praha: Vyšehrad. ISBN 36-00-12/1.
- Percival, J. (1981). *The Roman villa: An Historical Introduction*. London: Harper Collins. ISBN 978-0713-432-8-1.
- Petit, J.-P. (1994). *Les Agglomérations secondaires de Gaule Belgique et des Germanies*. Lyon: Université de Lyon. ISBN 978-287-77-209-8-4.
- Petit et al. (1997) = Petit, J. P. – Schaub, J. – Brunella, P. – Marchand, P. – Müller, F. (eds.): Bliesbruck: *Une contribution de l'archéologie a la connaissance des agglomérations romaines*. Online. In: Collection de l'Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, Num. 647, s. 29–56.

- Dostupné z: https://www.persee.fr/doc/ista_0000-0000_1997_ant_647_1_1121 [citováno 2023-11-15].
- Petit *et al.* (2005) = Petit, J.-P. – Demarolle, J.-M. (eds.): *Bliesbruck-Reinheim. Celtes et Gallo-Romains en Moselle et en Sarre*. Paris: Hauts lieux de l'histoire. ISBN 2-87772-298-8.
- Petković, S. (2011). Romuliana in the time after the palace. In: Popović, I. *Felix Romuliana – Gamzigrad*. Belgrade: Službeni Glasnik, s. 167–199. ISBN 9-788-6800-935-98.
- Pigère, F. – Henrotay, D. (2012). Camels in the northern provinces of the Roman empire. *Journal of Archaeological Science*, Vol. 12, no. 5, s. 1531-1539. ISSN 0305-4403.
- Popović, I. (2011). *Felix Romuliana – Gamzigrad*. Belgrade: Službeni Glasnik. ISBN 9-788-6800-935-98.
- Randsborg, K. (1991). *The First Millenium A.D. in Europe and the Mediterranean: An Archaeological Essay*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0521-3878-73.
- Reese, R. (2004). *Diocletian and the Tetrarchy*. Edinburgh: Edinburg University Press. ISBN 3-11-091460-3.
- Reynolds, P. (2010). *Hispania and the Roman Mediterranean, A.D. 100-700: Ceramics and Trade*. London: Gerald Duckworth & Co. ISBN 978-0-7156-3862-0.
- Rivet, A. L. F. (1969). *The Roman Villa in Britain*. London: Frederick A. Praeger. ISBN 978-1199058492.
- Ross, A. C. (2016). A tale of two roman cities: Nicomedia and Thessaloniki. In: *I. International Thessaloniki Contemporary Art Symposium. Thessaloniki, 03-06 March 2016*. Istanbul: İkinci Adam Yayinlari, s. 331–342. ISBN 978-605-306-132-8.
- Rowan, E. (2019). *Same taste, different place: looking at the consciousness of food origins in the roman world*. Online. Theoretical Roman Archaeology Journal, Vol. 2, num. 1, s. 5–7. Dostupné z: <https://doi.org/10.16995/traj.378> [citováno 2023-11-18].
- Rösch, M. (2009). Der Inhalt eines horreums von Bad Rappenau, Kreis Heilbronn'. In: *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg*. Stuttgart: K. Theiss, s. 379-389.
- Sarateanu-Müller, F. (2011). Roman villa complex of Reinheim, Germany. In: Derks, T. – Roymans, N. *Villa Landscapes in the Roman North: Economy, Culture and Lifestyles*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 301–316. ISBN 978-90-8964-348-3.
- Schwinden, L. (1983). Handel mit Pfeffer und anderen Gewürzen im römischen Trier. In: *Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier 15. Kurtrierisches Jahrbuch*. Jg. 23, s. 20–26. ISSN 0723-8630.
- Slofstra, J. (1995). The villa in the Roman West. Space, decoration and ideology. In: Metzler, J. (eds.). *Integration in the Early Roman West. The role of culture and ideology*. Luxembourg: Musée National d'Histoire et d'Art de Luxembourg, s. 77–90. ISBN 978-287-9640-33-4.

- Southern, P. (2015). *The Empire transformed. The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge. ISBN 9780-41573-807-1.
- Srejović, D. (1963). Rimske nekropole ranog carstva u Jufoslaviji. *Starinar*, Num. XIII-XIV, 49–88. ISSN 0350-0241.
- Srejović, D. – Vasić, Č. (1993). *Imperial mausolea and censecration memorials in Felix Romuliana. Gamzigrad, East Serbia*. Belgrade: Centre for archaeological research. ISBN 00-03557-20.
- Stančeva, M. (1999). *Sofia – from antiquity to new ages*. Sofia: New Bulgarian University Publishing House. ISBN 978-954-535-579-0.
- Steiner, P. (1934). *Die römische Villa von Nennig an der oberen Mosel (Kreis Saarburg)*. Trier: Museum Römische Villa Nennig.
- Tichelman, G. (2005). *Het villacomplex Kerkrade-Holzkuil. Rapport 155*. Amersfoort: ADC ArcheoProjecten. ISBN 90-5874-14-35.
- Torp, H. (1963). *Mosaikkene i St. Georg. Rotunden i Thessaloniki*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag Publ. ISBN 311-05437-45.
- Treadgold, W. (1995). *Byzantium and Its Army, 284-1081*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 978-0804-73163-8.
- Treadgold, W. (2014). Paying the Army in the Theodosian period. In: Jacobs, I. (eds.). *Production and Prosperity in the Theodosian Period*. Leuven: Walpole, s. 303–318. ISBN 978-90429-3012-4.
- Ulrich, R. B. – Quenemoen, C. K. (2014). *A Companion to Roman Architecture*. New Jersey: John Wiley and Sons. ISBN 978-1-4051-9964-3.
- Vandorpe, P. – Jacomet, S. (2011). Remains of burnt vegetable offerings in the temple arena of Roman Oedenburg (Biesheim-Kunheim), Haut-Rhin, Alsace. First results. In: *Carpologia: articles réunis à la mémoire de Karen Lundström-Baudais: actes des rencontres d'archéobotanique organisées par Bibracte, Centre archéologique européen et le Centre de recherches archéologiques de la Vallée de l'Oise, 9-12 juin 2005*. Bibracte: Glux-en-Glenne, s. 87–100. ISBN 978-2-909668-67-3.
- Veen *et al.* (2008) = Veen, M. van der – Livarda, A. – Hill, A. (eds.). *New plant foods in Roman Britain – dispersal and social access*. Online. *Environmental Archaeology*, Vol. 13, s. 11–36. Dostupné z: [https://doi-org.ezproxy.is.cuni.cz/10.1179/174963108X279193](https://doi.org.ezproxy.is.cuni.cz/10.1179/174963108X279193). [citováno 2023-11-18].
- Vasić, M. (2006). Stibadum in Romuliana and Mediana. In: *Felix Romuliana. 50 Years of Archaeological Excavations. Papers from the International Conference. Zaječar, 27th–29th October 2003*. Beograd: Službeni Glasnik, s. 69–75. ISBN 978-8680-0936-28.
- Velkov, V. (1977). *Cities in Thrace and Dacia in the Late Antiquity*. Amsterdam: A. M. Hakkert. ISBN 97-8144-4351-040.
- Vlček, J., 2014. *Ikonografie římských mincí v období vlády Constantinovské dynastie*. Písek. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Vuković-Bogdanović, S. – Blažić, S. (2014). *Camels from Roman Imperial sites in Serbia*. Online. *Anthropozoologica*, Vol. 49, no. 2, s. 281–295. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.5252/az2014n2a09>. [citováno 2024-04-17].

- Ward-Perkins, J. B. (1970). *Roman Imperial Architecture*. London: Penguin Books Ltd. ISBN 0-300-05292-8.
- Whittaker, C. R. (1994). *Roman Empire. A Social and Economic Study*. London: Cambridge University Press. ISBN 978-0801-857-85-0.
- Wickham, Ch. (2005). *Framing the Early Middle Ages. Europe and Mediterranean 400-800*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0199-212-965.
- Wilson, A. (2002). Machines, power and ancient economy. *Journal of Roman Archaeology*, vol. 92, s. 1-32.
- Wightman, E. M. (1985). *Gallia Belgica*. London: Penguin Books Ltd. ISBN 978-0713446098.
- Wolfram, H. (1979). Geschichte der Goten von den Anfängen bis zum Mitte des sechsten Jahrhunderts. In: Dunlap, T. J. (eds.). *History of the Goths*. London: Berkley, s. 357–432. ISBN 052-006-983-8.
- Wolf-Rüdiger *et al.* (2019) = Wolf-Rüdiger, T. – Cordie, R. – Over, P. – Mägdefessel, S. – Retzlaff, R. *et al. Archaeological prospections in the Roman vicus Belginum (Rhineland-Palatinate, Germany)*. Online. E&G Quaternary Science Journal, Vol. 68, s. 5–11. Dostupné z: <https://doi.org/10.5194/egqsj-68-5-2019>. [citováno 2023-11-15].

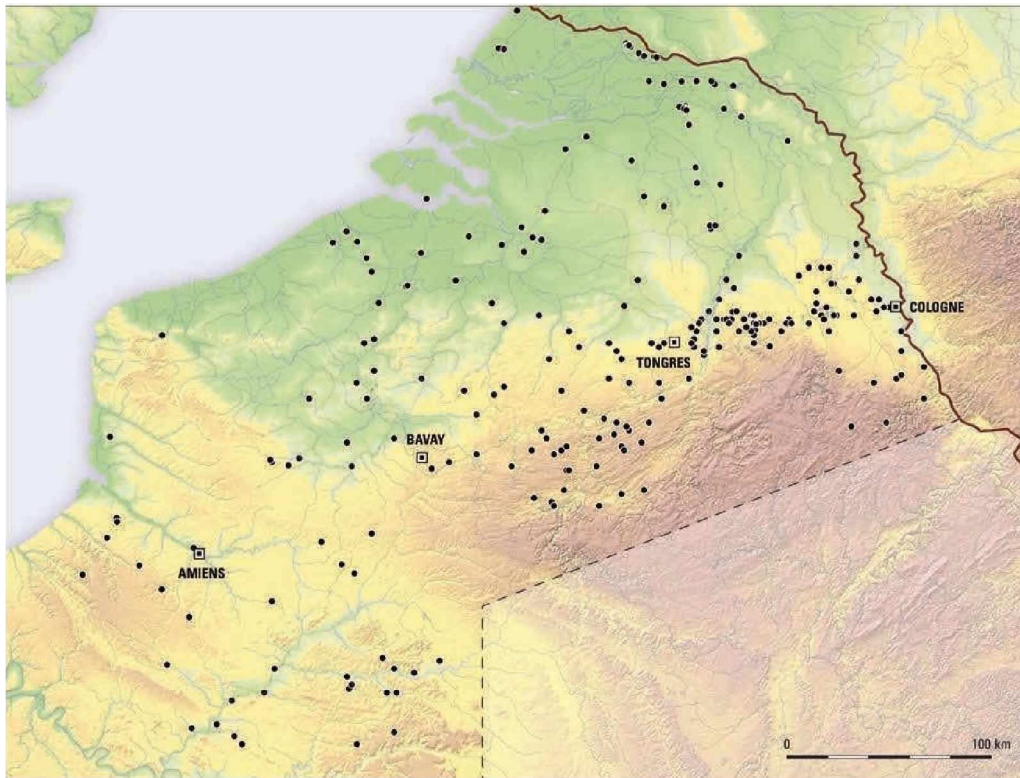
7. Příloha

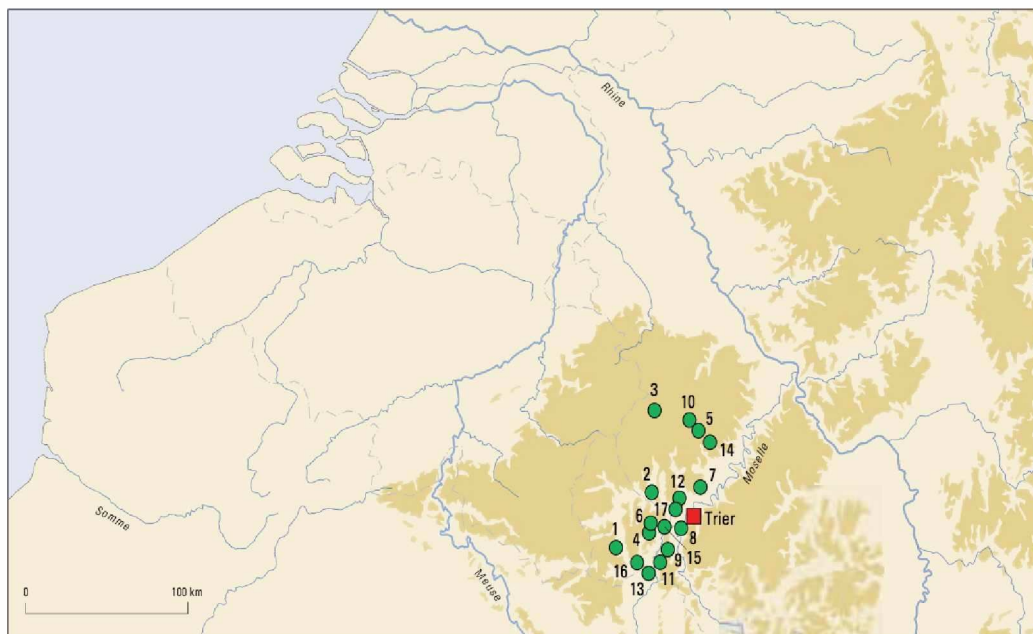
Mapa 1: Římské impérium na konci 3. stol. s vyznačenými *diecézemi* (podle Scarre 1995, obr. 201).

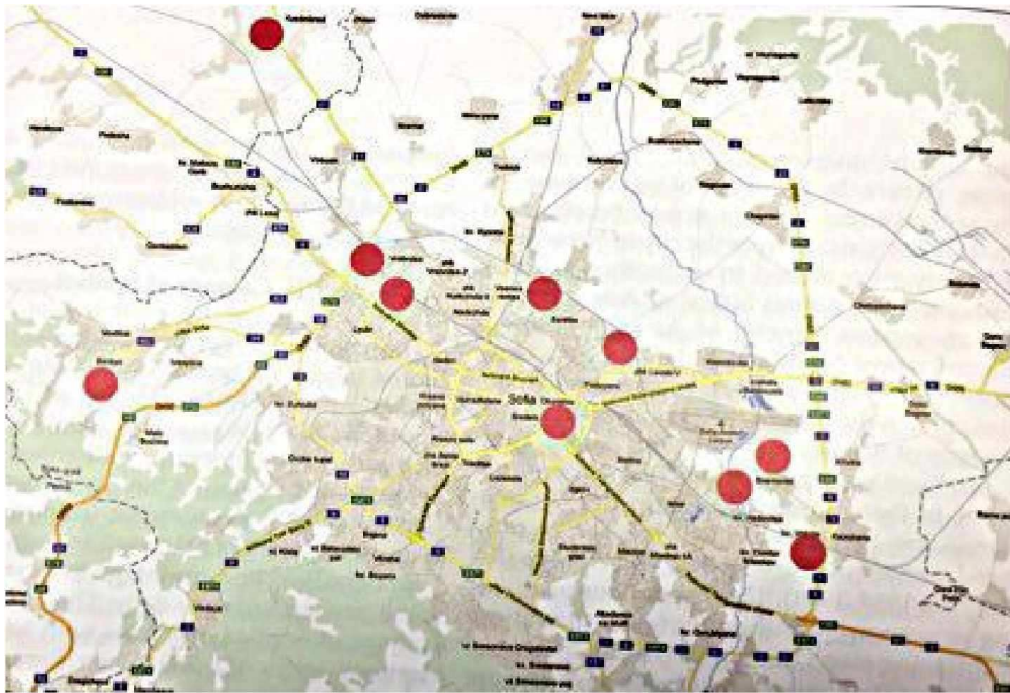
Mapa 2: Římská říše na konci 3. stol. s vyznačenými *sedes imperii* a Felix Romulianou (podle Wulf-Rheidt 2008, obr. 1).

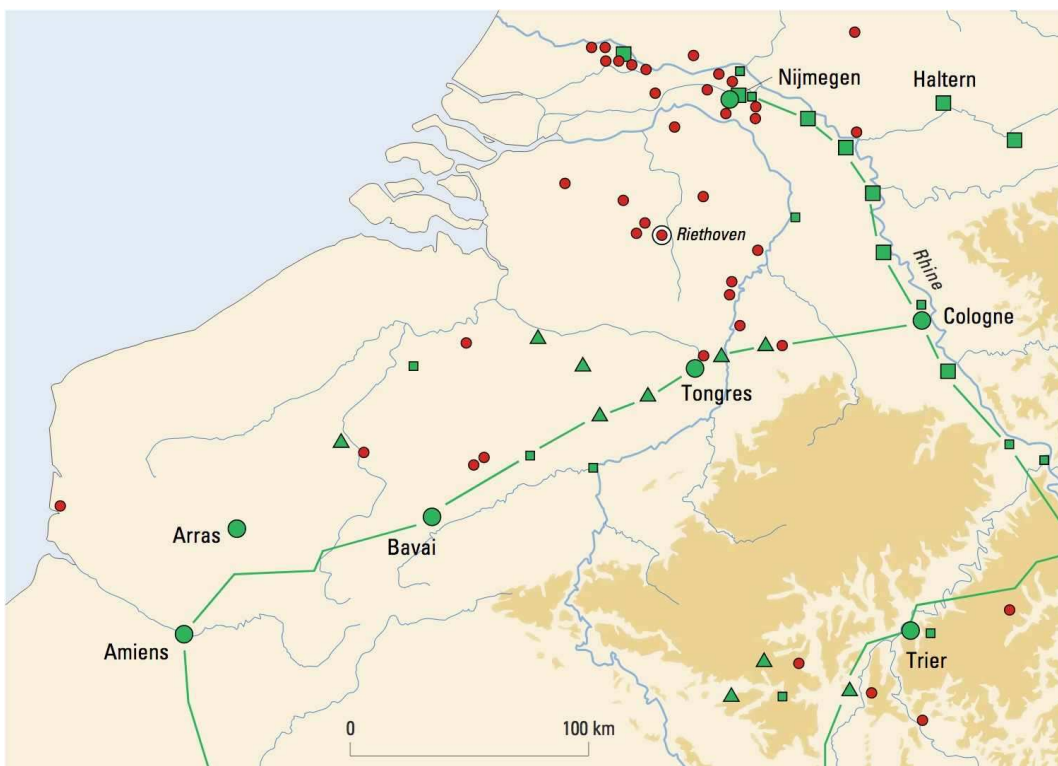
Mapa 3: Rozšíření zemědělských komplexů v severní Galii (podle Habermehl 2011, obr. 1).

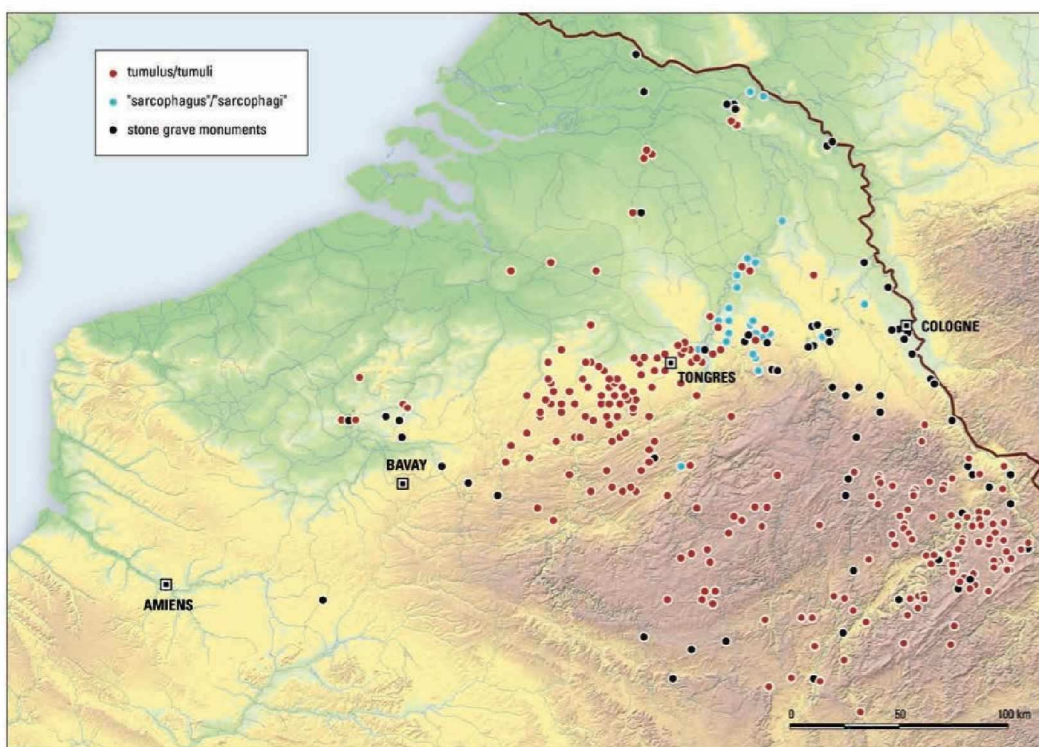
Mapa 4: *Villy rustica* v okolí Augusty Treverorum (podle Krier – Henrich 2011, obr. 1).

Mapa 5: *Villy* v okolí Serdicy za konstantinovské dynastie (podle Kirova 2012, obr. 37).

Mapa 6: *Vici* v blízkosti hlavních obchodních cest v severní Galii (podle Roymans 2011, obr. 4).

Mapa 7: Pohřební okrsky v oblasti severní Galie (podle Crowley 2011, obr. 1).

Obr. 1: *Aureus* s vyobrazením císaře Diocletiana (podle Fletcher 2013, obr. 4123).

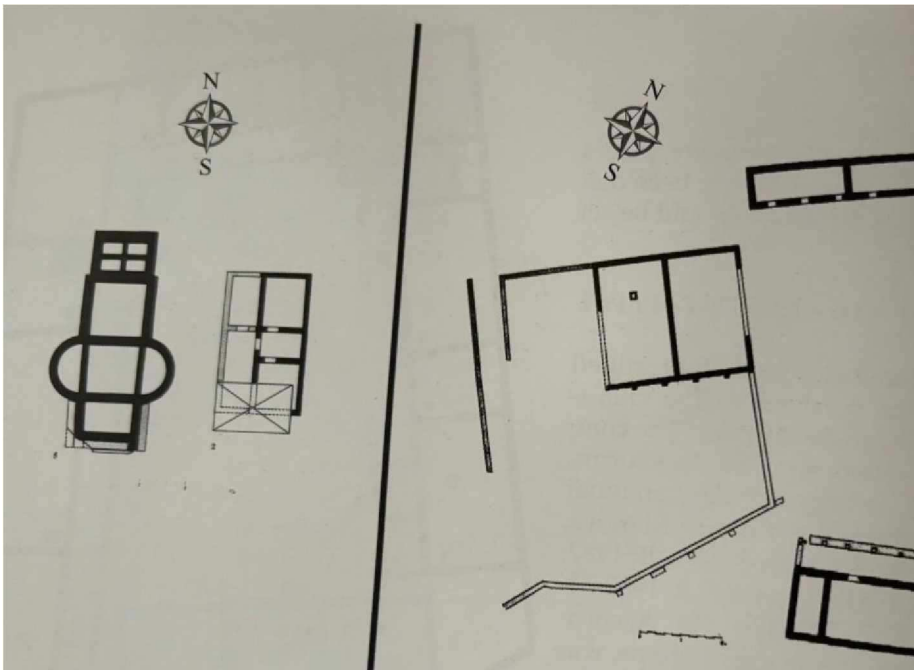
Obr. 2: *Argentus* s polobustou císaře Galeria (vlevo) a *collegiem* tetrarchů (vpravo) (podle Fletcher 2013, 4124).

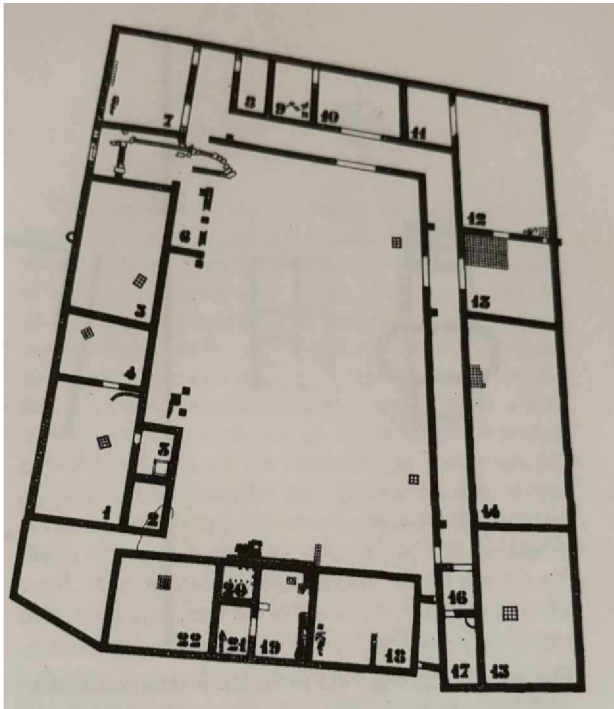
Obr. 3: *Numus* s polobustou císaře Diocletiana (podle Fletcher 2013, 4125).

Obr. 6: Rekonstrukce *villy dvorového typu* v Kostinbrodu na předměstí Sirmia z konce 3. stol. (podle Fletcher 2013, obr. 4352).

Obr. 7: Půdorys *vilového komplexu* ve čtvrti Stefana Karadzhy (podle Kirova 2012, obr. 41).

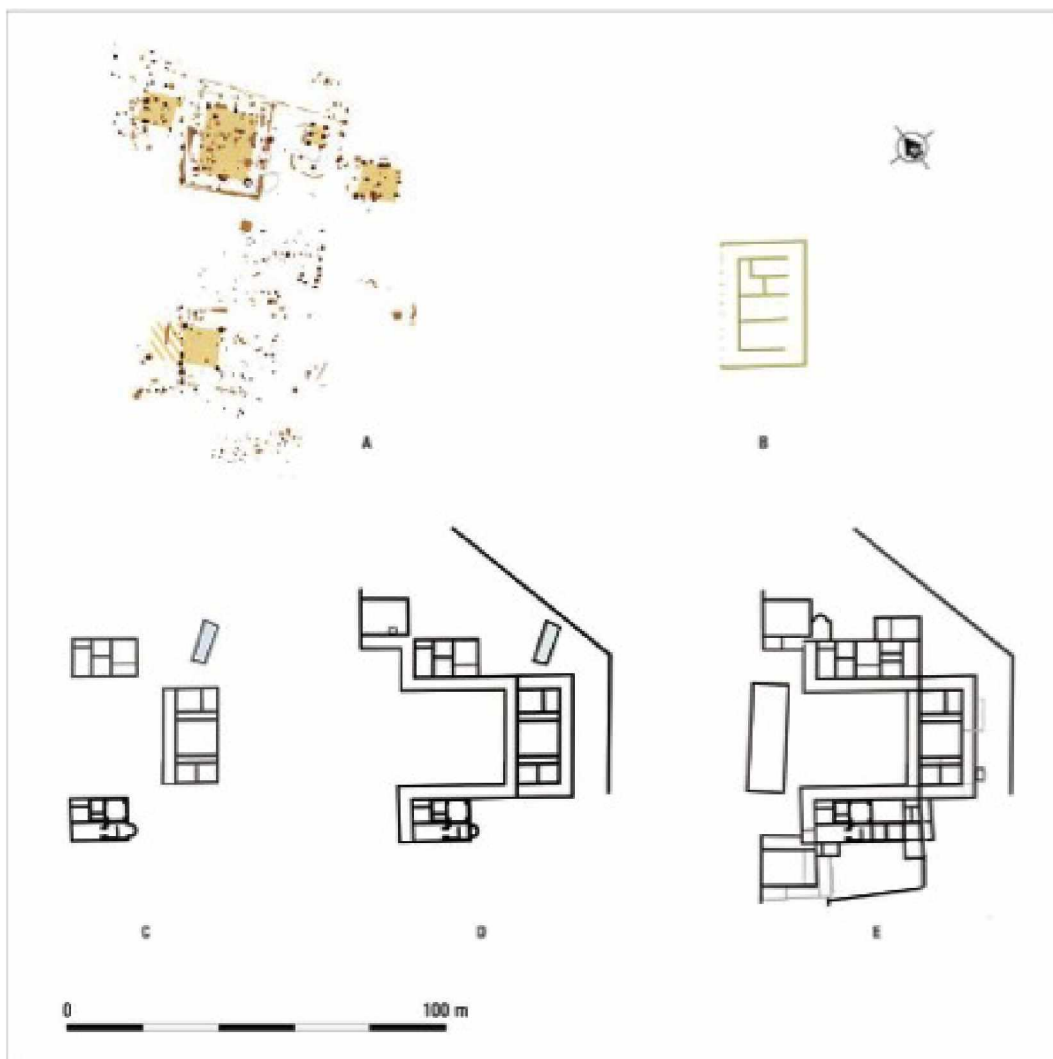
Obr. 8: Půdorys *villy* ve čtvrti Obelya (podle Kirova 2012, obr. 40).

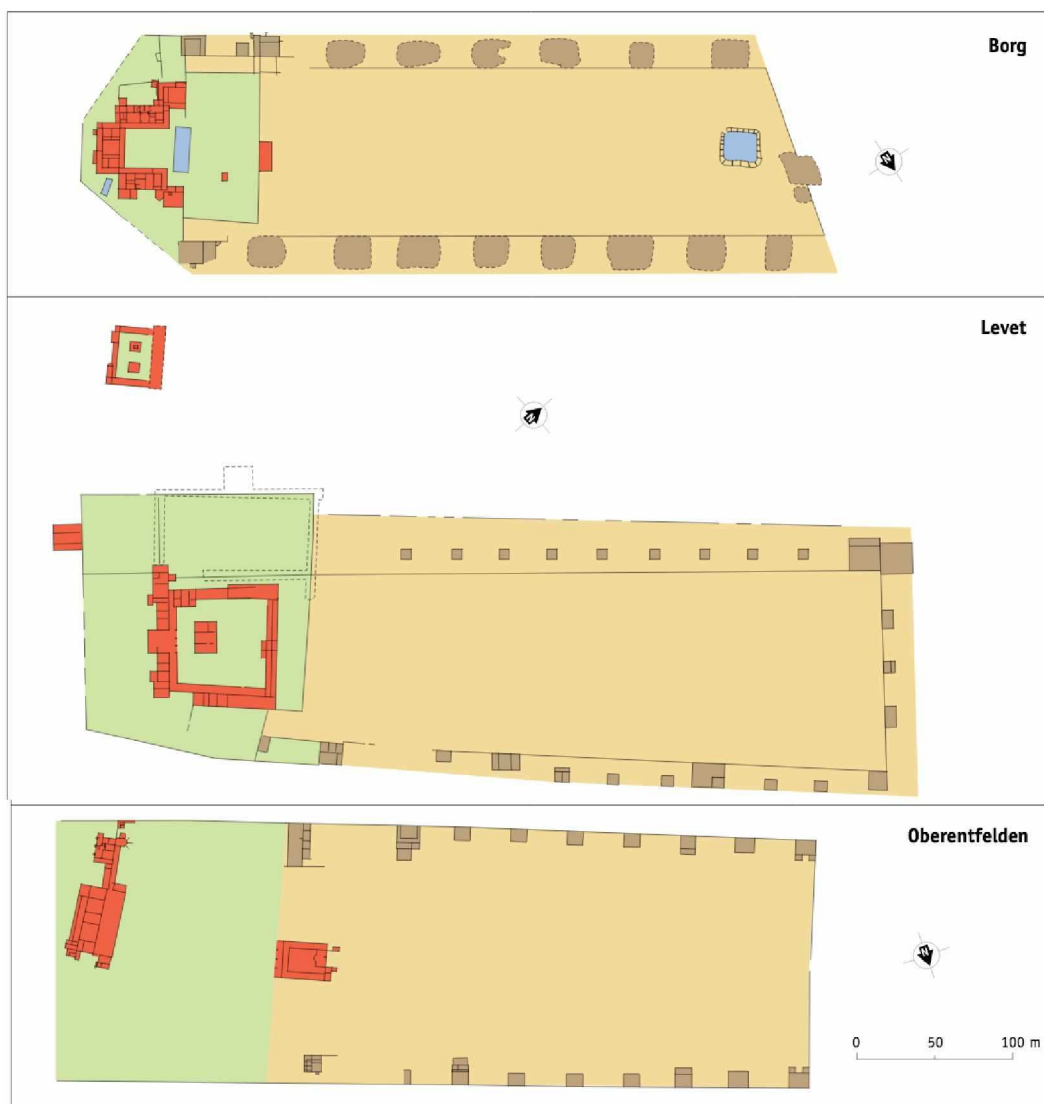
Obr. 9: Mozaika ve *villě* na lokalitě Nennig v Sársku (podle Steiner 1934, obr. 6).

Obr. 10: *Výzkum villy* v Duppachu v Německu (podle Henrich 2016, obr. 1).

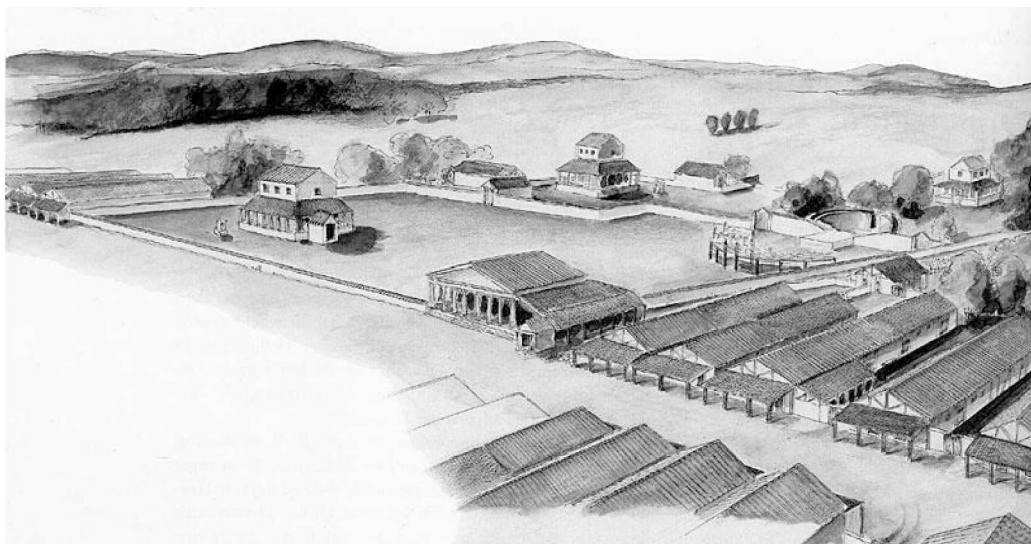
Obr. 11: Jednotlivé fáze výstavby *villy* v Borgu (podle Birkenhagen 2011, obr. 3).

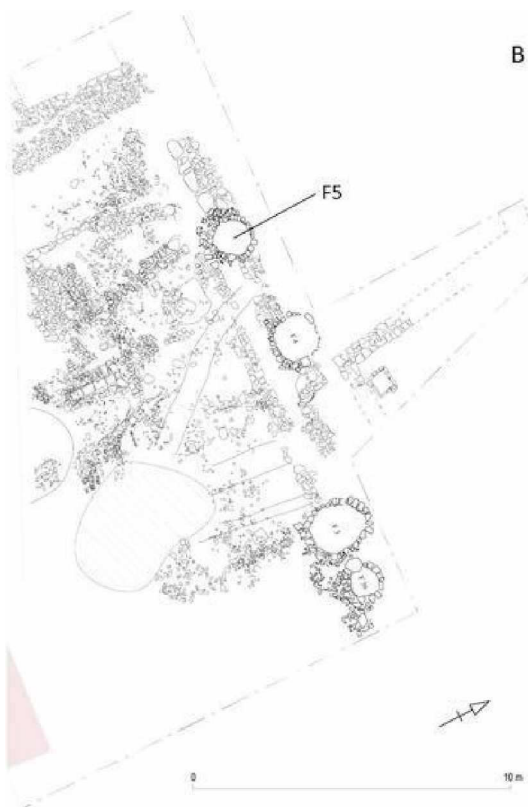
Obr. 12: Několik příkladů *vill křídlového typu* v oblasti severní Galie (podle Derks – Roymans 2011, obr. 5).

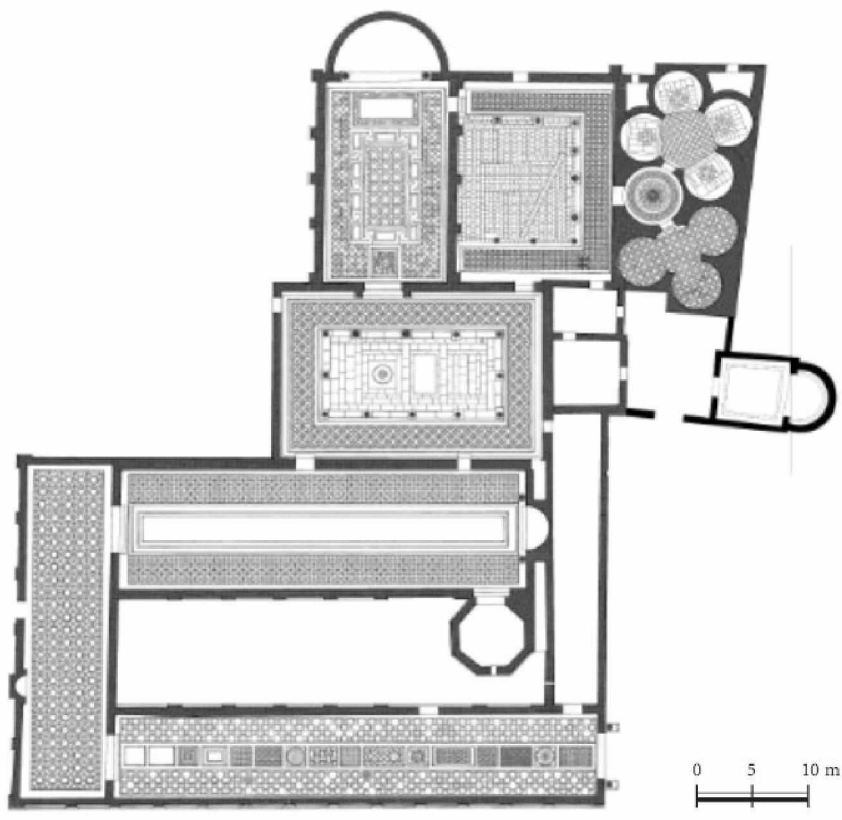
Obr. 13: *Vicus* Bliesbruck poblíž zemědělského komplexu v Reinheimu (podle Sarateanu-Müller 2011, obr. 1).

Obr. 14: Ideální rekonstrukce *vicu* Belginum v Německu (podle Wolf-Rüdiger *et al.* 2019, obr. 3).

Obr. 15: *Vicus* Orolaunum v Belgii (podle Deforce *et al.* 2021, obr. 1).

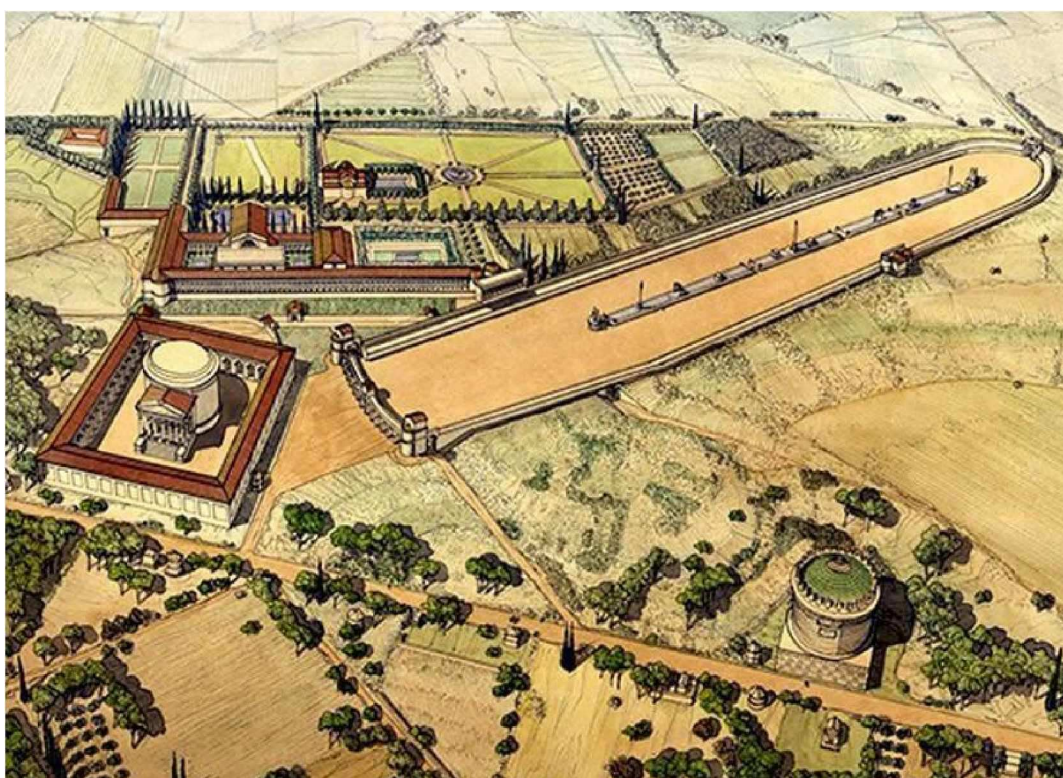
Obr. 16: Mozaiky v jednotlivých sálech císařského paláce Felix Romuliana (podle Popovič 2011, obr. 35).

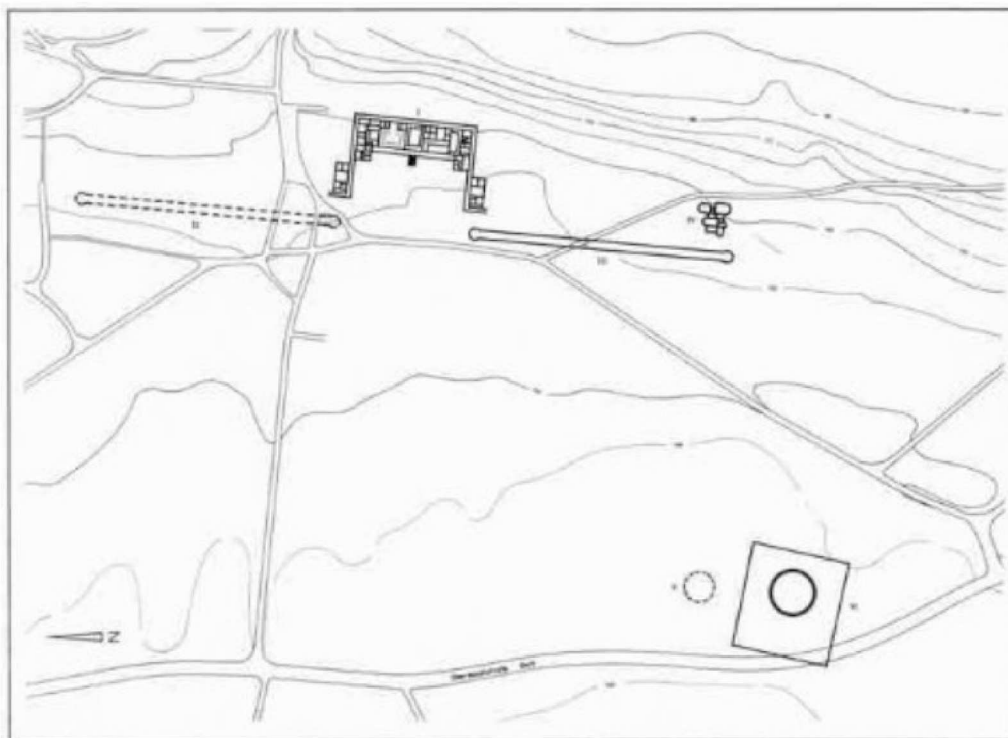
Obr. 17: Tetrakonchální a trikonchální místnost v palácovém komplexu Felix Romuliana (podle Popovič 2011, obr. 57).

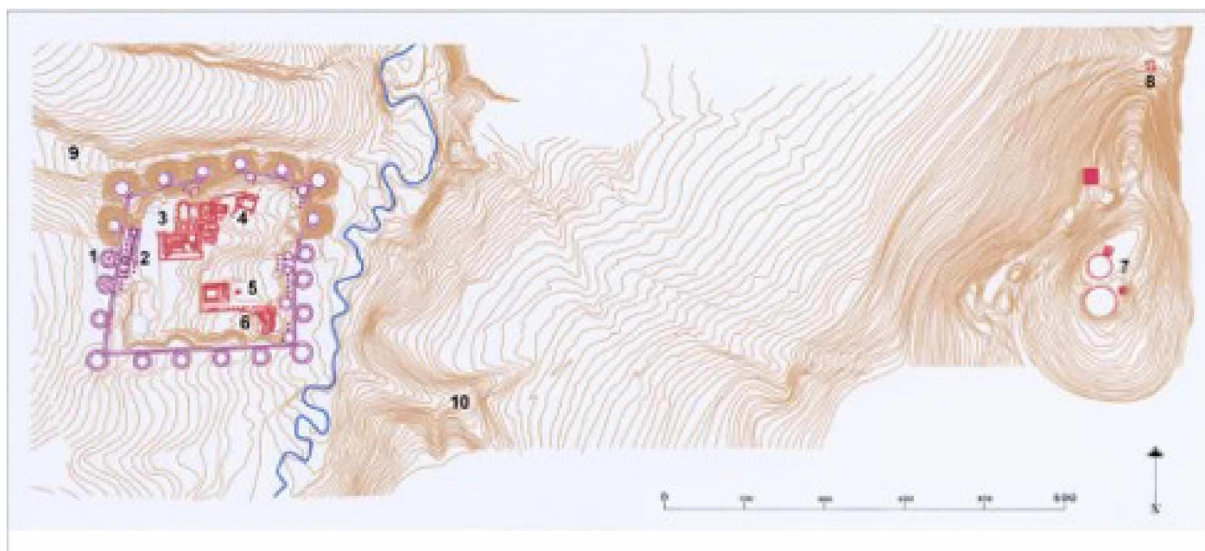
Obr. 18: Dochovaná část osmiúhelníkové místnosti v palácovém komplexu Felix Romuliana (podle Popovič 2011, obr. 51).

Obr. 19: Rekonstrukce Maxentiovy *villy* na via Appia (podle Kokoska 2023, obr. 16).

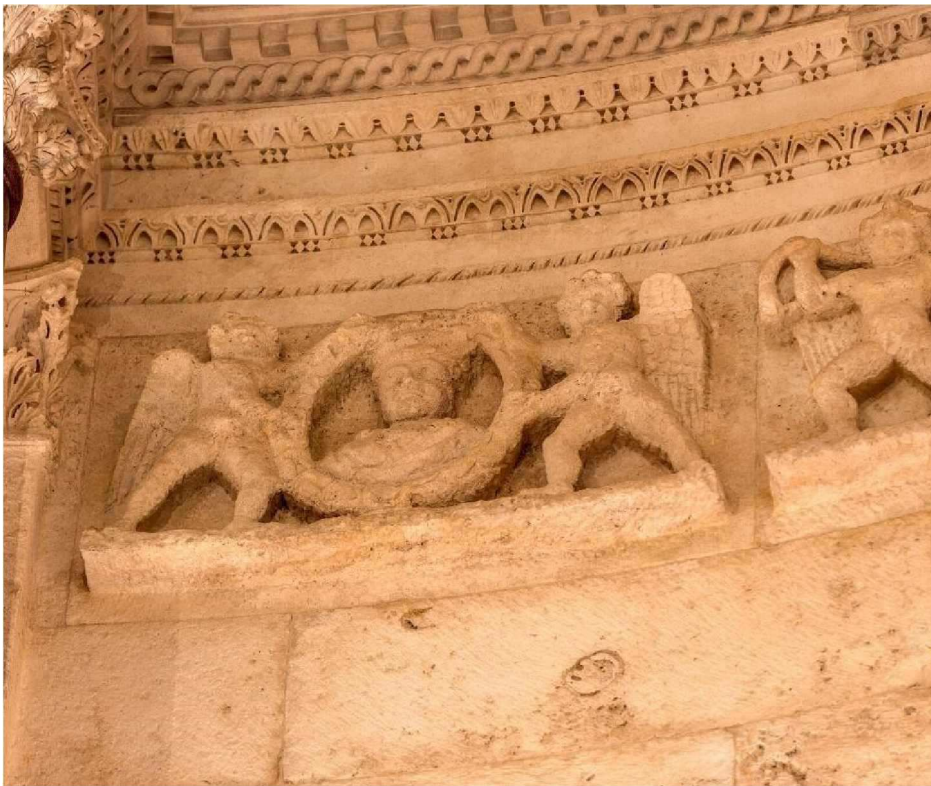
Obr. 20: Půdorys *villy* v Nennigu se dvěma přidruženými mausolei (podle Krier – Henrich 2011, obr. 12).

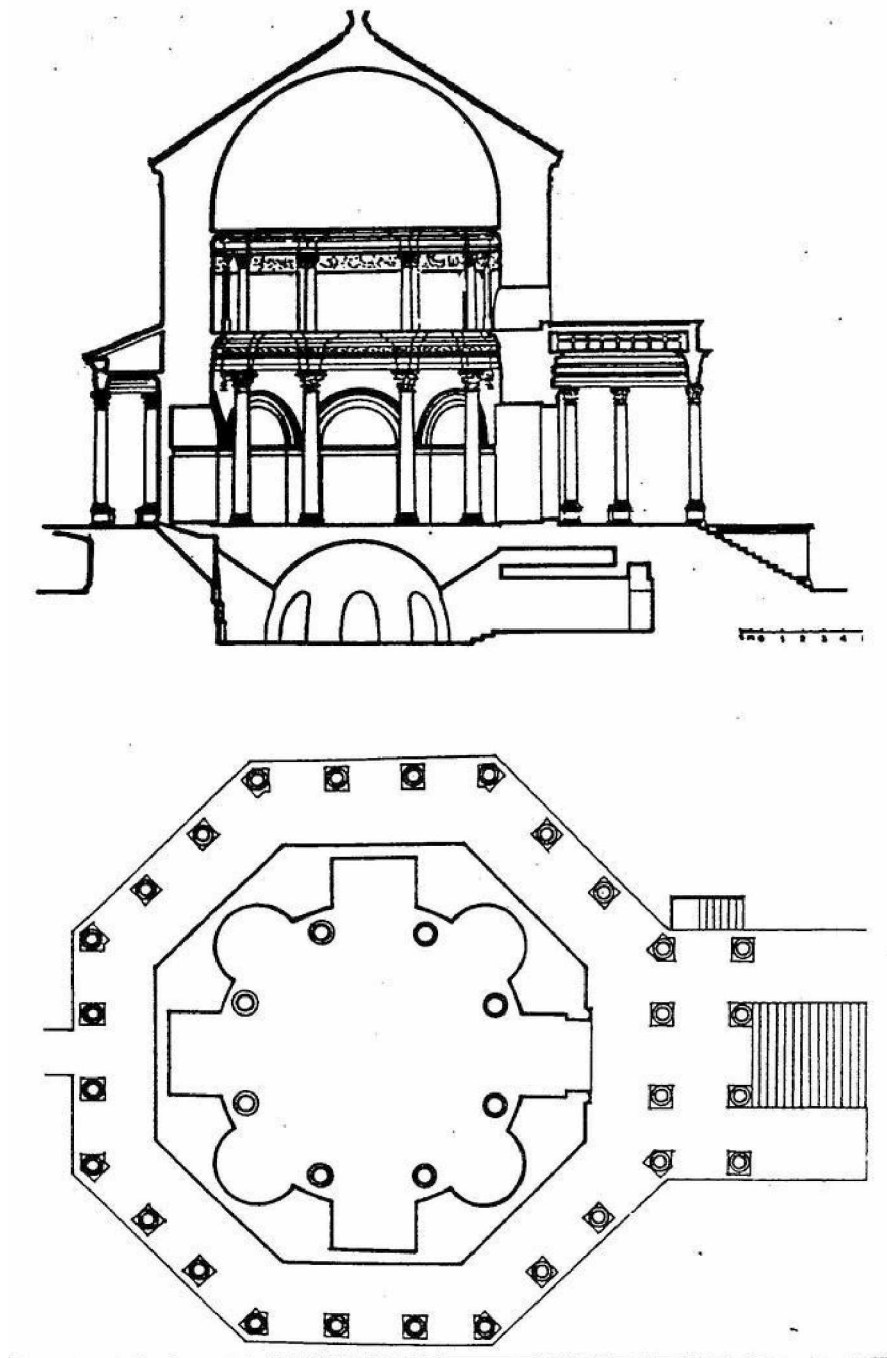
Obr. 21: Umístění mauzoleí Galeria a Romuly na hoře Magura nad Felix Romulianou (podle Djurić *et al.* 2018, obr. 2).

Obr. 22: Tumuly Galeria a Romuly s přidruženými mauzolei (podle Fletcher 2013, obr. 4365).

Obr. 23: Reliéf s eróty držícími medailon s Diocletianovým portrétem (podle Fletcher 2013, obr. 3423).

Obr. 24: Plán Diocletianova mauzolea ve Spalatu (nahore) a púdorys jeho *celly* (dole) (podle Johnston 2009, obr. 61).

Obr. 25: *Solidus* s vyobrazením císaře Konstantina (podle Fletcher 2013, 4234).

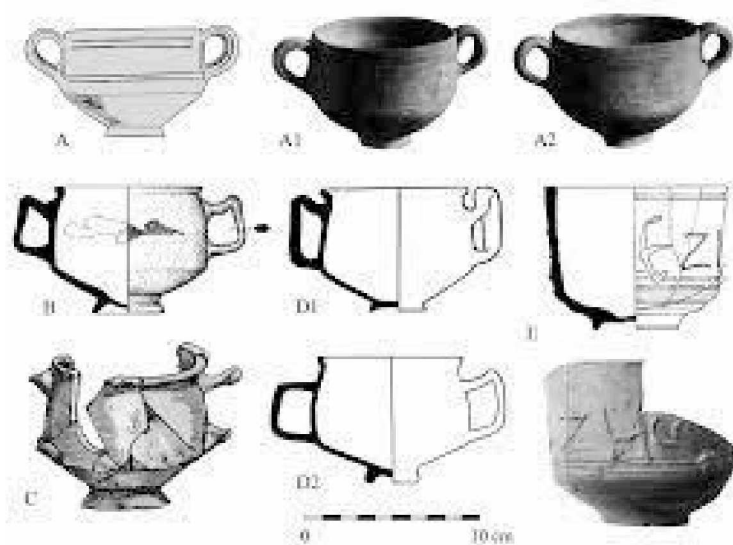
Obr. 26: *Follis* s polobustou císaře Konstantina (podle Fletcher 2013, 4235).

Obr. 27: *Miliarensis* s polobustou císaře Konstantina (podle Fletcher 2013, 4236).

Obr. 28: Zachovaná část císařské *villy* v Konzu (podle Fletcher 2013, obr. 4452).

Obr. 29: Příklady keramiky nalezené v zázemí Sirmia (podle Brukner 1987, obr. 23).

Obr. 30: Kostěný hřeben nalezený ve věži č. 19 ve Felix Romulianě (podle Petković 2011, obr. 140).